

ВАЗОРАТИ ФАРҲАНГИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ПАЖҶҲИШГОҲИ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТИИ ФАРҲАНГ ВА ИТТИЛОӢТ

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ
КУЛЬТУРЫ И ИНФОРМАЦИИ

MINISTRY OF CULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
RESEARCH INSTITUTE OF CULTURE AND INFORMATION

ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ

Наирияти илмию таҳлилӣ
2026, № 2 (74)

ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ

Научно–аналитическое издание
2026, № 2 (74)

HERALD OF CULTURE

Scientific and analytical edition
2026, № 2 (74)

ТДУ 37 тоҷик+008+025+9 тоҷик+792 тоҷик
ТКБ – 71.0+71.4 (2 тоҷик)+63.3 (2 тоҷик)+85.313 (2 тоҷик)+78.34 (2 тоҷик)
П–14

Паёмномаи фарҳанг: нашрияи илмӣ таҳлилии Пажӯшишгоҳи илмӣ- тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот / сармуҳаррир А. Аминзода; муҳаррири масъул М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2026. – № 2 (74). – 128 с.

МУАССИСИ МАҶАЛЛА:

Пажӯшишгоҳи илмӣ–тадқиқотии фарҳанг ва иттилооти
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

САРМУҲАРРИР:

Аминзода Абдулфаттоҳ

н.и.филология, директори ПИТФИ

ҶОНИШИНИ САРМУҲАРРИР:

Ҷӯраев Мирзоалӣ

н.и.филология, муовини директори
ПИТФИ оид ба илм

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ:

Муродӣ Мурод

д.и.филология, профессори кафедраи
матбуоти ДМТ.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Сатториён Матлубахон

н.и.филология, Вазири фарҳанги ҶТ.

Раҳимӣ Дилшод

н.и.филология, Намояндаи доимии ҶТ дар
назди ЮНЕСКО

Низомов Аслиддин

д.и.санъатшиносӣ, мудири шуъбаи санъат-
шиносии АМИТ

Азимов Аъзамҷон

д.и.филология, профессори кафедраи
телевизион ва радиошунавонии ДМТ

Улмасов Фирӯз

д. и. санъатшиносӣ, профессори кафедраи
таърих ва назарияи музикӣ ДДФСТ ба
номи М. Турсунзода

Камолов Ҳамзахон

д. и. таърих, мудири шуъбаи таърихи қадим,
асрҳои миёна ва нави Институти таърих,
бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба
номи Аҳмади Дониши АМИТ

Табаров Маҳмадулло

н.и.таърих, мудири шуъбаи фарҳанги
рӯзномаи “Ҷумҳурият”.

Камолзода Сайфиддин

н. и. педагогӣ, муовини директори
Китобхонаи миллии ҶТ

Комилзода Шариф

н.и.педагогӣ, дотсент, ходими пешбари
шуъбаи фаъолияти китобдории ПИТФИ

Маҷалла соли 2000 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 шумора нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №274/МҶ-97 аз 29 декабри соли 2022 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои (нашрияҳои) илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.11.2020, №222 ворид гардида, 25.10.24 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Нашонӣ: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Н. Қарабобоев, 17 (ошёнаи 2). Сомонаи пажӯшишгоҳ: www.pitfi.tj; сомонаи маҷалла: www.farhangnoma.tj; e-mail: fpavom@gmail.com; Тел.: (+992 37) 233-58-84. Индекси обуна: 77728.

Маҷалла мувофиқи шартномаи литсензионии №532–09/2013 аз 2 сентябри соли 2013 дар Индекси иқтибосҳои илмӣи Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва мунтазам дар системаи индексатсионии мазкур дар бораи шумораҳои ҷопшуда маълумот ворид менамояд.

Дарачаи илмӣи мавод, саҳеҳии арҷом, санаду иқтибосҳо ба дӯши муаллифон аст. Нуқтаи назари муаллифон мегавонад бо назари идораи маҷалла мувофиқ набошад. Бознашри мавод танҳо бо ризоияти хаттии идораи нашрия ва иқтибос ба маҷалла сурат мегирад.

Матни муқаммалӣ маводи ҷопӣ дар сомонаи расмӣи маҷалла ҷойгир карда шудааст.

УДК 37 тадж+008+025+9 тадж+792 тадж
ББК – 71.0+71.4 (2 тадж)+63.3 (2 тадж)+85.313 (2 тадж)+78.34 (2 тадж)
В–38

Вестник культуры: научно-аналитическое издание Научно-исследовательского института культуры и информации / гл. редактор А. Аминзода; ответственный редактор М. Муроди. – Душанбе: Аржанг, 2026. – № 2 (74). – 128 с.

Учредитель журнала:

Научно-исследовательский институт культуры и информации
Министерство культуры Республики Таджикистан

Аминзода Абдулфаттох

Джураев Мирзоали

Муроди Мурод

Сатториён Матлубахон

Рахими Дилшод

Низомов Аслиддин

Азимов Аъзамчон

Улмасов Фируз

Камолов Хамзахон

Табаров Махмадулло

Камолзода Сайфиддин

Комилзода Шариф

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

канд. филол. наук, директор НИИКИ

**ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО
РЕДАКТОРА:**

канд. филол. наук, заместитель директора
НИИКИ по науке

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

док. филол. наук, профессор кафедры
печати ТНУ

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

канд филол. наук, Министр культуры РТ

канд. филол. наук, Постоянный
представитель РТ при ЮНЕСКО

док. искусствоведения, заведующий
отделом искусствоведения НАНТ

док. филол. наук, профессор кафедры
телевидения и радиовещания ТНУ

док. искусствоведения, профессор кафедры
истории и теории музыки ТГИКИ имени
М. Турсунзаде

док. истор. наук, заведующий отделом
древней, средневековой и новой истории
Института истории, археологии и
этнографии им. Ахмада Дониша НАНТ

канд. истор. наук, заведующий отделом
культуры газеты «Джумхурият»

канд. пед. наук, заместитель директора
Национальной библиотеки РТ

канд. пед. наук, доцент, ведущий научный
сотрудник отдела библиотечное дело НИИКИ

Журнал основан в 2000 г. Выходит 4 раз в год.

Журнал снова зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №274/Ж-97 от 29 декабря 2022 г.

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных журналов (изданий) рекомендованных ВАК Республики Таджикистан от 3.11.2020, №222 и перерегистрирован 25.10.2024 г.

Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Н. Карабаева, 17 (2 этаж). Сайт института: www.pitfi.tj; Сайт журнала www.farhangnoma.tj; e-mail: fpayom@gmail.com; Тел.: (+992 37) 233-58-84; Индекс подписки: 77728.

Журнал, на основе лицензионного договора №532-09/2013 от 2 сентября 2013 года, включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ) и регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Авторы несут ответственность за содержание материалов. Точка зрения авторов может не совпадать с мнением редакции. Полное или частичное воспроизведение материалов, опубликованных в журнале, допускается только с письменного разрешения редакции.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещаются на официальном сайте журнала.

UDC 37 Taj +008+025+9 Taj +792 Taj
LBC – 71.0+71.4 (2 Taj)+63.3 (2 Taj)+85.313 (2 Taj)+78.34 (2 Taj)
C H–11

Herald of Culture: scientific and analytic edition of the Research Institute of Culture and Information / editor in Chief A.Aminzoda Responsible Editor M. Murodi. – Dushanbe: Arzhang, 2026. – № 2 (74). –128 p.

HERALD OF CULTURE

Founder of the journal

Research Institute of Culture and Information (RICI)
Ministry of culture of the Republic of Tajikistan

Aminzoda Abdulfattoh

EDITOR IN CHIEF :

Candidate of philological sciences, Director of the RICI

Juraev Mirzoali

DEPUTY EDITOR:

Candidate of philological sciences, Deputy Director of the RICI

Murodi Murod

RESPONSIBLE EDITOR:

Doctor of philological sciences, Professor of the TNU

Sattoriyon Matlubakhon

EDITORIAL BOARD:

Candidate of philological sciences, Minister of Culture of the Republic of Tajikistan

Rahimi Dilshod

Candidate of philological sciences, Permanent Delegate of the Republic of Tajikistan to UNESCO
Doctor of art sciences, Professor of the Department of the National Academia of Sciences of Tajikistan

Nizomov Asliddin

Ulmasov Firuz

Doctor of art sciences, Professor of the Department of history and theory of the TSICA named after M. Tursunzoda

Kamolov Hamzakhon

Doctor of historical sciences, Main scientific fellow of the Ahmad Donish Institute of history, archeology and ethnography, NAST

Azimov Azamjon

Doctor of philological sciences, Professor of the Department of Television and Radio broadcasting of the TNU

Tabarov Mahmadullo

Candidate of historical sciences, Head of the Department of culture of the newspaper «Jumhuriyat»

Kamolzoda Sayfiddin

Candidate pedagogical sciences, Deputy Director of the National Library of the Republic of Tajikistan

Komilzoda Sharif

Candidate pedagogical sciences, Docent, Leading researcher at the Department of Library issues of the RICI.

The journal established in 2000. Issued 4 times a year.

The journal was registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan and obtained the Certificate №274/jr in December 29, 2022.

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific journals (publications) recommended by the Higher Attestation Commission of the Republic of Tajikistan from 3.11.2020, No. 222. и re-registered in 25.10.2024.

Address: 734018, Dushanbe, N. Karabaev avenue, 17 (second floor). Tel.: (+992 37) 233-58-84;

Website of organization: www.pitfi.tj; Website of the journal: www.farhangnoma.tj; e-mail: fpayom@gmail.com; Subscription index: 77728.

The journal was included under License contract №532–09/2013 since September 2, 2013, to the Russian Science Citation Index (RSCI) and regularly submits its informational metadata.

The authors are responsible for the content of the materials. The authors' point of view may not coincide with the opinion of the editorial Board. Full or partial reproduction of materials published in the journal is allowed only with the written permission of the editorial Board.

The full text versions of the published materials are available in the journal's official website.

ТДУ:82точик+398+008+891.550+8точикф+37точик

Раҳимӣ Дилшод

НАЗАРЕ БА ПЕРСОНАЖҲОИ АСОТИРИИ ХАЛҚИИ ТОЧИКӢ

Дар мақола муаллиф дар бораи чанде аз персонажҳои нақлу ривоят ва афсонаҳои тоҷикӣ маълумот дода, онҳоро “персонажҳои асотирии халқӣ” номидааст. Чунин персонажҳо аз чехраҳои асотири Эрони бостон тафовут дошта, асосан дар намунаҳои фолклори тоҷик ва контексти расму ойинҳои суннатӣ ба назар мерасанд. Образҳои махлуқоте чун фаришта, момо, Бобои Деҳқон, Бибӣ Мушкилкушо, Бибӣ Сешанбе ва монанди инҳо то кунун дар илми тоҷик мавриди пажӯҳиши алоҳида қарор нагирифтаанд. Бисёре аз муҳаққиқон дар таълифоти худ оид ба махлуқоти фавқуттабӣ ибрази назар карда, онҳоро асосан ба ду гурӯҳ: махлуқони зиёнрасон ё демонологӣ ва офаридаҳои нексириш – реху арвоҳи мададрасон ҷудо кардаанд. Дар тасаввурот ва фарҳанги суннатии тоҷикон, образҳои асотирӣ ва эътиқодӣ персонажҳои асотирӣ беиштар дар нақлу ривоят, афсона, қисса, боварҳои марбут ба расму ойинҳо боқӣ мондаанд. Мардуми авом, бахусус занҳо, муътақид буданд, ки руҳҳо ба зиндагӣ ва саломатии одамон таъсиргузор мебошанд, бархе аз арвоҳ нигаҳбону мададгор ва бархе дигар зиёнрасон ба шумор мерафтанд.

Калидвожаҳо: асотири халқӣ, фолклори тоҷик, афсона, ривоят, персонаж, образ, руҳ, фаришта, момо, Бобои Деҳқон, Бибӣ Мушкилкушо, Бибӣ Сешанбе.

Муқаддима. Дар фарҳанги суннатии тоҷикон донишу тасаввурот ва боварҳои зиёде дар бораи қувваҳои табиату кайҳон ва муносибатҳои ҷамъиятӣ мавҷуданд, ки аз мазмуни асотири Эрони бостон тафовут доранд. Инҳо устурапораҳои мардумӣ мебошанд, ки онҳоро дар шакли пароканда дар мундариҷаи нақлу ривоят, қиссаву афсона, бовару эътиқод ва расму ойинҳо мушоҳида кардан мумкин аст. Ин донишҳои таҳайюлии халқӣ аз асотири Эрони бостон бо он фарқ мекунанд, ки дар ҷое навишта нашудаанд, танҳо бо роҳи шифоӣ интиқол ёфта, дар тули ҳазорсолаҳо тағйир ёфтаву пора-пора шудаанд ва нусаҳои зиёдро падида овардаанд.

Ҳануз ҳам дар байни мардум, бавижа сокинони навоҳии кӯҳистон, чунин нақлҳои асотирӣ ва боварҳо дар бораи тимсолҳои фавқуттабӣ роиҷ мебошанд. Насли калонсол бештар нақлу ривоятҳоро дар бораи олами арвоҳ, махлуқоте чун *фаришта, момо, албастӣ, ачина, лашкар, аламон*, симоҳои мушаххаси асотири халқӣ *Бобои Деҳқон, Бибӣ Мушкилкушо, Бибӣ Сешанбе, Қамбар* – фариштаи тундару чароғак ва борон, *Ҳайдар* – фариштаи бод, *Оҷуз* ва *Ҳути* гандабурут – тимсолҳои зимистон, *Ашағлон* ва *Сусхотун* – фариштагони борон дар байни занҳо, *Чилтан* – арвоҳи чихил тани поку мададрасон ва ғайра, то кунун хуб медонанд ва ба насли ҷавон ҳикоят мекунанд.

Роҷеъ ба пайдоишу таҳаввули образҳои асотирии халқӣ бе далел ҳарф задан ғайриимкон аст. Барои тадқиқи ҳар як чехраи асотирии халқӣ бояд пажӯҳишҳои амиқу фарогирро дар тасаввуроту тамаддуни мардумони суғдию бохтарӣ, сақой, хоразмӣ ва дар муқоиса бо мифологияи ҳиндӣ ва шумерию аққадӣ бояд анҷом дод.

Метод ва методологияи таҳқиқ. Дар таҳқиқи мавзӯ мо бештар ба равияи фолклоршиносӣ ва мардумшиносӣ таъя намудем. Бояд қайд намуд, ки дар бораи образҳои мифологияи халқии тоҷикон аз ҷониби мардумшиносону фолклоршиносон ба монанди М.С. Андреев, О.А. Сухарева, О. Муродов, Р. Аҳмадов, Р. Раҳмонӣ, Г. Ризвоншоева ва муаллифи ин сатрҳо баъзе мақолаҳо таълиф ва интишор шудаанд ва аҳли илмро бо мавҷудияти ҷунин шахсиятҳои асотирии халқӣ як андоза ошно кардаанд. Дар навиштаҳои олимони мазкур, асосан, тасвирҳои этнографии ҷеҳраҳо ва баъзе нақлу ривоятҳои оварда шудааст, аммо роҷеъ ба масъалаҳои зиёди марбут ба моҳияту вазифа, навъҳо ва таснифи маҳлуқот ҳануз суҳанҳои ноғуфта зиёданд.

Барои муайян кардани ҷигунагии образҳои асотирии халқӣ методҳои таърихӣ, муқоисавӣ, таҳлили мундариҷаи ғоявии матнҳо, таҳлили воситаҳои офариниши ва образ дар паҷуҳиши мо ба кор рафтаанд. Бо усули таърихӣ ба решаҳои таърихию асотирии тимсолҳо назар андохта шуда, бо методи муқоисавӣ ин ё он симо бо образҳои дигар, натавон дар фарҳанги тоҷикон ҳагто берун аз он қиёс шудаанд. Ҳамҷунин таҳқиқи хусусиятҳои тасвири образ дар мундариҷаи нақлу ривоят ва афсонаҳо аз дидгоҳи илми адабиётшиносӣ анҷом дода шудааст.

Дар ин мақола тасмим гирифтаем, ки ҳонандагонро бо ҷанде аз шахсиятҳои асотирии халқӣ ошно карда, дар бораи фаъолияти вижагии онҳо маълумот диҳем. Албатта, ин мавзӯи паҷуҳишии мо идома дорад ва паҳлуҳои асотирӣ ва ҳамосавии персонажҳои асотири халқӣ дар оянда бештару беҳтар таҳқиқ хоҳанд шуд.

Қисми асосӣ. Барои ифодаи персонажҳои демонологӣ ва умуман, олами руҳҳои фавқуттабии истилоҳи ягонаи маҳсус мушоҳида нашудааст. Танҳо ибораи *инсу ҷинс*¹ барои ифодаи куллии маҳлуқот дар байни тоҷикон як андоза маъмул мебошад. Масалан, дар ривояту афсонаҳои тоҷикӣ ин таъбир ҳангоми воҳурӣ бо одам ё ягон маҳлуқ дар шакли «инсӣ ё ҷинсӣ?» пурсида мешавад. Тибқи мушоҳидаҳои О.А. Сухарева дар Самарқанду Бухоро барои як гурӯҳи маҳлуқоти нек истилоҳи *муаккал* низ роиҷ будааст. Дар Уротеппа (Истаравшан) истилоҳи оммиёнаи «чиндон»-ро (возеҳан, аз калимаи «чин» дар шакли ҷамъ гирифта шудааст) истифода мебардаанд [12, с.11]. Илова бар ин дар байни мардуми тоҷик маҳлуқони фавқуттабиירו бо калимаву ибораҳои *руҳу авроҳ*, *ҷину аҷина* ёдрас мешаванд.

Масъалаи таснифи персонажҳои асотири оммиёна таваҷҷуҳи баъзе мардумшиносону фолклоршиносонро ба худ ҷалб карда, онҳо дар асоси тасаввуроти худ мардум симоҳои асотири халқиро, асосан, ба ду гурӯҳ – руҳҳои нек ва бад тақсим кардаанд. Масалан, О. Муродов [5], А. Снесарев [11] руҳҳои некро *руҳу арвоҳи мададрасон* номида, маҳлуқҳои фавқуттабиаи бадро *зиёнрасон* донистаанд. Муҳаққиқи эронӣ М. Иқромӣ низ дар паҷуҳиши худ маҳлуқони фавқуттабиירו ба ду гурӯҳ: ҷеҳраҳои мусбат ва манфӣ ҷудо кардааст. Ё ба гурӯҳи ҷеҳраҳои мусбат парӣ, Симурғ, Қакнус, Ҳумойро дохил карда, ба гурӯҳи ҷеҳраҳои манфӣ *ҷин*, *дев*, *аждаҳо*, *ғул*, *ол*, *мардозмо* ва *бухтакро* мансуб шуморидааст [4].

Мардумшинос О.А. Сухарева дар мақолаи «Боқимондаҳои демонологӣ ва шамангарӣ дар байни тоҷикони водинишин» назари сокинони Уротеппаро дар бораи ба се категория ё гурӯҳ тақсим шудани руҳҳо оварда, ҳар кадомро шарҳ

¹ *Инсу ҷинс* – аз калимаҳои арабии *инсон* – одам ва *ҷинн* – маҳлуқи демонологӣ сохта шуда, ҳарфи изофии «с» дар охир танҳо барои равон гаштани кофия ҳамроҳ шудааст.

додааст. Ба категорияи аввал, ба ақидаи мардум, руҳҳои аз руи табиаташон хайрхоху мададрасон дохил шуда, навъи дувуми руҳхоро махлуқоти аҳримани зараррасон ташкил медиҳанд. Ба навъи сеум он руҳҳо мансубанд, ки бо инсон муносибатҳои ошиқона карда метавонанд. Ба ин гурӯҳ, асосан, парӣ ва гоҳе чину албастиро нисбат медиҳанд [12, с.12-13].

Бояд ёдовар шуд, ки ин таснифҳо бештар ба доираи махлуқони демонологӣ ё аҳриманӣ тааллуқ доранд, аммо берун аз ин доира дар тасаввуроти тоҷикон чандин арвоҳи марбут ба табиат, касбу қор ва шахсиятҳои динӣ роиҷанд. Баъзе симоҳои ривояту афсонаҳои халқӣ решаҳои ҳамосавӣ ва китобӣ, чанде дигар маншаи динӣ низ доранд.

Дар фолклор ва расму ойинҳои суннати тоҷикон як силсила тимсолҳои ҳастанд, ки бешубҳа аз асотири бостонии ниёгон маншаъ гирифта, дар тури таърих дар тасвири симои хислату фаъолиятҳои дигаргунӣ рух додаанд.

Фаришта. Яке аз персонажҳои асотирии халқӣ *фаришта* мебошад, ки дар байни тоҷикон ҳамчунин бо калимаи арабии *малак* ва ҷамъаш *малоик/малоика* маъруф аст. Дар тасаввури мардум, фаришта мавҷуди руҳонии поку беолоиш буда, байни инсонҳо ва худованд паёмрасон мебошад.

Дар ойини зардуштӣ эзадҳо прототипи фариштаҳо буданд, ки ҳар яке вазифаи хоссеро иҷро мекард. Масалан, вазифаи эзад Суруш овардани паёми ахурӣ ба шумор мерафт, Тиштар ба овардани абрҳои боронӣ ба сӯи киштзорҳо маъмур буд. Пас аз ҷорӣ гаштани дини ислом мақоми эзадҳо ба фариштагон ё малоик таъдил ёфт ва онҳо минбаъд дар боварҳои мардумӣ ҳамчун махлуқони осмонии миёнави офаридгору инсонҳо мавқеъ пайдо кардаанд.

Дар афсонаҳои тоҷикӣ образи фариштаҳо камтар ба назар мерасанд. Онҳо бо номи *малак* ва *малоика* ёдовар шуда, махлуқони нексиришт ва ёрирасони қаҳрамони афсонаҳо мебошанд. Чунончи, дар афсонаи «Гули Қоқопарӣ» симоҳои ду фаришта: малаки об ва малаки дашт тасвир шудааст, ки ба қаҳрамони асосӣ – Ниёз-сайёд барои расидан ба мақсадаш ёрӣ медиҳанд. Тибқи мазмуни афсона, Ниёз-сайёд ба шохдӯхтар Гули Қоқопарӣ ошиқ мешавад ва ба хостгорӣ меравад. Шох ба ӯ иҷрои се шартро ба миён гузошта мегӯяд:

«Шарти якум ҳамин, ки чил таноб заминро бо як куза об тар кун. Шарти дуюм ин ки ҳашт ман оҳанро бо як путки оҳанӣ чунон зан, ки майда шавад. Шарти сеюм ин, ки мо чил сарчин ҳезумро ба як чуқурӣ андохта оташ мезанем, туро ба болои оташ мепартоем, агар зинда монӣ, духтарамро мегирӣ.

Ниёз шартхоро қабул кард. Ӯро ба иҷрои шарти якум бурданд. Малаки об омаду аз як куза чил таноб заминро об зада, тар кард. Ниёзро ба иҷрои шарти дуюм бурданд. Малаки дашт омаду ҳашт ман оҳанро бо путки оҳанӣ чунон зад, ки гард-гард шуд. Сонӣ чил сарчин ҳезумро ба як чуқурӣ андохта алав карда, бачаро ба дарунаш партофтанд. Малаки об боз омада, об заду оташро кушт, бача ба фароғат хоб кард.

Рӯзи дигар одамони подшоҳ омада диданд, ки бача зинда. Ҳама ҳайрон шуданд» [7, С. 82-83].

Дар афсонаи «Фариштамоҳи зебову доно» Фариштамоҳ шохдӯхтари соҳибҷамоле аст, ки ҷавонони зиёде ошиқу мафтунӣ ӯ гаштаанд. Дар чеҳраи Фариштамоҳ фарри эзодӣ зухур кардааст. Ӯ ба кадом тарафе рӯй гардонида хобад, ҳамон тараф рӯз барин равшан мешуд ва дар равшании нури чеҳраи ӯ мӯзадӯзҳо мӯза медӯхтанд, дуредгарҳо дуредгарӣ мекарданд, шонатарошҳо шона метарошиданд [1, с. 244].

Бо калимаи “фаришта” инчунин мардум малоики дини ислом, ба монанди Ҷабраил, Микоил, Азозил, Азроил ва ғайраро ном мебаранд.

Бобои Дехқон. Яке аз персонажҳои асотирии маъруфи бовару этикодоти тоҷикон, Бобои Дехқон мебошад, ки дар тасаввуроти мардуми тоҷик ҳамчун пирмарди зӯру тавоно ва кордон буда, ўро *пири кишоварзон* мешуморанд. Бисёр муҳаққиқон бо таъя ба ақоиди мардум, симои ўро ба ҳазрати Одам айният додаанд.

Дар рисолаи пешаи деҳқонӣ омадааст, ки аз аввали дунё то ба охири он ҳазору ҳафтсад нафар шахсони бузург ба кишоварзӣ машғул будаанд. Аз ҳазрати Одам алайҳисалом то Муҳаммад салаллоҳу алайҳи ва саллам сесаду сенздаҳ пайғомбар ба деҳқонӣ шуғл доштаанд. Аввалин бор бо фармони Ҳақ таоло ҳазрати Ҷабраил барзагов ва олоти деҳқониро аз биҳишт овард ва ба ҳазрати Одам супурд. Яъне тибқи китобҳои дини ислом нахустин кишоварз ҳазрати Одам будааст.

Образи Дехқон ҳамчун руҳи ниғаҳбону мададгори кишоварзон нахуст дар даврони тоисломӣ миёни ниёғони тоҷикон ба вучуд омада, баробари густариши ислом он бо қиссаҳои исломӣ омехта шуд ва ин ду симо ба ҳам муродиф гаштанд. Маълум аст, ки калимаи “деҳқон” шакли муарраби вожаи форсии *деҳгон*, яъне шахси соҳиби деҳаҳо мебошад. Бинобар ишораи Фирдавсӣ дар достони Ҳушанг, нахустин бор Ҳушанг ба мардум парокандани тухму кишту дуруд омузондааст. Аз ин ҷихат, образи Ҳушанг низ метавонад яке аз пешнаMOD ё прототипҳои Дехқон бошад.

Дар бисёр маросимҳои мавсимии кишоварзӣ, дуою фотиҳаҳои марбут ба барзгарӣ аз Бобои Дехқон ёд мекунамд ва аз руҳи ў мадад меиҷорем. Дар байни тоҷикони ҳавзаи дарёи Хингоб яке аз сокинони деҳаро, ки порсову покизақор ва адолатпарвар бошад, интиҳоб намуда ўро намояндаи Бобои Дехқон меҳисобиданд ва ба ў лақаби «шавгунӣ» мениҳоданд. Шавгунӣ ё намояндаи Бобои Дехқон шахси муборакқдам ва сабукдаст ба ҳисоб мерафт. Ў дар рӯзи муқарраркардаи мӯйсафедони деҳа нахустин шуда ба ҳар кори кишоварзӣ – чуфт кардан, коштани зироат, даравидан ва монанди инҳо даст мезад. Ба ин тариқ ў оғози ин корҳоро муборак мегардонид ва ба дигарон иҷозат меод, ки ба он корҳо машғул шаванд.

Дар контексти корҳои кишоварзӣ ва расму ойинҳои анъанавии деҳқонӣ то кунун аз пири кишоварзон – Бобои Дехқон ёдовар мешаванд ва аз ў файзу баракат металабанд.

Мавҷудияти боварҳо ва ривоятҳои асотирии марбут ба Бобои Дехқон гувоҳи он аст, ки ниёғони тоҷикон аз куҳантарин сокинони муқимии Осиёи Марказӣ ва саромадони ҳаёти кишоварзии минтақа будаанд. Аз ин сабаб дар ҷомеаи ибтидоӣ тасаввурот дар бораи руҳи ниғаҳбону мададгари ва баракатбахши кишоварзон эҷод шудааст.

Бибӣ Мушкилкушо – номи руҳи мушкилкушои асотирии тоҷикон мебошад. Ба хотири ў ва талаби мадад занҳои тоҷик рӯзҳои чоршанбе бо иштироки 3-7, баъзан шумораи бештари занҳо маросими *мушкилкушо* созмон медиҳанд. Онро занҳое барпо мекунамд, ки мушкилие ба сарашон омадааст, ё худ бо мақсади тандурустӣ, бахтқушоии ҷавонон, фарзандталабӣ, сафари бехатар ва ғайра баргузор менамоянд [14].

Ҳар зане, ки ягон мушкиле дошта бошад, бо ният каме фатир, мавиз, ангур, харбуза, қанд ё як миқдор пулро ҳамроҳи худ оварда, ба суфраи маросимии мушкилкушо мегузорад. Маросимро бибиотун ё оямулло сарварӣ мекунад. Ў пас

аз дуою фотиҳа ва қироати оёти қуръонӣ ба ҳикоя кардани афсонаи «Бобои хоркаш» мепардозад. Баъдан ҳамаи неъматҳои хайршударо баробар ба миқдори занҳои иштирокчӣ тақсим карда медиҳад. Дар охир салавот бар пайғомбари ислом хонда шуда, бо дуои нек дар ҳаққи занҳое, ки хайр кардаанд, маросим чамъбаст мешавад.

Афсонаи «Бобои хоркаш» дар бораи пирамарде аст, ки шуғлаш хоркашӣ буда, боре дар кӯҳ ҳангоми хоркани досу арғамчинашро гум мекунад ва дар ҳамин асно аз ғайб садоеро мешунавад. Ин садои Бибӣ Мушкилкушо буд, ки ба ӯ меғӯяд: ҳар рӯзи чоршанбе аз ҳисоби даромади худ ба як танга нону ангур харида, ба номи ман хайр кун. Он гоҳ мушкилат осон шуда, корат бобаракат мешавад. Ҳамин тавр, Бобои хоркаш ҳар чоршанбе маросими мушкилкушоро барпо менамояд ва ба камбағалон хайр карда медиҳад. Боре ӯ иҷрои маросимро фаромуш мекунад, ки дар натиҷа ба тухмати ногаҳонӣ гирифта шуда, ӯро ба зиндони шоҳ меандозанд. Баъдан аз зиндон истода, аз як дӯсташ хоҳиш мекунад, ки аз номи ӯ маросими мушкилкушоро барпо кунад. Ду нафари дигар ҳам бо ӯ ҳамроҳ мешаванд ва дар натиҷа мушкили онҳо низ кушода мешавад ва аз зиндон раҳо мегарданд. Аз ҳамон вақт инҷониб маросими мушкилкушо ба анъана табдил меёбад.

Образи *Бибӣ Мушкилкушо* ба симои *Бибӣ Сешанбе* монанд буда, баъзан ӯро ҳолаи Ҳоча Баҳоуддини Нақшбанд низ мехонанд. Решаҳои ин маросим ба ақидаҳои анимистӣ ва парастии арвоҳ дар замони қадим рафта мерасад. Собикаи симои Бибӣ Мушкилкушо бегумон ба яке аз эзадбонҳои асотирии бостонӣ рабт дорад. Ба назардошти ин ки ойини мазкур қисман бо мақсади бахтқушоии духтарон, фарзанддоршавии онҳо сурат мегирад, метавон прототипи симои ӯро ба Аноҳита Аредвисура мансуб шумурд. Зеро яке аз вазифаҳои эзадбону Аноҳита ниғаҳонӣ ва ёрирасонӣ ба оиладоршавӣ ва хушбахтии бонувон будааст.

Дар бисёр нақлу ривоятҳо симои асотирии Бибӣ Мушкилкушоро ба воқеият рабт дода шуда, ӯро ҳолаи ҳазрати Баҳоуддини Нақшбанд гуфтаанд. Ҳатто дар Бухоро, дар назди қабри Бибӣ Орифа – модари Баҳоуддини Нақшбанд якчанд гӯр мавҷуд аст, ки яке аз онҳоро қабри Бибӣ Мушкилкушо шуморида, зиёратгоҳи занҳо мебошад. Ҳамчунин дар ҷамоати Қумқурғони вилояти Намангони Ҷумҳурии Тоҷикистон мазори «Бибӣ мушкилкушод» мавҷуд аст, ки занҳо рӯзҳои чоршанбе ба зиёрати он рафта, маросими мавсуфро дар он ҷо мегузаронанд.

Бибӣ Сешанбе яке аз руҳҳои муътабари мифологияи халқии тоҷикон ба шумор меравад, ки симои ӯ бунёди асотирӣ дорад. Чи тавре ки аз номи ӯ маълум аст, руҳи мададрасони занҳо буда, дар раванди расму ойинҳои марбут ба Бибӣ Сешанбе мардону писарбачагон роҳ дода намешаванд.

Ин ҷо лозим мешуморем, ки нахуст дар бораи калимаи «Бибӣ» чанд сухан бигӯем. Устурашиноси рус А. И. Баженова дар китоби «Қиссаҳо ва худоёни славянҳои қадим» баромади калимаи “бибӣ”-ро аз забони санскрит нишон дода, онро бо “баба”-и славянӣ ҳамреша шумурдааст. “Баба – зан, модаркалон, бибикалон, модари аҷдод (аз санскр. «beabea» – бибӣ, «beabeabea» – бибикалон). Руҳи муқаддаси модари аҷдод, ки баъд аз маргаш қоидаҳои рафтор, одобу ахлоқи авлодро назорат мекунад» [3, с. 60].

Мувофиқи ақидаи мардумшинос М.С. Андреев, симои асотирии Бибӣ Сешанбе бо илоҳаи бостонӣ – пири ресандагон айният дорад, ки ӯро дар баъзе манотиқ «Бибӣ Чоршанбе», «Бибӣ Зӯхро», «Бибӣ Фотима» (Истаравшан), «Бибӣ

Ресанда», «Бибӣ Чархай» (Кобул) ва дар Яғноб «Девӣ сафед» (Илоҳаи сафед) меномидаанд.

Симои Бибӣ Сешанбе ҳамчун пир ва ҳомии занҳои ресанда дар Дарвоз – Бибӣ Ҳаво, дар Қаротегин (Рашт) – Бибӣ Панҷшанбе, дар Туркистон – Бибӣ Сешанбе, Бибӣ Чоршанбе, дар Язғулом – Момо Ҳаво, дар Яғноб – Девӣ сафед номида мешуд [13, с. 221].

Рӯзи сешанбе вижаи Бибӣ Сешанбе буда, дар ин рӯз маросими гиromидошт ва дархости мадад аз ӯ гузаронида мешавад. Ҳамчунин дар рӯзи сешанбе барои эҳтироми пири ин пеша занҳо аз ресидани ресмон худдорӣ мекардаанд. Ақидае ҳам роиҷ будааст, ки агар ягон нафар зан рӯзи сешанбе пинҳонӣ бо дук ё чарха ресмон ресад, ба ҷазои Бибӣ гирифта хоҳад шуд.

Аз мисолу намунаҳо хулоса кардан мумкин аст, ки симои Бибӣ Сешанбе дар тасаввуроти асотирии ниёғони тоҷикон таърихи дуру дарозе дошта, ба эзадбонуи сафедрӯю сафедпӯст рабт мегирад. Намунаи тасвири ин персонажро мардумшиносон бо номи *Девӣ Сафед* дар Ванҷу Язғулом ва Яғноб ба қайд гирифтаанд. Ин илоҳа ниғаҳбону мададрасони занҳои ресанда махсуб будааст. Дар муҳити шаҳру атрофи он ва водихо дар даврони исломӣ образи Девӣ Сафедро Бибӣ Сешанбе иваз намуда, дар баъзе ҷойҳо симои ӯро ба Бибӣ Фотимаи Захро айният додаанд. Воқеан, калимаи “захро”, ки тавсифи Фотима мебошад, маънои зохиру равшан ва сафедро дорад.

Афсонаи Бибӣ Сешанбе, ки дар маросими *бибсешанбегӣ* нақл карда мешавад, ба мазмуни афсонаи “Золушка”-и русӣ ва “Синдрелла”-и аврупоӣ хеле монанд аст. Мувофиқи ин афсона, духтари камбағалеро модарандараш бисёр ранҷу азоб медод ва ба ӯ корҳои душворро мефармуд. Боре ӯ ҳангоми говчаронӣ дар сахро ресмон мересид, ки бод ресмонашро паронида ба суи ғоре мебарад. Духтарак ба ғор даромада бо Бибӣ Сешанбе – зани сафедпуши нуроние вохӯрада, ки ӯ минбаъд ба корҳои духтарак кумак мерасонад.

Ин афсона дар байни тоҷикони Осиёи Миёна васеъ паҳн гашта, нусхаҳои он бо номҳои “Духтари подаҷӣ”, “Духтари подабон”, “Ятимдухтар”, “Сағирдухтар” гирдоварӣ ва қисман нашр шудаанд.

Расми *бибсешанбагӣ* (*Ошии Бибӣ Сешанбе, ошии бибӣён*) то кунун дар байни сокинони вилояти Суғд, водии Ҳисор, қисман дар шаҳри Бохтар, инчунин миёни тоҷикони кишвари ҳамсояи Узбекистон маъмулу роиҷ мебошад. Зане, ки ин ойинро дар хонааш ташкил карданӣ шавад, аз ҳафт дари деҳа ҳафт коса орд металабад ва аз он хамир шурида, умоч мепазад, ки онро *ошии бибӣён* меноманд. Дар суфраи маросими бибсешанбегӣ ба ҷуз ҷою нон, дар як табақ орд гирифта, болои он аз 5-7 адад нукчаро ба хоители Бибӣ Сешанбе фурузон мекунанд [2, с. 125].

Ин меъёру боварҳо нишонҳои маросими сирф занона будани бибсешанбегӣ аст ва бозтоби эътиқод ва парастии арвоҳ дар заминаҳои бостон ба шумор меравад. Возеҳан, шарҳу тафсир ва рамзҳои бисёр амалҳои маросимӣ акнун аз байн рафтаанд, аммо аз баъзе ҷузйёт таъсири эътиқоди модаршоҳиро дар ин маросим ва афсонаву боварҳои марбут ба он пай бурдан мумкин аст.

Пас аз омузишу таҳлили маводу мақолаҳо доир ба маросимҳои мушқилкушо ва бибсешанбегӣ, ҳамчунин муқоисаи образҳои Бибӣ Мушқилкушо ва Бибӣ Сешанбе, ба чунин хулоса меоем, ки дар ибтидо ин ойинҳо аз ҳам тафовут доштанд. Пас аз густариши дини ислом дигаргунӣ дар шакли муҳтавиёти онҳо рух доданд ва унсурҳои исломӣ ба амалиёту боварҳои маросими мазкур изофа гаштанд. Дар тули садсолаҳо ҳар ду образ ба ҳам наздик ва монанд шудаанд.

Момо, дар забони мардум бештар ба маънои модаркалон буда, дар доираи бовару эътиқодоти мардуми тоҷик ба ҳайси руҳи занонаи мададгору ниғаҳбон мавқеъ дорад. Калимаи «момо» баромади форсӣ дошта, дар шакли «мом» ба маънои модар, дар сарчашмаҳои адабию таърихӣ хеле зиёд вомерхурд. Барои эҳтиром ин вожаро ба номи баъзе руҳҳои асотирии аз ҷинси зан ҳамроҳ мекунад. Масалан, Момо Ҳавво (нахустин зан), Момо Қулдурак (фариштаи тундари чароғак дар баъзе ривоятҳо) ва ғайра.

Тибқи боварҳои тоҷикон, момо руҳи хонагӣ аст, ӯ бо либосҳои сафед тасаввур шуда, ба дояҳо ва занҳо ҳангоми таваллуд ва нигоҳубини тифл ёрӣ мерасонидааст. Дар гузашта табибзанҳо ва момодояҳо барои осон таваллуд кардани зани ҳомила нукча афрӯхта, момохоро даъват мекарданд.

Нукча चुби шоҳаи дарахт мебошад, ки тақрибан 10 см дарозӣ дошта, ба он пахта ва ё баъзан латтапора печонида мешавад. Нукчаро дар равшан тар карда, бо гугирд фурузон мекунад ва дар табақи орд ба таври амудӣ халонида, мегузоранд. Гӯё, момохо бӯйи онро ҳис карда, ба он хона меомадаанд ва тибқи хоҳиши шахси даъваткунанда (табибзан, бахшӣ, момодоя, қушноҷ) амал мекардаанд.

Бино бар мушоҳидаҳои О.Б. Сухарева, занҳои тоҷики Самарқанд ақидае доштаанд, ки агар нукчаҳои афрӯхта бо шуълаи равшан сухтан гиранд, ин нишонаи он аст, ки момохо ҳозир шудаанд ва тифл ба осонӣ зода мешавад. Аммо агар нукчаҳо шуъла нагиранд ва дарун-дарун сузанд, занҳо хулоса мекарданд, ки момохо наомадаанд ва зани зоимон ба душворӣ таваллуд хоҳад кард. Ин ҳолат чунин маънӣ дошт, ки нукча бо шуълаи баланд сухта, бӯяш бештар ва дуртар меравад ва момохоро ба ин сӯй ҷалб мекунад, аммо нукчаи бешуъла ин қобилиятро надошт [11, с. 19].

Ба ақидаи занҳои ҳисорӣ, момохо кӯдакони то синни 4-5 соларо ҳамроҳӣ мекунад ва барои хушнудии момохо ҳар моҳ маросими «момогӣ»-ро гузаронида, ба хоҳири онҳо нукча ё шамъ равшан мекунад, се адад чалпаки равшанин пухта, бӯяшро мебароварданд.

Маросими момогиро бахшиҳо, қушноҷҳо ва онҳое, ки дар ин қор дуои пирро гирифтаанд, мегузарониданд. Зиёфате, ки баъди маросими момогӣ барпо мешавад, «момоошӣ» ном дорад ва он бо иштироки шумораи тоқи занҳо, бештар 3 ё 5 нафар баргузор мешавад. Маросимҳои мазкур дар рӯзҳои чоршанбею шанбе сурат мегирад².

Мардумшинос О. Муродов қайд кардааст, ки дар тасаввури мардум, момохо низ ном ва касабаи гуногун доштанд. Масалан, *Хабарбар-момо*, *Хабарбиёр-момо*, *Ҷингиламӯ-момо*, *Патиламӯ-момо*, *Авф-момо*, *Учуқ-момо*, *Кина-момо*, *Мечкай-момо*, *Мӯйсафед-момо*, *Камтир-момо*, *Дуққат-момо*, *Сафед-момо*, *Қара-момо*, *Ҳокистар-момо*, *Парӣ-момо*, *Момои пуштӣ (авлодӣ)*, *Момои миросӣ* ва ҷанде дигар. Зӯртарини момохо *Момо-калон* ном дошта, сардори онҳо ба шумор мерафтааст. Пири момохоро *Хуча Рушноӣ* мегуфтанд. Хуча Рӯшноиро равшангари чашмони зани ҳомила ва роҳи зиндагии ояндаи тифли навзод меҳисобиданд. Бинобар ин момодояҳо ҳангоми таваллуди тифл ба хоҳири Хуча Рӯшноӣ ва Момокалон суфра кушода, ба роҳи онҳо пойандози сафед мегустурданд, ба рӯйи суфра орд, равшан, косаи об ва ба даруни об ду тангаи

² Гўянда Қудратова Мухаррам (1934-2014), сокини деҳаи Муъминободи шаҳри Ҳисор. Санаи мусоҳиба октябри с. 2000. Мавод дар шакли сабти овозӣ дар бойгонии муаллиф маҳфуз аст.

сафед ва ба ҳаққи ҳар кадоми онҳо яктогӣ нӯкчаҳои дароз фурузон мекарданд [5, с. 12].

Воқеан, ин маълумоти боарзиши олими тоҷик О. Муродов моро ба чунин хулоса меорад, ки симои момоҳо идомаи тасаввурот дар бораи ғравашҳо – руҳҳои ниғаҳбону мададрасони ойини зардуштӣ мебошанд. Онҳо тифлҳо ва ҳатто калонсолонро ҳамроҳӣ мекунанд, аз мушқилот ниғаҳ медоранд. Мардуми рус, онҳоро *ангел-хранител* меноманд, ки маънои ғариштаи ниғаҳбонро дорад [8, с. 6].

Дар тасаввуроти суннатии тоҷикон, момоҳо руҳҳои ниғаҳбон ва мададгори танҳо занҳову кӯдакон мебошанд, мардҳо, умуман, дар расму ойини марбут ба момоҳо роҳ дода намешаванд. Аммо ба тафовут ғравашҳо хосси ҳамаи мавҷудоти зинда мебошанд, на танҳо марду зан, инчунин ҷонварон низ ғравашӣ – руҳи ниғаҳбон доштаанд.

Хулоса. Фарҳанги маънавию моддии тоҷикон ғанию қавӣ буда, решаҳои асотирии дурударозе дорад. Ниёғони тоҷикон дар сарзаминҳои Осиёи Миёна сукувати беш аз даҳҳазорасола доштаанд, ки унсурҳои бостонии он дар афсонаву қиссаву ривоят ва боварҳои мардумӣ то кунун ҳифз шудаанд.

Тимсолҳои асотирию эътиқодии нақлу ривоятҳо ва боварҳои мардумӣ аз асотири умумиорӣ реша гирифта, баъдан дар имтидоди садсолаҳо вобаста ба контекстҳои табию ҷуғрофӣ, иҷтимоию фарҳангӣ ва динӣ ба тағйирот дучор омада, тасвиру симои вижаро соҳиб гаштаанд.

Ҳамин тариқ, ба чунин натиҷа мерасем, ки ҳануз ҳам персонажҳои асотирии халқӣ дар фолклору контексти расму ойинҳо ва боварҳои мардумӣ ба таври бояду шояд омукта нашудаанд. Таҳқиқи ҳамаҷонибаи онҳо моро бо саҳифаҳои таърихи асотирӣ ва фарҳангию эътиқодии ниёғони тоҷикон ошно месозад.

Адабиёт

1. Афсонаҳои халқи тоҷик / Мураттиб ва муаллифи сарсухан Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 374 с.
2. Аҳмадов Р. Бибисешанбе // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. / Сармуҳаррир Н.Амирошӯӣ. – Ҷ.1. – Душанбе: СИЭМТ, 2015. – С. 124-126.
3. Баженова А.И., Легенды и боги древних славян / А. Баженова. – Москва: Алгоритм, 2013. – 294 с.
4. Иқромӣ М. Аз мо беҳтарон / М. Иқромӣ. – Машҳад: Нашри айвор, 1382 ш. – 272 с.
5. Муродов, О. Дар пардаи сеҳру ҷоду / О. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 128 с.
6. Муродов, О. Древние образы мифологии таджиков долины Зеравшана / О. Муродов. – Душанбе: Дониш, 1979. – 116 с.
7. Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ / мураттибон Амонов Р., Шукуров М. – Сталинобод: Нашриёти давлати Тоҷикистон, 1958. – 228 с.
8. Раҳимӣ, Д. Аз фарвардгон то сайри мазорҳо: суннати гирифтани арвоҳи гузаштагон дар Наврӯз / Д. Раҳимӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2023. – №1(61). – С. 5-14.
9. Раҳимӣ, Д. Боварҳои халқӣ ва тасаввуроти асотирии мардуми Бадахшон / Д. Раҳимӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2018. – №4. – С. 20-36.

10. Ризвоншоева, Г. Афсонаҳои сеҳромези Бадахшон (Таҳқиқи ғоя ва образ) / Г. Ризвоншоева. – Душанбе: Дониш, 2011. – 256 с.
11. Снесарев, Г. Реликты древних верований у узбеков Хорезма / Г.П. Снесарев. – Москва: Наука, 1969. – 338 с.
12. Сухарева, О.А. Пережитки демонологии и шаманства у равнинных таджиков / О.А. Сухарева // Домусульманские верования и обряды в Средней Азии / Отв. Редакторы Г.П. Снесарев, В.Н. Басилов. – Москва: Наука, 1975. – С. 5-93.
13. Таджики Каратегина и Дарваза / под редакцией Н.А. Кислякова, А.К. Писарчика. – Выпуск 1. – Душанбе: Дониш, 1966. – 380 с.
14. Rahmonov R. Tajik Women as Folktale Tellers: Tales in tradition, Moscow: Gumanitariy, 2002 (Translated by D. Rahimi, I. Boyko). – 72 p.

Рахими Дилшод

ВЗГЛЯД НА ТАДЖИКСКИХ НАРОДНЫХ МИФОЛОГИЧЕСКИХ ПЕРСОНАЖЕЙ

В данной статье рассматриваются отдельные персонажи таджикских народных сказок и легенд, которые автор относит к категории народных мифологических образов. Эти персонажи отличаются от мифологических представлений древнеиранской традиции и функционируют преимущественно в рамках таджикского фольклора, а также в контексте традиционных ритуалов и обрядов. Образы таких существ, как *фаришта* (ангел), *момо* (женский дух), *Бобои Дехкон*, *Биби Мушкилкушо*, *Биби Сешанбе* и другие, до настоящего времени не становились предметом специальных исследований. В научной литературе сверхъестественные существа, как правило, классифицируются на две основные группы: вредоносные (демонологические) и благожелательные – духи-покровители и помощники. В традиционном мировоззрении таджиков мифологические и религиозные представления о подобных персонажах сохраняются преимущественно в устных повествованиях – легендах, преданиях, сказках, а также в верованиях, связанных с ритуальной практикой. В народной среде, особенно среди женщин, было широко распространено убеждение, что духи оказывают влияние на жизнь и здоровье человека: одни из них воспринимаются как защитники и помощники, тогда как другие – как источники вреда и опасности.

Ключевые слова: народная мифология, таджикский фольклор, предание, сказка, персонаж, образ, дух, фаришта, момо, Бобо Дехкон, Биби Мушкилкушо, Биби Сешанбе.

Rahimi Dilshod

VIEW ON TAJIK FOLK MYTHOLOGICAL CHARACTERS

This article examines selected characters from Tajik folk tales and legends, which the author classifies as folk mythological figures. These characters differ from the mythological images of the ancient Iranian tradition and they function primarily within the framework of Tajik folklore, as well as in the context of traditional rituals and ceremonies. The images of such beings as *farishta* (angel),

tomo (a female spirit), *Boboi Dehqon*, *Bibi Mushkilkusho*, *Bibi Seshanbe*, and others have not yet been the subject of specialized studies. In scholarly literature, supernatural beings are generally classified into two main groups: harmful spirits (demonic) and kind protective and helping spirits.

In the traditional worldview of the Tajik people, mythological and religious images of such characters are preserved mainly in oral narratives – legends, traditions, folktales, as well as in beliefs associated with ritual practices. Among the general population, especially among women, there has been a widespread belief that spirits influence human life and health: some are perceived as protectors and helpers, while others are regarded as sources of harm and danger.

Keywords: folk mythology, Tajik folklore, legend, folktale, character, image, spirit, *farishta*, *tomo*, *Boboi Dehqon*, *Bibi Mushkilkusho*, *Bibi Seshanbe*.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимӣ Дилшод Камолзода – номзади илмҳои филологӣ, Намояндаи доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди ЮНЕСКО. Телефон: (+33) 745-14-10-81; e-mail: dilshodr@gmail.com

Информация об авторе: Раҳими Дилшод Камолзода – кандидат филологических наук, Постоянный представитель Республики Таджикистан при ЮНЕСКО. Телефон: (+33) 745 14 10 81; электронная почта: dilshodr@gmail.com

Information about the author: **Rahimi Dilshod Kamolzoda** – Candidate of philological sciences, Permanent Delegate of the Republic of Tajikistan to UNESCO. Phone: (+33) 745 14 10 81; e-mail: dilshodr@gmail.com

ТДУ: 37тоҷик+008+82:398+891.550+78+782/785

Раҳимзода Кароматулло

ГҶҮРҶУЛӢ ВА ТАШАККУЛИ ҲАМОСАИ МИЛЛИИ ТОҶИКОН: АЗ РЕШАҲОИ ЭРОНӢ ТО АНӢАНАИ МУОСИР

Эпоси «Гӯрғулӣ» яке аз надидаҳои нодир ва барҷастаи фарҳанги мусиқӣ-назми тоҷикон маҳсуб ёфта, решаҳои он ба анъанаҳои бостониҳои эпикӣи эронӣ пайванд дорад. Ин асар дар шаклҳои гуногун дар қаламрави Тоҷикистон ва минтақаҳои кӯҳистони Афғонистон ривож ёфта, ҳамзамон бо анъанаҳои эпикӣи озарбойҷонӣ, туркӣ ва узбекӣ иртиботи зич дорад. Ташаккули асосии эпос ба асрҳои XVII-XVIII мансуб доништа шуда, дар он ормонҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии халқҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла идеяҳои адолат, баробарӣ ва мубориза бар зидди зулм инъикос ёфтааст. Муҳаққиқон ба вежагиҳои иҷроӣи он, аз ҷумла техникаи овозбарорӣи гулӯӣ, сохтори мелодикаӣи вокалӣ, инчунин мавҷудияти топонимҳо ва номҳои хоси миллии тавачҷуҳӣ махсус зоҳир намудаанд. Дар баробари ин, дар таркиби эпос таъсири унсурҳои туркӣ низ мушоҳида мешавад, ки аз хусусияти бисёрқабатаи ташаккули он шаҳодат медиҳад. Анъанаи мазкур, монанди шаклҳои ҳаммонанди озарбойҷонӣ ва туркӣ, равандҳои пайдоӣи ва тағйирёбии сюжетҳоро инъикос менамояд. Ҳамин тариқ, «Гӯрғулӣ» ҳамчун надидаи мустақил ва дорои анъанаҳои ганӣ на танҳо рамзи фарҳанги миллии, балки манбаи муҳими Омӯзиши равандҳои таърихӣ ва

ичтимоии халқҳои Осиёи Марказӣ ба шумор меравад. Дар ин мақола ҷанбаҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва мусиқшиносии эпоси тоҷикии «Гӯрғулӣ» бо таърих ба сарчашмаҳои илмӣ, инчунин маводи ғаниии фолклорӣ, масъалаҳои марбут ба генезис, ташаккул ва инкишофи эпос, хусусиятҳои жанрӣ ва вежагиҳои миллии шакли тоҷикии он баррасӣ шудааст. Муаллиф ба баррасии робитаҳои мутақобилаи анъанаҳои этикии халқҳои эронинажод ва туркзабон тавачҷуҳи маҳсус зоҳир намуда, нақши ҳамгироии фарҳангии халқҳои Осиёи Марказиро дар шаклирии ин мероси нодири фолклорӣ нишон додааст. Ҳамзамон, сохтори мусиқӣ-композитсионии эпос, принципҳои ташаккули низоми лейтмотивӣ, хусусиятҳои иҷро ва техникаи овозбарории гулӯӣ таҳлил карда шудааст.

Натиҷаҳои таҳқиқ собит менамоянд, ки версияи тоҷикии «Гӯрғулӣ» дорои мустақилияти равшани мусиқӣ-назми буда, решаҳои он ба анъанаҳои бостонии этикии эронӣ пайвастагии зич доранд.

Калидвожаҳо: Гӯрғулӣ, эпоси тоҷикӣ, анъанаи шифоҳӣ, овозбарории гулӯӣ, эпоси қаҳрамонӣ, анъанаҳои эронӣ, фарҳанги мусиқӣ-шеърӣ, топонимҳо, дostonсароӣ.

Муқаддима. Эҷодиёти шифоҳии мардумӣ ҳамчун яке аз манбаъҳои асосии бозтоби таърих, фарҳанг ва ҷаҳонбинии халқҳо аҳаммияти вежа дорад. Маҳз тавассути осори фолклорӣ таҷрибаи таърихӣ, арзишҳои ахлоқӣ ва тасаввуроти эстетикӣ ҷомеа аз насл ба насл интиқол меёбад. Дар миёни жанрҳои гуногуни фолклорӣ, эпоси қаҳрамонӣ ҷойгоҳи хос дошта, ҳамчун шакли мутамаркази таҷассум ва ҷамъбасти худшиносии таърихӣ ва маънавии мардум хизмат мекунад. Аз ҷумла, эпоси «Гӯрғулӣ» яке аз намунаҳои барҷаста ва нодири мероси фарҳангии тоҷикон маҳсуб ёфта, дар он омезиши унсурҳои таърихӣ, мифологӣ ва бадеӣ ба таври возеҳ мушоҳида мешавад. Ин эпос на танҳо як асари бадеӣ, балки низоми мураккаби рамзӣ ва маънавӣ мебошад, ки дар он ормонҳо, идеалҳо ва таҷрибаи иҷтимоии мардум таҷассум ёфтааст.

Эпоси «Гӯрғулӣ» аз маҷмуи густурдаи дostonҳо иборат буда, дар тури садсолаҳо дар муҳити иҷроии мардумӣ ташаккул ва такомул ёфтааст. Он дар раванди инкишофи таърихӣ худ тадриҷан ба як низоми мураккаби мусиқӣ-драмавӣ табдил ёфта, дар доираи анъанаи гӯрғулихонӣ мақоми марказиро касб намудааст. Бо вучуди паҳншавии васеъ ва мавҷудияти вариантҳои сершумор дар байни халқҳои гуногун, шакли тоҷикии эпос бо вежагиҳои хоси миллии фарқ мекунад.

Аҳаммияти таҳқиқи ин масъала дар он зоҳир мегардад, ки эпоси «Гӯрғулӣ» на танҳо ҳамчун ёдгории фолклорӣ, балки чун падидаи муҳими таърихӣ ва фарҳангӣ баррасӣ мешавад. Тавассути он равандҳои мураккаби ҳамтаъсирии фарҳангҳои минтақаи Осиёи Марказӣ инъикос ёфта, хусусиятҳои ташаккули худшиносии миллии равшан мегардад.

Шарҳи адабиёт ва асосҳои назариявӣ. Масъалаҳои марбут ба омӯзиши эпоси «Гӯрғулӣ» дар осори як қатор муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ мавриди таҳқиқи густурда қарор гирифтааст. Хусусан, корҳои илмии А. Н. Болдырев [5], И. С. Брагинский [7], В. М. Жирмунский [11], Б. А. Қориев [12], Х. Ғ. Короғли [13], Т. Мамедов [14] ва Р. Амонов [2,3] дар самти таҳқиқи пайдоиш, таҳаввул ва хусусиятҳои жанрии ин эпос пураҳаммиятанд.

Дар доираи ин таҳқиқот, диққати асосӣ ба масъалаҳои генезис ва паҳншавии эпос дар муҳитҳои гуногуни этномаданӣ равона гардидааст. Як қатор муҳаққиқон [3; 9; 13; 14] бар он ақидаанд, ки ташаккули ибтидоии эпос дар муҳити халқҳои туркзабон сураат гирифтааст. Гурӯҳи дигари олимон [4; 8; 16; 19; 28] бар мавҷудияти решаҳои амиқи эронии эпоси «Гӯрғули» таъкид намуда, онро ба анъанаҳои бостонии эпикӣ халқҳои эронинаҷод марбут медонанд.

Яке аз аспекти махсусан муҳим, ки ба фаҳмидани масъалаи пайдоиши эпос кӯмак мекунад, таҳқиқоти олим ва муаррих аз Афғонистон И. Шаҳронӣ ба шумор меравад, ки нисбати омӯзиши ареали паҳншавии анъанаи эпикӣ, хусусан дар ноҳияҳои кӯҳии мухталифи Афғонистон равона шудааст. Таҳқиқгар ба забони иҷрокунандагон махсус таваҷҷуҳ кардааст – ки дар он диалекти дари забони форсӣ истифода шудааст. Шаҳронӣ маводи зиёдеро оид ба ҳамосаи «Гӯрғули» дар қаламрави Афғонистон ҷамъоварӣ кардааст. Ӯ таъкид мекунад, ки анъанаи наққоли дар он ҷо хеле машҳур буд ва ҳоло ҳам дар байни тоҷикон вуҷуд дорад. Олим инчунин қайд мекунад, ки дар минтақаҳои Афғонистон ҳангоми иҷрои эпос ба забони тоҷикӣ калимаҳои туркӣ низ истифода мешаванд. Масалан, дар вилояти Чуззон, ки узбекон бештар ҳастанд, аспро Қурот меноманд (ё, дар варианти туркҳои Қафқоз – Қирот), дар ҳоле ки дар варианти тоҷикӣ он ҳамчун Зайналқир истифода мешавад. Афғонон нисбат ба наққолони туркзабон калимаи бахшӣ истифода мебаранд, аммо тоҷиконро гуянда ва гӯрғулихон меноманд [27, 148-180].

Ихтилофи назарҳо дар ин масъала ба хусусияти бисёрқабата ва синкретикӣ худи эпос алоқаманд аст. «Гӯрғули» дар тули таърих дар фазои фарҳангии гуногун ташаккул ёфта, унсурҳои мухталифи забонӣ, этникӣ ва бадеиро дар худ муттаҳид намудааст. Аз ин рӯ, баррасии он танҳо дар доираи як анъанаи фарҳангӣ маҳдуд намешавад ва таҳқиқаш муносибати комплексиро талаб менамояд.

Умуман, дар илми муосир ду равиҳои асосии назариявӣ шакл гирифтааст: яке бар афзалияти маншаи туркӣ ва дигаре бар бартарияти пояҳои эронӣ таъкид мекунад. Ҳар ду равиш бо далелҳои таърихӣ, матнӣ ва мусиқииносоӣ асоснок гардида, баҳсҳои илмӣ дар ин самт то ҳол идома доранд.

Методологияи таҳқиқ. Дар доираи таҳқиқи мазкур барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда маҷмуи усулҳои муосири илмӣ истифода гардид, ки имкон медиҳанд падидаи эпоси «Гӯрғули» ба таври ҳамаҷониба мавриди омӯзиш қарор гирад. Аз ҷумла, усули таҳлили таърихӣ-муқоисавӣ барои муайян намудани марҳилаҳои ташаккул ва инкишофи эпос, инчунин барои муқоисаи вариантҳои гуногуни он дар муҳитҳои фарҳангии мухталиф истифода шуд. Ин равиш имконият дод, ки умумият ва фарқи версияҳои миллии эпос дақиқ муайян карда шавад.

Усули таҳлили мусиқииносоӣ барои омӯзиши сохтори оҳангӣ, принципҳои композитсионӣ ва хусусиятҳои иҷроии эпос татбиқ гардид. Бо ёрии ин усул унсурҳои асосии низоми мусиқӣ, аз ҷумла тарзи ташаккули муқомҳо (оҳангҳо) ва нақши лейтмотивҳо баррасӣ шуд.

Ҳамзамон, усули таҳлили матнии фолклорӣ барои таҳқиқи сохтори бадеӣ, забонӣ ва сюжети дostonҳо истифода гардид. Ин равиш имкон дод,

ки вежагиҳои услубӣ ва хусусиятҳои баён дар матни эпос муайян карда шаванд.

Илова бар ин, дар доираи усули таҳлили фарҳангшиносӣ [17; 18] робитаи эпос бо муҳити таърихӣ, арзишҳои маънавӣ ва равандҳои фарҳангии ҷомеа таҳлил карда шуд.

Истифодаи маҷмуии ин усулҳо имкон фароҳам овард, ки сохтори жанрӣ, хусусиятҳои иҷроӣ ва сарчашмаҳои ташаккули эпоси «Гӯрғулӣ» ба таври мукамал ва илмӣ баррасӣ карда шаванд.

Хусусиятҳои жанрӣ ва сохтори эпоси «Гӯрғулӣ». Эпоси «Гӯрғулӣ» аз силсилаи мураттаби дostonҳои ба ҳам пайваста иборат буда, дар маҷмӯъ як низоми томи бадеӣ-эпикиро ташкил медиҳад. Тибқи маълумоти муҳаққиқон, ин силсила тақрибан сӣ дostonро дар бар гирифта, ҳар як қисми он бо дигар қисматҳо аз ҷиҳати сюжетӣ ва персонажӣ робитаи мустақим дорад. Дар маркази ривоят симои қаҳрамони асосӣ ва муҳити иҷтимоии ӯ қарор дошта, саргузаштҳои ӯ дар ҳамбастагӣ бо амалкардҳои ҳамсафонаш инкишоф меёбанд.

То имрӯз шумораи зиёди вариантҳои матнӣ ва иҷроии эпос ба қайд гирифта шудаанд, ки теъдоди онҳо аз 150 нусха бештар арз мегардад. Гуногуншаклии вариантҳо аз хусусияти зиндаи анъанаи шифоҳӣ шаҳодат дода, нишон медиҳад, ки эпос дар муҳитҳои мухталиф мутобиқ гардида, хусусиятҳои маҳаллиро қабул кардааст. Ҳаҷми умумии матни эпос низ қобили таваҷҷуҳ буда, дар баъзе мавридҳо муҳаққиқон [15-16;19;20] онро аз ҷиҳати миқдор ҳатто бо осори бузурги ҳамосаи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ муқоиса кардаанд.

Яке аз вежагиҳои асосии версияи тоҷикии эпос шакли мусиқӣ-назми иҷроӣ он мебошад. Бар хилофи аксари вариантҳои туркзабон, ки бештар хусусияти насрӣ доранд, дар анъанаи тоҷикӣ эпос пурра дар шакли назм ва бо ҳамроҳии унсурҳои мусиқӣ иҷро мегардад. Ин хусусият ба эпос на танҳо арзиши адабӣ, балки мақоми хоси мусиқӣ-драмавӣ мебахшад [26].

Чунин навъи ривояти ҳамосӣ ба анъанаи бисёрқарнаи ҳунарии тоҷикон пайванд дорад ва решаҳои он ба давраи ваҳдати фарҳангии эронӣ мерасад. Муҳаққиқи ин давраи таърихӣ, санъатшиноси маъруфи тоҷик Н. Ҳакимов, бар асоси таҳлили сарчашмаҳои фаровон ба хулосае омадааст, ки дар давраҳои бостонии таърих, ниёгони мардуми тоҷик бо така ба низоми ғании тасаввуроти мифологӣ на танҳо суруду рақсҳои гуногун офаридаанд, балки силсилаҳои зиёди ҳамосиро низ ба вучуд овардаанд. Ин мероси ҳамосӣ дар ёдгории хаттии қадимаи эронӣён - «Авесто» (ҳазораҳои II–I пеш аз милод) низ инъикос ёфтааст. Аз ҷумла, давраи бо сулолаи Кайонӣён вобаста, бо як маҷмуи ривоятҳо ва сурудҳои гуногун муаррифӣ мешавад, ки зери унвони умумии «писарони паҳлавонон» муттаҳид гардидаанд. Ин осор воқеаҳои таърихӣ воқеиро, ки дар Бохтар дар асрҳои IX–VII пеш аз милод рух додаанд, таҷассум менамоянд [26, С. 328-331].

Ҳамаи ин далелҳо аз решаҳои бисёр қадим доштани анъанаҳои мусиқӣ-шеърӣ ва ҳамосии тоҷикон шаҳодат медиҳанд. Ин анъанаҳо дар тури асрҳо дар шаклҳои гуногун ҳифз гардида, то замони мо рушд ёфтаанд. Маҳз дар доираи чунин пайдарҳамии таърихӣ метавон шарҳ дод, ки чаро ҳамосаи тоҷикии «Гӯрғулӣ», бар хилофи дигар ривоятҳо, ба таври комил дар шакли суруд бо ҳамроҳии асбобҳои мусиқӣ иҷро мегардад.

Таърихшиноси тоҷик Ҷ. Асрориён бошад, ҳангоми таҳлили масоили қадимияти пайдоиши ҳамосаи тоҷикӣ, ба тарзи махсуси овозхонии гулӯй ишора намуда, сарчашмаи дигарро пешкаш менамояд, аз ҷумла, муҳаққиқ шеърӣ шоири бузурги асри миёна Ҷалолиддини Балхиро (1207–1273) мисол меорад, ки дар он ба вучуд доштани тарзи хосси овозхонӣ аз давраҳои қадим ишора шудааст:

Бонги гардишҳои чарх аст, ин ки халқ,
Месарояндаш ба танбуру ба ҳалқ

Дар ин ҷо калимаи “ҳалқ” маънои «гулу» дорад ва нишон медиҳад, ки байти Балхӣ ба тавсифи тарзи овозхонии гулӯй дахл дорад, ки онро иҷрокунандагони достони «Гӯрғулӣ» истифода мебаранд. Ин ҷараён на танҳо нишонгари қадимияти таърихии анъанаҳои мусиқӣ-шеърӣ ва эпикӣ мебошад, балки барои омӯзиши шаклҳои иҷроӣ ва трансмиссияи фарҳангии овозхонии тоҷикон аҳамияти илмӣ дорад. Инчунин, маълумотҳои Асрориён ва таҳлили шеърӣ Балхӣ имконият фароҳам меорад, ки таъсири анъанаҳои бостонии эронӣ ва равандҳои ҳамкориҳои фарҳангии миёни тоҷикон дар рушди эпосҳои халқӣ ба таври илмӣ арзёбӣ карда шаванд [4, С. 20-21].

Ҷанбаҳои мусиқӣшиносии эпос. Аз нигоҳи мусиқӣшиносӣ, эпоси «Гӯрғулӣ» дорои сохтори мураккаби композитсионӣ буда, дар он чанд сатҳи ҳамбаста ва *иерархӣ* фарқ мекунад.

Сатҳи аввал ба матни назмӣ ва мелодикаи вокалӣ марбут аст, ки дар он ҳамоҳангии калима ва оҳанг нақши асосӣ мебозад. Ин сатҳ асоси бевоситаи иҷро буда, тавассути он мазмуни бадеӣ ба шунаванда расонида мешавад.

Тавре ки маълум аст, ҳар як воҳиди таркибӣ оғоз ва анҷомро талаб мекунад. Сохтори ибтидоии таркибӣ дар достони "Гӯрғулӣ" оҳанг аст, ки муносибати байни як сатри шеърӣ ва як хати оҳанги овозии гуянда, ки онро ҳамроҳӣ мекунад, ифода мекунад. Хусусияти сохтори ин воҳиди таркибӣ дар он аст, ки муқоми оҳанги додашуда бо сурудани ҳиҷои охири банди сатр ба анҷом мерасад ва бо оғози хати нави шеърӣ, онро бо тағйироти ночиз, дубора такрор мекунад. Ҳамин тариқ, такрори оҳанг ё идомаи он, аммо бо сатри нави шеърӣ, нишондиҳандаҳои муҳими анҷоми сохтори қаблӣ ва оғози сохтори нав мебошанд.

Ду намуди робита байни матни шеърӣ ва сатри мусиқӣ овозӣ дар оҳанг вучуд дорад. Навӣ маъмули оҳанг - яксатра аст, ки дар он дарозии як сатри оҳанг, бе такрор, ба шумораи ҳиҷоҳо дар як сатри шеърӣ баробар аст. Дар нави дуюм бошад, дарозии сатри оҳанг ду мисраи шеърӣ дарбар мегирад.

Сатҳи дуюм якчанд воҳидҳои композитсиониро дар бар мегирад, аз ҷумла яҷейкаҳои мусиқӣ ва давраҳои мусиқӣ, ки ҳамчун унсурҳои сохторсоз амал мекунад. Маҳз тавассути такрор ва тағйирёбии ин воҳидҳо раванди инкишофи мусиқӣ таъмин мегардад.

Аз нигоҳи сохторӣ, *яҷейка* қисмате аз давраи мусиқиро ифода мекунад, ки он метавонад аз якчанд *яҷейка*ҳои хурд таркиб ёбад. Фарқи байни *яҷейка* ва давра дар он аст, ки давра, одатан қисми ниҳонии оҳанг ба шумор рафта, онро дар фуруварди поёнӣ ба анҷом мерасонад, яъне дар зинаи асосӣ таваққуф мекунад, дар ҳоле ки *яҷейка* анҷоми порчаи мобайнии оҳангро ифода мекунад, ки одатан фикри нотаи ба шумор меравад.

Сатҳи сеюм ба бахшҳои калонтари драматургӣ ва сохтори умумии дoston марбут буда, дар он ташкили шиддат, авҷ ва ҳаллу фасли сюжет ба назар мерасад.

Қисматҳои ин бахш аз нигоҳи сохторӣ сатҳи сеюми калони таркиби дostonҳоро ташкил медиҳанд ва тамоми зинаҳои *иерархии* унсурҳои ривояти эпикиро дар бар мегиранд. Ин раванд аз воҳиди ибтидоии таркибии оҳанг оғоз гардида, воҳидҳои аввалия ба як воҳиди сохторӣ (ячейка) муттаҳид мегарданд, ки метавонад шаклҳои гуногун дошта бошанд. Таносуби чунин воҳидҳо даври мусиқиро (период)-ро ба вучуд меорад, ки як сохтори пурраи мусиқӣ-шеърӣ маҳсуб ёфтааст, ки дар он ҳамзамон навозишҳои мусиқӣ, қисмҳои миёнарав ва анҷомҳои хотимавино дар бар мегиранд.

Таносуби гуногуни давраҳои мусиқӣ бахшҳои мавзӯиро ташкил медиҳанд ва дар навбати худ, таносуби ин бахшҳо таркиби умумии дostonҳои эпоси «Гӯрғули»-ро шакл медиҳанд.

Хусусияти таркибии бахшҳо дар он зоҳир мешавад, ки ҳамаи онҳо аз ҷиҳати сохторӣ ба ҳам монанд буда, асосан танҳо аз рӯи самти мавзӯии сюжети дostonи мушаххас фарқ мекунанд.

Ҳамчунин бояд қайд кард, ки ҳар як бахш дар ҷараёни иҷрои худ шакли ягонаи мураккаби таркибиро нигоҳ медорад ва асосан, оҳангҳои мелодии хоси худро дорост. Бо вучуди ин, баъзе аз ин оҳангҳо - махсусан дорои хусусияти мавзӯӣ - метавонанд дар бахшҳо ва дostonҳои дигари эпос низ истифода шаванд.

Ин сатҳ эпосро ба як низоми мукаммали мусиқӣ-драмавӣ табдил медиҳад [20].

Ҳамин тариқ, таҳқиқи хусусиятҳои сохтори таркибии дostonҳо мавҷудияти як намунаи канонии ривояти эпикӣ ҳамосаи «Гӯрғули»-ро ошкор намуд, ки дар натиҷаи ҳамкориҳои пайдарпай ва инкишофи се сатҳи асосии миқёсӣ ба вучуд меояд. Сатҳи аввал - воҳиди ибтидоии (асосии) таркибии мусиқӣ- оҳанг (муқом) мебошад, ки дар он мутобиқати ҳиҷоҳои як мисраи шеър ва хати мелодии онҳо қарор дорад. Маҷмӯи чунин воҳидҳои ибтидоӣ - воҳиди дигари сохторӣ (ячейка)-ро ташкил медиҳад, ки дар он ҳамовозии асбоби мусиқӣ, ҳамчун қисмҳои миёнарав ва анҷомҳои хотимавии раванди интонатсиониро дар бар мегирад. Шакли муттаҳидшавии ячейкаҳо сохтори дигар - давраи мусиқиро (период) ташкил медиҳад, ки он аллакай аз ҷиҳати бандубасти асари мусиқӣ як сохтори комили таркибӣ ва маъноӣ бадеиро бунёд мекунад, ки бо истифода аз элементи дигари сохтории мусиқӣ – фурувард - ҳангоми мад кашидани ҳиҷои «ҳӣ» бо ҳамовозии сози мусиқӣ фикрро ба анҷом мерасонад. Давраҳо дар навбати худ дар ҳамбастагӣ, сохтори бузург - бахшҳои дostonҳои мавзӯиро ташкил медиҳанд. Ҳар як чунин бахш шакли мустақил ва анҷомёфта буда, бар асоси як модели ягонаи таркибӣ, ки барои ҳамаи бахшҳо ва дostonҳои эпоси «Гӯрғули» хос аст, бунёд мегардад.

Дар баробари ин, дар сохтори композитсияи дostonҳо ҳамчун хусусиятҳои сохтории ҳар як бахш, истифодаи навъҳои муайяни шакли шеъри ҳиҷоӣ – (асосан аз ҳафтҳиҷоӣ то 12-ҳиҷоӣ) ва намудҳои мушаххаси оҳангҳои мусиқӣ, ки онҳо ҳамчун лейтмотиви образҳо ва воқеаҳои муайян дар эпос ташаккул меёбанд, муайян шудаанд. Ин навъҳои шакли шеъри ҳиҷоӣ ва оҳангҳои мавзӯӣ метавонанд дар бахшҳо ва силсилаи дostonҳои гуногуни ҳамоса ҳамчун зарурат дар инъикоси вазъияти мувофиқ ба миён меоянд.

Яке аз хусусиятҳои муҳимтарини мусиқии эпос истифодаи принсипи лейтмотивӣ мебошад. Барои ҳар як қаҳрамони асосӣ ё ҳолати муайяни драмавӣ оҳангҳои махсус хос буда, онҳо дар ҷараёни иҷро такрор, тағйир ва инкишоф меёбанд. Ин усул ба шунаванда имкон медиҳад, ки алоқамандии сюжетӣ ва маънавии қисматҳои гуногуни эпосро дарк намояд [20, С. 81-82].

Дар анъанаи ғӯрғулиҳои инчунин усули хоси овозбарорӣ - овозбарории гулӯӣ маҷмӯи муҳим дорад. Ин техника бо истифодаи такрории ҳиҷоӣ овозии «ҳӣ» ва таъсиси резонанси махсуси овозӣ амалӣ гардида, ба иҷро ранги тембравии вежа мебахшад. Истифодаи чунин усул “на танҳо хусусияти эстетикӣ иҷроиро ғанӣ мегардонад, балки ба ташаккули фазои хоси садои мусоидат мекунад” [23, с. 16].

Дар маҷмӯъ, ҷанбаҳои мусиқии эпоси «Гӯрғули» аз сатҳи баланди ташаккули анъанаи иҷроӣ шаҳодат дода, онро ҳамчун як падидаи мураккаби синкретикӣ, дар ҳамбастагии мусиқӣ, шеър ва драматургия муаррифӣ менамоянд.

Паҳншавии ҷуғрофӣ ва вариантҳои эпос. Эпоси «Гӯрғули» дорои ареали васеи ҷуғрофӣ буда, дар минтақаҳои гуногуни Осиё ва ҳатто берун аз он паҳн гардидааст. Аз ҷумла, он дар ҳудуди Осиёи Марказӣ, Қарқоз, Балкан ва кишварҳои Шарқи Наздик ривоят шуда, “дар ҳар як муҳити фарҳангӣ шаклҳои маҳаллии худро пайдо кардааст” [10, с. 21].

Дар доираи ин паҳншавии фарох, вариантҳои гуногуни эпос бо номҳои мухталиф маъруф гардидаанд. Масалан, дар байни озарбойҷониҳо он бо номи «Кёроғлы», дар миёни туркманҳо - «Гороғлы» ва дар байни ўзбекҳо - «Гӯрӯғлы» маъруф аст. Ҳар яке аз ин вариантҳо, дар баробари умумияти сюжетӣ, дорои хусусиятҳои забонӣ, услубӣ ва мусиқии хоси худ мебошад [19, с. 59-60].

Ин раванд нишон медиҳад, ки адаптатсияи достонҳои хориҷӣ ба фарҳанги тоҷикӣ ҳамеша бо эҷодкорӣ ва истеъдоди шеърӣ қиссагӯён ҳамроҳ буда, онҳо насрро ба шеър табдил дода, қариб ба сатҳи «Шоҳнома» расидаанд. Аз ин ҷиҳат, таҳқиқи пайдоиш ва шаклгирии «Гӯрғули» на танҳо барои фаҳмидани трансмиссияи фарҳангӣ, балки барои омӯзиши эволютсияи анъанаҳои мусиқӣ-шеърӣ ва ҳамосии тоҷикон аҳамияти калони илмӣ дорад.

Бо вучуди ин гуногуншаклӣ, версияи тоҷикӣ эпос бо шакли хоси мусиқӣ-назмӣ ва тарзи иҷроӣ анъанавии худ фарқ мекунад, ки онро ҳамчун як шоҳаи мустақили ин анъанаи эпикӣ муаррифӣ менамояд.

Сарчашмаҳои таърихӣ ташаккули эпос. Масъалаи даврабандии ташаккули эпоси «Гӯрғули» дар миёни муҳаққиқон якдилона ҳал нашудааст. Қисме аз олимони [2; 6; 13] бар он назаранд, ки шаклгирии эпос ба асрҳои XVII–XVIII рост меояд. Ин давра бо нооромии иҷтимоӣ-сиёсӣ, ҷангҳои пайдарпай ва вазъи душвори иқтисодӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ тавсиф мешавад. Дар чунин шароит, шиддат гирифтани нобаробарии иҷтимоӣ ва фишорҳои сиёсӣ боиси афзоиши норозигии мардум гардида, заминаи ташаккули идеалҳои адолат, озодӣ ва муқовимат бар зидди зулму фароҳам овард. Эпоси «Гӯрғули» маҳз дар ҳамин замина ҳамчун ифодаи бадеии ормонҳои мардумӣ ба вучуд омада, тадриҷан дар муҳити фолклорӣ густариш ёфт.

Дар баробари ин, гурӯҳи дигари муҳаққиқон [1, С. 25-37; 4, С. 20-21; 19; 21; 25] пайдоиши баъзе унсурҳои эпосро ба давраҳои барвақттар — асрҳои XIV-XV

нисбат медиҳанд. Ин назария ба он асос меёбад, ки дар таркиби эпос нишонаҳои равшани анъанаҳои қадимаи эпикӣ эронӣ ба назар мерасанд.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки эпос натиҷаи раванди тулонии таърихист ва дар он табақаҳои гуногуни замони ва фарҳангӣ бо ҳам омехта шудаанд.

Хусусиятҳои миллӣ ва забонии эпос. Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими мансубияти миллии эпос мавҷудияти унсурҳои забонӣ ва чуғрофии маҳаллӣ дар матни он мебошад.

Дар масъалаи паҳншавии решаи «ғул» дар номҳои маконии тоҷикӣ, хунарманди барҷастаи фарҳанг ва санъати тоҷик, Хунарманди шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Дона Баҳром, ки дар эҷодиёти худ анъанаи дигари эпикӣ тоҷикӣ – «шоҳномаҳои»-ро идома медиҳад, ба истифодаи ин реша дар номгузории баъзе маҳалҳои аҳолинишин ишора менамояд. Аз ҷумла, ӯ номи деҳаи «Ғулиён»-и ноҳияи Дарвози Тоҷикистонро мисол меорад, ки ба таъбири ӯ маънои «деҳаи паҳлавонон» ё «макони нерумандон»-ро дорад.

Ҳамин масъаларо ғурғулисарои шинохтаи тоҷик, шоири халқии Тоҷикистон Қурбоналӣ Раҷаб (Ховалинг) тақвият дода, таъкид менамояд, ки ҳамосаи «Гурғули» на танҳо натиҷаи эҷоди миллӣ, балки натиҷаи ҳамкориҳои фарҳангҳои гуногун ба шумор меравад. Аммо новобаста аз воридшавии маводҳои фарҳангии хориҷӣ ба ҳамосаи миллӣ, - қайд мекунад устои ғурғулисаро, дар номгузории эпоси тоҷик, решаи “гур” ҳифз шуда, решаи “ғул” ба “уғли” иваз гардидааст. Яъне, аз гуфтаҳои устод бармеомад, ки дostonҳои ғурғулии тоҷикӣ ҷанбаҳои хоси лексикӣ ва морфологияи худро нигоҳ доштааст.

Ҳамчун мисоли тағйирёбии муносибат ба ном, мо далелҳои фолклоршиносии тоҷик С. Фатхуллоевро зикр мекунем, ки навиштааст: "Гурӯғли" нағӯед, балки "Гурғули" бигӯед изҳор меорад, ки номи шеърӣ эпикӣ тоҷикӣ аз ду реша иборат аст: "гур"-и тоҷикӣ ва "ғул"-и арабӣ, ва муҳаққиқ таъкид мекунад, ки дар қабр писар ("уғли"-и туркӣ) не, балки қаҳрамон, азимчусса таваллуд мешавад. Фатхуллоев дар асарҳои илмӣ қаблӣ худ, чунон ки дар он замон маъмул буд, номи ҳамосаро "Гурӯғли" навиштааст [25, с. 6].

Дар эпоси «Гурғули» теъдоди зиёди топонимҳо ба назар мерасанд, ки ба муҳити фарҳангии тоҷикон иртиботи мустақим доранд. Аз ҷумла, номҳои чун: Чамбули Мастон, Балхубон, Сангтуда, Ҷайхун ва Кӯҳи Зард фазои чуғрофии ривоятро мушаххас месозанд [21, с. 74].

Ҳамзамон, номҳои қаҳрамонон низ хусусияти равшани миллӣ доранд. Номҳои чун Суғдун, Зарина, Бибӣ Ҳилол, Гулширмоҳ, Аваз, Нуралӣ ва Шералӣ на танҳо унсури номгузорӣ, балки ҷузъи муҳимми ҳувияти фарҳангии эпос ба шумор мераванд [3, с. 75]. Ин омилҳо гувоҳи онанд, ки эпос дар муҳити фарҳангии тоҷикон на танҳо қабул, балки аз нав коркард ва мутобиқ карда шудааст. Дар натиҷа, он хусусияти миллии равшан пайдо намуда, ба як бахши ҷудонопазирӣ мероси фарҳангии тоҷикон табдил ёфтааст.

Хулоса. Эпоси «Гурғули» яке аз муҳимтарин ва мураккабтарин падидаҳои эҷодиёти шифоҳии мардумии тоҷикон ба ҳисоб меравад. Он дар натиҷаи раванди тулонии таърихӣ ташаккул ёфта, унсурҳои гуногуни фарҳангӣ, забонӣ ва мусиқии халқҳои минтақаи Осиёи Марказиро дар худ муттаҳид намудааст. Версияи тоҷикӣ эпос, пеш аз ҳама, бо шакли мусиқӣ-

назмии иҷро, истифодаи анъанаҳои сознавозӣ, аз ҷумла думбрак ва техникаи махсуси овозбарории гулуӣ фарқ мекунад. Ин хусусиятҳо ба он симои хоси бадеӣ ва иҷроии мустақил мебахшанд. Дар баробари ин, таҳлил нишон медиҳад, ки решаҳои эпос ба анъанаҳои қадимаи эпикӣ эронӣ пайваст буда, ҳамзамон дар ҷараёни ҳамкориҳои тулонии фарҳангии халқҳои гуногун тақвир шудаанд.

Ҳамин тавр, эпоси «Гӯрғули» метавонад ҳамчун падидаи нодири фарҳанги миллӣ ва ҳамзамон чун натиҷаи ҳамтаъсирии тамаддуноҳои гуногун арзёбӣ гардад. Омӯзиши минбаъдаи он барои дарки амиқтари равандҳои таърихӣ ва фарҳангии Осӣи Марказӣ аҳамияти муҳим дорад ва метавонад самтҳои нави таҳқиқоти байнисоҳавиро боз намояд.

Адабиёт

1. Аминова С. Бозёфт / С. Аминова // Садои Шарқ. – 1966. – № 3. – С.125-137.
2. Амонов Р. К изучению таджикского эпоса // Докл. АН Тадж.ССР. – 1954. – № 12. – С. 15-21.
3. Амонов Р. Очерки этнодиетии даҳанакии Кӯлоб: (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор). – Д., 1963. – 346 с.
4. Асрориён Ҷ. Гӯрғули / Ҷ Асрориён. – Душанбе, 2010. – 178 с.
5. Болдырев А.Н. Эпоси даҳанакии халқи тоҷик // Барои адабиёти социалисти. – 1934. – № 11/12. – С.37-39.
6. Болдырев А.Н. К фольклору Таджикистана. Предварительные данные об эпической традиции у таджиков // Тр. Тадж. базы АН СССР. – М. – Л., 1936. – Т.3. – С.59-73.
7. Брагинский И.С. Заметки о таджикском народном эпосе «Гуругли» // Очерки из истории таджикской литературы. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1956. – С. 88-119.
8. Брагинский И.С. Об изучении эпического творчества народов Советского Востока («Гуругли» и «Гэсэр») // Советское востоковедение. №3. – М., 1955. – С. 2-35.
9. Брагинский И.С. Исследования по таджикской культуре (К проблеме межлитературных связей народов Советского Востока) / И.С. Брагинский. – М.: Наука, 1977. – 288 с.
10. Брагинский И.С. Введение // Гуругли: Таджикский народный эпос / И.С. Брагинский. – М.: Наука, 1987. – С. 3-44.
11. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос / В. Жирмунский. – Л., 1974. – 639 с.
12. Карриев Б.А. Эпические сказания о Кероглы у тюркоязычных народов / Б.А. Карриев. – М., 1968. – 233 с.
13. Короглы Х.Г. Трансформация заимствованного сюжета (По материалам эпоса народов Ближнего Востока и Средней Азии) / Х.Г. Короглы. – М., 1977. – 25 с.
14. Мамедов Т. Эпические напевы дастана «Кероглы» // Музыка эпоса. – Йошкар-Ола: Госкомиздат Марийской АССР, 1989. – С. 133-138.
15. Муродов Ф. Куллиёти фолклори тоҷик / Ф. Муродов. – Душанбе, 2007. – Ҷ. 7. – 264 с.

16. Муродов Ф. Решаҳои таърихии эпоси халқии «Гӯрғули», «Ғайбзод», «Пури гур», «Гурзод» // Известия АН РТ. Серия филология и востоковедение. – 2010, №1. – С.69-76.
17. Мусоҳиба бо гӯрғулисаро Курбоналӣ Раҷаб. Ховалинг, 2011 // Аз бойгонии шахсии Раҳимзода К.
18. Мусоҳиба бо Ҳунарманди шоистаи Чумхурии Тоҷикистон Дона Баҳром. – Душанбе, Тоҷикистон, 2019 // Аз бойгонии шахсии Раҳимзода К.
19. Раҳимов Д. Ҳамосаи «Гӯрғули» ва шинохти он / Д. Раҳимов. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 143 с.
20. Раҳимов К. Таджикский эпос «Гургули» в традициях исполнительской школы Хикмата Ризо / К. Раҳимов. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 256 с.
21. Раҳимзода К. Таърихи пайдоиш ва ташаккули навъи ҳамосасарой дар эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик // Санъатшиносӣ. – Д., 2020. – №1(1). – С.68-78.
22. Саидраҳмон С. Адабиёти қадим / С. Саидраҳмон. – Душанбе, 2005. – 256 с.
23. Сеницына Л. Звезды светят всем / Л. Сеницына. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 176 с.
24. Фатхуллаев С. Идеино-эстетическое своеобразие эпоса «Гуругли» и его роль в духовной жизни таджикского народа: Автореферат дис...кандидата филологических наук. – Душанбе, 2004. – 22 с.
25. Фатхуллоев С. «Гӯрғули» не, «Гӯрғули» гӯед // Адабиёт ва санъат. – 2010. – 1 апреля. – С.6.
26. Хақимов Н. Музыкальная культура таджиков: древнейшая, древняя, раннесредневековая история. Книга 1. Социофункциональные аспекты эволюции музыкальной культуры таджиков / Н.Хақимов. – Худжанд, 2001. – 458 с.
27. Шаҳронӣ И. Достонҳои Гурӯғли: Дар заминаи адабиёт ва фарҳанги мардум дар Афғонистон / И. Шаҳронӣ. – Кобул, 1996. – С. 148-180.
28. Boldirev A.N. Varaqayi toza dar borayi taftisi dostonhoyi dahnakiyi tojik // Inqilobi madani. – 1933. – С.35-36.
29. Sakata, H. L. (U.S.A.) The musical aspects of the Gorgholi epic of Afganistan // II Milletlerarasi Turk Folklor Kongresi bildirileri. – Ankara, 1983. – P. 241-261.

Раҳимзода Кароматулло

«ГУРГУЛИ» И ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ЭПОСА ТАДЖИКОВ: ОТ ИРАНСКИХ КОРНЕЙ К СОВРЕМЕННОЙ ТРАДИЦИИ

Эпос «Гургули» является одним из уникальных и выдающихся явлений музыкально-поэтической культуры таджиков, корни которого восходят к древним иранским эпическим традициям. Это произведение в различных формах распространено на территории Таджикистана и горных районах Афганистана, а также тесно связано с эпическими традициями азербайджанцев, турок и узбеков. Основное формирование эпоса относится к XVII–XVIII векам, и в нём отражены социальные и культурные идеалы народов Центральной Азии, включая идеи справедливости, равенства и борьбы против угнетения. Исследователи уделяют особое внимание его исполнительским особенностям, в частности

технике горлового пения, структуре вокальной мелодики, а также наличию топонимов и специфических национальных имён. Наряду с этим, в составе эпоса наблюдается влияние тюркских элементов, что свидетельствует о многослойном характере его формирования. Данная традиция, подобно аналогичным азербайджанским и турецким формам, отражает процессы возникновения и трансформации сюжетов.

Таким образом, «Гургули» как самостоятельное явление с богатыми традициями является не только символом национальной культуры, но и важным источником изучения исторических и социальных процессов народов Центральной Азии. В данной статье рассматриваются исторические, культурные и музыковедческие аспекты таджикского эпоса «Гёргули» на основе научных источников и богатого фольклорного материала, а также вопросы генезиса, формирования и развития эпоса, его жанровые особенности и национальная специфика таджикской формы. Автор уделяет особое внимание анализу взаимосвязей эпических традиций иранских и тюркоязычных народов, показывая роль культурной интеграции народов Центральной Азии в формировании этого уникального фольклорного наследия. Одновременно анализируются музыкально-композиционная структура эпоса, принципы формирования лейтмотивной системы, особенности исполнения и техника горлового пения. Результаты исследования показывают, что таджикская версия «Гургули» обладает ярко выраженной музыкально-поэтической самостоятельностью, а её корни тесно связаны с древними иранскими эпическими традициями.

Ключевые слова: Гургули, таджикский эпос, устная традиция, горловое пение, героический эпос, иранские традиции, музыкально-поэтическая культура, топонимы, сказительство.

Rahimzoda Karomatullo

GURGHULI AND THE FORMATION OF THE TAJIK NATIONAL EPIC: FROM IRANIAN ROOTS TO MODERN TRADITION

This article examines the historical, cultural, and musicological aspects of the Tajik epic *Gurghuli* on the basis of scholarly literature and extensive folklore materials. Particular attention is given to issues of its genesis, formation, development, genre characteristics, and the distinctive features of its Tajik version. The Tajik traditional epic *Gurghuli* is one of the most distinctive and significant phenomena of the musical and poetic culture of the Tajik people. Its origins are closely linked to ancient Iranian epic traditions. The epic exists in various forms throughout Tajikistan and the mountainous regions of Afghanistan and is also related to the epic traditions of Azerbaijani, Turkish, and Uzbek peoples. The formation of the epic is generally attributed to the seventeenth and eighteenth centuries. It reflects the social and cultural ideals of the peoples of Central Asia, including concepts of justice, equality, and resistance to oppression. Scholars have paid particular attention to its performance practices, including throat-singing techniques, the structure of vocal melodies, and the use of specific toponyms and ethnonyms. At the same time, the epic demonstrates the influence of Turkic cultural elements, highlighting its multilayered development. Similar to related Azeri and Turkish traditions, *Gurghuli* reflects processes of narrative formation, adaptation, and transformation. As an independent artistic phenomenon with a

rich heritage, *Gurghuli* represents not only a symbol of national culture but also an important source for the study of the historical and social development of the peoples of Central Asia. The study further explores the interrelationships between the epic traditions of Iranian and Turkic-speaking peoples, emphasizing the role of cultural interaction and integration in Central Asia in shaping this unique folklore heritage. In addition, the article analyzes the epic's musical and compositional structure, the principles underlying its leitmotif system, performance practices, and throat-singing techniques. The findings demonstrate that the Tajik version of *Gorghuli* possesses a distinct musical and poetic identity while remaining deeply rooted in ancient Iranian epic traditions.

Keywords: Gurghuli, Tajik epic, oral tradition, throat singing, Iranian traditions, musical-poetic culture, toponyms, epic storytelling.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимзода Кароматулло Самандар – номзади илми таърих, дотсенти кафедраи таърихи санъат ва назарияи мусиқии Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода, почтаи электронӣ: karomat_rahimov@mail.ru Телефон: (992) 985 752594.

Сведения об авторе: Раҳимзода Кароматулло Самандар – кандидат искуствоведения, доцент кафедры искусствovedения и теории музыки Таджикского государственного института культуры и искусств им. М. Турсунзаде, e-mail: karomat_rahimov@mail.ru Телефон: (992) 985 752594.

About the author: Rahimzoda Karomatullo Samandar – candidate of art history, associate professor of the department of art history and music theory of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzade, e-mail: karomat_rahimov@mail.ru Telephone: (992) 985 752594.

ТДУ:37тоҷик+9тоҷик+008+29+902/904+908

**Сафаркулова Гулмоҳ,
Насрудинова Файзигул**

ДАЙРИ БУДОИИ АЧИНАТЕППА

Дар ин мақола марҳилаҳои асосии тадқиқот дар Ачинатеппа, ки аз соли 1959 кашф шуда буд, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ба вижагиҳои меъмории маъбад, аз ҷумла ҳуҷраҳо, дайр, роҳравҳо ва дигар биноҳои динӣ, нигораҳои аз ин макон ёфтшуда, аз қабилӣ муҷассамаҳои гилинии Буддо, зарфҳои саффалӣ, тангаҳо ва дигар ашёҳо низ таваҷҷӯҳи хоса дода мешавад. Мақолаи мазкур дар асоси сарчашмаҳои таърихӣю фолклорӣ ва тадқиқотҳои сахроӣ анҷом дода шудааст. Аз ҷумла қайд карда мешавад, ки Ачинатеппа, ки бо номи "теппаи ачинаҳо" маъруф аст, яке аз ёдгориҳои нодири таърихист, ки дар ноҳияи Ваҳшӣ вилояти Хатлон ҷойгир шудааст. Ин ёдгорӣ, як шаҳодати муҳими мероси буддӣ дар минтақа буда аз боқимондаҳои даири буддӣ мебошад, ки дар паҳншавии дини буддӣ дар саросари Осиёи Марказӣ нақши калидӣ бозидааст. Маҷмааи Ачинатеппа тақрибан дар асрҳои VII ва VIII ҷаъолият мекард. Ин як бинои маъмулии буддӣ буд, ки андозааш 50 x 100 м буда, ду даириро, Вихара ва

Сангарамаро ба ҳам мепайвааст. Ёдгории беназири Ачинатеппа нишонгари анъанаҳо ва унсурҳои санъати Ҳиндустон ва мероси маҳаллии Бохтару Тохаристон аст. Ин шоҳкориҳои меъморӣ нишон медиҳад, ки чӣ тавр эҷодиёти бадеии динии буддоӣ дар асрҳои VII-VIII дар Осиёи Марказӣ ба авҷи худ расидааст. Бостоншиносон бар он ақидаанд, ки паҳншавии ислом ба ин минтақа дар нимаи дуҷуми асри 8 милодӣ боиси хароб шудани ин даёр гардидааст. Ачинатеппа дар қатори се ёдгории таърихӣ фарҳангии вилояти Хатлон, ки дар роҳи Бузурги Абрешим мавҷуданд ба феҳристи номинатсияи ЮНЕСКО пешниҳод гардидааст. Дар охир аҳамияти Ачинатеппа ҳамчун манбаи муҳими маълумот оид ба фарҳанги буддоии Осиёи Марказӣ ва саҳми он дар омӯзиши таърихи санъати ин минтақа таъкид шудааст.

Калидвожаҳо: Ачинатеппа, бозёфтҳо, буддо, дини буддоӣ, сикказанӣ, ёдгорӣ, Кушонӣён, муҳофизат, нигораҳо, паҳншавӣ.

Муқаддима. Ноҳияи Вахш дар қисмати шимолӣ бо ноҳияи Бохтар, дар қисмати шарқӣ бо ноҳияи Данғара ва шаҳри Сарбанд дар қисмати ҷанубӣ бо ноҳияҳои Ҷалолуддини Балхӣ ва Панҷ дар қисмати ғарбӣ бо ноҳияи Ҷалолуддини Балхӣ ва Бохтар ҳамсарҳад мебошад.

Тибқи феҳристи ёдгориҳои таърихӣ ин ноҳия 7 ёдгории таърихӣ дорад. Аз ҷумла:

1. Кофиртеппа – ҷамоати деҳоти Ваҳдат
2. Кухнатеппа – ҷамоати деҳоти Ваҳдат
3. Эшонтеппа – ҷамоати деҳоти Ваҳдат
4. Ачинатеппа – шаҳраки Киров
5. Чоргултеппа – шаҳраки Киров
6. Қизилартеппа – ҷамоати деҳоти 20-солагии Истиклолияти Тоҷикистон.
7. Ҳазрати Хучагулгулҷон- ҷамоати деҳоти Рудақӣ.

Калимаи Вахш аз калимаи форсии қадим баромадааст ва маънояш сухан, гуфтор буда, дар китоби Авасто бошад ба маънои “Оби чорӣ” омадааст. “Дар Солномаҳои номӣ бошад, Вахш ба шакли “У-ша” омадааст. Сайёҳи чинӣ Сюан Сзын зикр мекунад, ки водии “У-ша”, яъне Вахш дар канораҳои руди Вахш ҷойгир аст” [1, с.5]. Мувофиқи маъхазҳои арабӣ асри VIII - Вахш ҳамчун музофоти ҷудогона зикр шудааст, ки дар он харобаҳои қасри ҳокимон воқеъ будааст. Асрҳои IX-X бошад Вахш бо шаҳрҳои Халовард ва Леваканд бо Хуталон мутахҳид шудааст. Мутобиқи тадқиқотҳои бостоншиносон дар водии Вахш асосан, ду шаҳри калонтарин Халовард ва Леваканд вучуд доштаанд, ки онҳо дар раванди тохтутозҳои арабу муғул чандин бор хароб гашта аз нав обод шудаанд.

Метод ва методология. Ёдгориҳои таърихии ин ноҳия далели онанд, ки ин сарзамин дар ҳақиқат таърихи чандинасра дорад. Ачинатеппа, Чоргултеппа, Қизилтеппа, Эшонтеппа аз зумраи онҳо мебошанд, ки дар рафти экспедитсияи тадқиқотӣ ин ҷойҳои таърихи мавриди таҳқиқ қарор додем. Дар навиштани мақолаи мо аз методҳои зерин истифода бурдем. Ҳангоми ҷамъ оварди маводи саҳроӣ, истифодаи адабиёти зарурӣ мо методҳои усулҳои гуногуни илмиро кор фармудем. Яъне бо сокинони ноҳияи Вахш ҳамсӯҳбат шуда, оид ба Ачинатеппа фикру андешаҳои онҳо ба қайд гирифтём. Чизе ки аз тарафи мо назорат шуд ба қайд гирифта шуд. Маълумотҳои мо дар асоси анкетаҳо, ки саволномаи онҳо пешакӣ тайёр шуда буд ҷамъоварӣ карда шуд. Таҳлили маводи ҷамъовардашуда бо маълумотҳои, ки дар адабиёт нашр шуданд.

Натиҷа. Ачинатеппа аввалин ёдгории буддой дар тоҷикистон буда, он шаҳодати паҳншавии буддоизм дар Осиёи Марказӣ аст. имрӯз он ҷои сайёҳӣ ва таҳқиқотӣ аст.

Ачинатеппа, ки бо номи "теппаи ачинаҳо" маъруф аст, яке аз ёдгории нодири таърихист, ки дар ноҳияи Ваҳши вилояти Хатлон ҷойгир аст. Ин ёдгорӣ, як шаҳодати муҳими мероси буддой дар минтақа буда, боқимондаҳои даъри буддой мебошад, ки дар паҳншавии дини буддой дар саросари Осиёи Марказӣ нақши калидӣ бозидааст.

Сабаби Ачинатеппа номгузорӣ шудани ин ёдгорӣ дар худ ривоятҳоро дорад, ки дар байни мардум то ҳол боқӣ мондаанд. То солҳои 40-уми асри XX дар байни мардум ақидае буд, ки *“дар он ҷо ҷинҳо сукунат доштанд ва гоҳҳо шабҳо ба ҷилва меомаданд. Дар вақти боронгарӣ сару руи яке аз бутҳо намудор шуда боиси тарсу ваҳми мардум мегашт. Касе ҷуръат намекард, ки ба гораҳо наздик шавад ва одамон аз ин гораҳои бешумор ба тааҷҷуб афтадаанд. Шабҳо дар ин гораҳо гургону шағолон ҷой гирифта, нола кашид, мисли хандаи одаме садоҳо мебароранд. Вале мардуми атроф ин садоҳоро садои ҷинҳо мепиндоштанд.”* Тибқи ривоёти дигари мардуми маҳал *“солҳои 40-уми асри XX дар натиҷаи боронҳо як ҷойи теппа фуру рафта, сӯроҳе ба вуҷуд омадааст ва нафаре аз маҳаллиён ворида сӯроҳ шуда, бути якпахлу хобрафтаеро мебинад ва тарсон берун омада, дидаашро ба мардум нақл мекунад. Минбаъд маҳаллиён онро макони ҷинҳо пиндошта, Ачинатеппа номгузорӣ кардаанд.”* Мувофиқи маълумотҳои муҳаққиқ Сафаров М. *“Ачинатеппа аз тарафи Тошбек ном шахс соли 1940 зимни подабонӣ кашф карда шудааст”* [ниг: 12, с.22].

Вале ҳангоми ҳамсухбат шудан бо яке аз сокинони маҳалӣ Қудусов Оқтам Абдуқаюмович (1960) изҳор доштанд, ки дар замони Шуравӣ *“ҳамин теппаро хоستان ба як замини қорам табдил диҳанд, яъне пахта қоранд ва колхозро дар ин ҷо ташкил кунанд. Як теракторчӣ омада аз теппа ба суроҳи меафтад ва бутҳоро мебинад, аз ин вақт тадқиқоти Ачинатеппа оғоз мешавад”*.³

Дар газетаи Комсомоли Тоҷикистон соли 1964 мақолаи бо унвони *“Ганҷинаи Ачинатеппа”* ба таъъ расидааст, ки дар он чунин ривоят оварда шудааст: *“Ҳар кас агар баъди ғуруби офтоб ҷуръат намуда ба ин ҷо наздик шавад вай ба шакли мор мубаддал мешуд”* [5, с.3]. Бостоншиноси рус Зеймал Т.И. дар хотираҳояш қайд карданд, ки муйсафедони деҳа ба онҳо низ тавсия доданд, ки ҳаргиз баъди ғуруби офтоб ба он ҷо нараванд.

Ин ривоятҳо қариб як мазмун дошта, аз руи мазмуни онҳо бар меояд, ки як ҳодиса боиси кашф шудани як давраи таърихӣ гардид. Яъне давраи ҳукмронии давлати Кушониён дар ҳудуди Осиёи Миёна.

Мардум аз тарсу ваҳм ҳаргуна нақлу ривоятҳоро бофта бароварданд. Ба фикрамон чунин ривоятҳо аз як тараф барои ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ аҳамияти калон доштанд, зеро мардум аз тарс ба ин ёдгориҳо ҳатто наздик ҳам намешуданд. Нақлу ривоятҳо боиси он гардидаанд, ки ин ёдгориҳои беназири таърихӣ то замони мо омада расидаанд. Гарчанде, ки ин ривоятҳо асоси илмӣ надошта бошанд ҳам, вале аз таърих, давлатдорӣ ва эътиқоди мардуми тоҷик дарак медиҳанд.

Мувофиқи таҳқиқи бостоншиносон ин даър дар нимаи дуюми асри VII-VIII ҷаъолият доштааст. Ачинатеппа аз маркази ноҳия 11км дур дар ҷамоати

³ Гуянда Қудусов Оқтом Абдуқаюмович (1960) сокини шаҳраки Ваҳши ноҳияи Ваҳши вилояти Хатлон.

Киров чойгир шудааст. Соли 1959 дар масофаи 3км аз тарафи олими рус Т.И.Зеймал кашф гардидааст. Соли 1960 ҳафриёти аввалин гузаронида шуда, аз соли 1961 отряди Экспедитсияи археологии Тоҷикистони Ҷанубӣ таҳти роҳбарии Б.А.Литвинский ва Т.И.Зеймал татқиқот мебаранд.

Б.А.Литвинский ва Т.И. Зеймал дар муддати 11 сол дар ин ҷо кофтуковҳои археологӣ гузаронида соли 1973 таҳқиқоти он комилан ба итмом мерасад. Ачинатеппа бинои росткунҷашакл буда масоҳати умумии он 4 га-ро ташкил медиҳад, баландиаш 6м мебошад. Аз ду қисмат иборат аст, ки раҳравҳо ин қисматҳоро бо ҳам мепайванданд. Онҳоро дайр ва маъбад номгузорӣ карданд.

Ин дайр дар замони ҳукмронии салтанати Кушонӣ ба вучуд омадааст. Мувофиқи ақидаи таърихшиносон ин давлат бо ҳудуд ва гул-гулшикуфоии худ на ин ки аз давлатҳои Осиёи Марказӣ балки аз Юнону Бохтар низ пеш гузашта буд. “На ҳамаи шоҳони Кушонӣ бутпараст буданд, лекин шоҳи Кушонӣ Канишк аз руи буддизм машҳур буд, ки дар бораи ӯ маълумотҳо дар сарчашмаҳои қадимии чинӣ, суғдӣ, ҳиндӣ вучуд доранд”. [6, с.233]

Дар хусуси ин масъала академик Б.Ғафуров дар китоби “Тоҷикон” оиди ба кадом дин ғаравида будани давлати Кушонӣ чунин нигоштааст: “Ақидаи мазҳабии давлати кушонӣ ниҳоят печдарпеч ва мураккаб аст. қисми асосии аҳолии Осиёи Миёна мисли пештара зардуштияро мепарстид” [7, с.223].

Ҳаминро ҳам бояд қайд кард, ки бузуртгарин ҳазинаи сикаҳои замони Кушонӣ аз водии Вахш ёфт шуда, “666 адад тангаҳои мисини шоҳони гуногуни сулоларо дар бар мегиранд. Сикаҳои зиёди тиллоӣ, тоҷи шоҳӣ, зарфу дигар ашёи тиллоӣ, ки асосан аз водии Вахш кашф гардидаанд, моро водор месозанд ба ҳулосае биёем, ки маркази аввалин давлати Кушонӣ дар водии Вахш чойгир буда, баъдтар он вобаста ба васеъ гаштани ҳудуди давлат ба наздикии шаҳри Балх ва Тилотепаи шимолӣ Афғонистон ва баъдан ба ҷои шаҳри имрӯзаи Пешовари Покистон кӯчонида шудааст” [2, с.30].

Мубоисаи илмӣ мавзӯ. Баъзе олимон изҳор медоранд, ки чойгир кардани тасвирҳои Буддо дар тангаҳои Канишка эътиқод ва орзуҳои шахсии динии ӯро инъикос мекунад; дигарон меӯянд, ки ин бо мақсади таблиғи таълимоти буддоӣ анҷом дода шудааст; сеюмин бар ин назаранд, ки тасвирҳои худоён гуногун бо назардошти он, ки бо кадом кишварҳо тичорат сурат мегирифт, дар тангаҳо чойгир карда шуданд; чорум чунин ақида доранд, ки гуногунии худоён гуногунии ҷамоатҳои фарҳангӣ ва динии гуногунзабонро инъикос мекунад.

Далелҳои собит намудаи муҳаққиқонро ба инобат гирифта, ба фикри навиштаи Б. А. Литвинский бояд розӣ шуд, ки: “агар буддизмро “пули” байни ду фарҳанг ҳисоб кунем, ҳаракат дар он ҳеҷ гоҳ яктарафа набуд” [9, с.235]. Ачинатеппа бинои росткунҷашакл вусъаташ 100x50метр, баландиаш 6м мебошад. Аз ду қисмати мутаносиб иборат буда роҳрав қисмҳоро бо ҳам мепайванданд, ки қисмҳо дар рафти таҳқиқ шартан дайр ва маъбад номгузорӣ кардаанд. Дар мобайни дайр ва маъбад ҳайвон ҷой дорад. “Иморати ҳар як бино аз руи тарҳи иморатсозии чорайвона бино ёфта, бино аз поҳса ва хишти хом, таҳкурсии он аз хишти пухта сохта шудааст” [14].

Дар маркази нимаи «дайр» ҳавлии чоркунҷае ҳаст (19x19), ки дар атрофии он ҳуҷраҳо, ибодатгоҳ, толор ва биноҳои хоҷагӣ ҷой гирифтаанд. Ҳамаи ин биноҳоро роҳрав бо ҳам мепайваست. “Ороиши меъмории ибодатгоҳи «дайр» мураккаб буда, шифту девор нақшу нигор ва мучассамаҳои бисёр дошт. Ҳангоми ҳафриёт пораҳои мучассамаи калони баландиаш 4м, ки маркази бино воқеъ буд,

ёфт шуд. Поини деворҳо, рӯйи суффаҳо ва пояи ҳайкалҳо бо нақшу нигор оро доранд. Дигар биноҳои «дайр» ва хучраҳои роҳибон намуди одӣ доранд» [15, с.182].

Ҳангоми ҳафриёт дар маркази бино порчаҳои мучассамаи калони баландиаш 4м, ки ёфт шуд. Дар яке аз роҳравҳо мучассамаи 14м-и якпахлу хобидаи Буддо дар ҳолати нирвана ва дар тоқчаҳо мучассамаҳои хурди буддоҳои нишаста ёфт шудаанд. “Дар тоқчаҳои роҳравҳои маъбад боқимондаҳои ҳайкалҳои доини бутҳо нишаста дар намуди қисмҳои поёнӣ ва порчаҳои танаву сарҳои онҳо ёфт шудаанд” [8, С. 16-17]. Тамоми ҳайкалҳои буддой аз лой буда, сари ҳайкалҳои андозаашон хурд ва миёна бо қолаби сохта, аз нуги по то фарқ сар ҳайкалҳо ранг карда шудаанд. Сару либоси онҳо бештар мавридҳо ранги сурх дошт. “Тасвиrotи Ачинатеппа дар асоси анъанаҳои наққошии ҳамонзамонаи Осиёи Миёна иҷро шудаанд” [9].

Инчунин бозёфтҳои саффоли, шишагӣ ва фулизӣ, сиккаҳо умуман зиёда аз 200 осори нодири санъати меъморӣ ва наққоширо ёфт шудаанд. “Чунин пулҳо дар ҷанубии Тоҷикистон фақат дар нимаи дуоми аср VII пайдо шуда буд” [4, с.21]. Тавассути пулҳо санаи тахминии мучассамаҳоро муайян намуданд. Қайд кардан ҷоиз аст, ки мучассамаҳои аз Ачинатеппа ёфтшудаи буддо, хусусан Буддои дар ҳолати нирвана буда хеле аҷоибу диққатангезанд ва ба санъати баланду дилфиреб ниёғони тоҷикон шаҳодат медиҳад. Аҳамияти ин бозёфтҳо танҳо дар муайян намудани ҷараёни санъати бадеӣ набуда, аз доираи он берун мебарояд. “Он пас аз таҳриби ҳайкали Буддо дар Бомӣён (Афғонистон) дар аввали соли 2000 бузургтарин ҳайкал дар Осиёи Миёна ба ҳисоб меравад” [13].

Ковишҳои археологӣ дар Ачинатеппа дарак медиҳанд, ки ин минтақа на танҳо барои мардуми тоҷик, балки барои тамоми ҷомеаи башарӣ аҳамияти калон дорад. Осори ёфтшуда дар бораи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии давраҳои пешини ин минтақа маълумот медиҳад. Муҳим аст, ки ин ковишҳо идома ёбанд, то насли оянда тавассути осори мавҷуда, ҳунар ва анъанаҳои худро дарк намоянд. Ачинатеппа пеш аз ҳама, заминаи таърихӣ аст, ки даври буддой дар он пайдо ва инкишоф ёфтааст, баррасӣ карда мешавад.

Ачинатеппа на танҳо таваччуҳи бостоншиносону муаррихонро ба худ ҷалб кардааст, балки як ҷузъи муҳими мероси фарҳангии мардуми тоҷик аст, ки инъикоскунандаи таъсири гуногунҷанбаи дину фарҳангҳои гуногуни таърихро ба ҳам мепайванданд. Омӯзиши амиқи мероси буддоии Тоҷикистон, то ҳол ба таври кофӣ таҳқиқ нашудааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва табодули фарҳангӣ дарки решаҳои таърихӣ ва анъанаҳои фарҳангии минтақа аҳамияти хоса пайдо мекунад. Бояд гуфт, ки буддой ҳамчун яке аз динҳои ҷаҳонӣ дар ташаккули хувияти фарҳангии мардуми минтақа таъсири назаррас доштааст.

Ёдгории таърихӣ дигаре, ки дар ин ноҳия мавриди таҳқиқоти худ қарор додем **Чоргулттеппа** мебошад, ин ёдгорӣ низ дар ҷамоати шаҳраки Киров дар масофаи 1км дуртар аз Ачинатеппа ҷойгир мебошад. Аз маркази ноҳия бошад 10 км дуртар воқеъ аст. Ҳангоми бозид аз ин маҳал яке аз бошандагони шаҳраки Киров Алиқулов Ҳасан (1963) нақл кард, ки ин теппаҳо ҳамагӣ чорто дар ҳудуди мо ҳастанд барои ҳамин онҳоро Чоргулттеппа меноманд, ки калонтарини онҳо дар назди хонаи мо воқеъ аст.

“Дар бораи таърихӣ ин теппаҳо ягон маълумот надорам, фақат инро медонам, ки геологҳо дар ҳаминҷо тадқиқот мегузаронанд ва муайян карданд, ки хоки ин теппа шур аст барои ягон чиз истифода намешавад. Дар фасли тобистон аз суроҳии ин теппа морҳо берун мебароянд, лекин ба ягон кас зарар

намерасонанд. Муллоҳои пешина гуфтанд, ки ба ин морҳо кордор нашавед, ин ҷой моли онҳост.⁴

Вале агар ба таърих назар афканем таърихшиносон пайдоиши ин мавзеъро ба давраи ҳукмронии Кушониён мансуб медонанд. Шоҳи Кушониён дар Ачинатеппа қарор гирифта барои муҳофизат аз душман қарор медиҳад, ки дар чор тарафи он теппаҳои баланд созанд. Аз он давра Чоргултеппа пайдо шудааст. Ин теппаҳо бо ҳамдигар бо роҳи зеризаминӣ пайваст будаанд. Воқеан, давлати бузурги Кушониён, ки сарзамини паҳновари Осиёи Миёна, ҳудудҳои Афғонистон, қисмати шимолии Ҳиндустону Покистон ва марзҳои Туркистони Шарқиро то ҳудудҳои ғарбии Чин фаро мегирифт, дар чорсуёи Роҳи бузурги абрешим қарор дошта, хидмати таърихӣ бунёд гузоштан ва шуҳрати ҷаҳонӣ ёфтани шоҳроҳи абрешимро ба анҷом расонид. [11,с.233].

Бояд қайд кард, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон боз ду маъбади дигари буддой низ мавҷуданд. Яке маъбади буддоии Хиштеппаи ноҳияи Ховалинги вилояти Хатлон ва дувумин Маъбади буддоии ноҳияи Ишкошими ВМКБ, ки сохтмони ин маъбадҳо ба асрҳои V-VI милодӣ рост меояд.

Хулоса. Мероси фарҳангии Ачинатеппа ҳамчун як ҷузъи муҳими хуввияти тоҷикон низ мавриди таҳлил қарор хоҳад гирифт. Фаҳмондани он, ки чӣ гуна ин мерос ҳифз ва аз насл ба насл интиқол меёбад, барои равшан кардани масъалаҳои хотири фарҳангӣ ва хуввият мусоидат мекунад. Як ҷиҳати муҳими кор низ муҳокимаи туризм ва аҳамияти он барои ҳифзи Ачинатеппа хоҳад буд. Ачинатеппа на танҳо барои мавзуҳои таърихӣ, балки барои самтҳои фарҳангӣ низ аҳамияти хосе дорад. Бунёди ин ёдгори, хусусан ҷиҳатҳои маданияву иҷтимоӣ ва таърихро дар бар мегирад.

Ачинатеппа, бо таърихи бениҳоят бой ва осори фарҳангии нодир, диққати назари на танҳо дар замони антиқа, балки дар муҳити илмӣ муосир низ ба худ ҷалб кардааст. Аз ҷумла, муҳаққикон ва археологон ба таҳқиқи ин ёдгории таърихӣ роҳ ёфтаанд.

Зикр кардан ба маврид аст, ки ёдгории таърихӣ Ачинатеппа дар қатори се ёдгории таърихӣ фарҳангии вилояти Хатлон, ки дар роҳи Бузурги Абрешим мавҷуданд ба феҳристи номинатсияи ЮНЕСКО пешниҳод гардидааст.

Бо хулосаи умумӣ, Ачинатеппа на танҳо нишонгари таърихи қадимии Тоҷикистон, балки як тамаддуни одамият дар Осиёи Марказӣ маҳсуб мешавад. Дар айни ҳол ёдгориҳои номбурда аз тарафи ҳукумати маҳалӣ ҳудудбандӣ шудаанд ва аз тарафи роҳбаладии ёдгориҳои таърихӣ бахши фарҳанги мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Вахш назорати доимӣ бурда мешавад. Инчунин олимону сайёҳони зиёде барои тадқиқи ва дидани ин ёдгориҳои таърихӣ ба ноҳияи Вахш сафар мекунанд.

Дар маҷмуъ метавон гуфт, ки ноҳияи Вахш яке аз сарзаминҳои дорои таърихи куҳан буда, ёдгориҳои нодирӣ таърихро дорад. Бе донишҳои таърихи гузаштаи миллату давлати хеш, бе худшиносӣ, бе анъанаҳои аҷдодӣ, бе ифтихори ватандорӣ, ягон халқи ҷаҳон пеш намеравад ва ягон кишвар соҳибхотирому муқтадир намегардад. Аз рӯи ин ёдгориҳои таърихӣ бештар мавриди пажӯҳиш қарор гирифта, бояд ҳифз шаванд.

⁴ Гуянда Алиқулов Ҳасан. (1963) сокини шаҳраки Кирови ноҳияи Ваҳши вилояти Хатлон

Адабиёт

1. Азизулло Ш., Раҷабалӣ Худоёрзода. Ваҳши Зарнисор / Ш. Азизулло., Х.Раҷабалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 367 с.
2. Аазизов М. Ёдгориҳои замони ориёии Тоҷикистон / М. Аазизов // Наследие предков. – 2021. – №23. – С. 30
3. Бобочонов Р. Ёдгориҳои бостони Вахш / Р. Бобочонов. // Занони Тоҷикистон. –1977. – №9. – С. 22.
4. Валиев А. Тимсоли Буддо дар санъати ниёгон / А. Валиев. // Занони Тоҷикистон. – 1989. – №1. – С. 21.
5. Ганҷинаи Аҷинатеппа // Комсомоли Тоҷикистон. – 1964 . –11 сентябр.
6. Литвинский Б.А., Зеймал, Т.Н. Буддийский монастырь Аджина-тепа (Таджикистан). Раскопки. Архитектура / Б.А. Литвинский., Т.Н. Зеймал. – Искусство. – Санкт-Петербург: нестор-история, 2010.
7. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна. Китоби якум / Б.Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1963. –700с.
8. Муҳиддинов Х. Сехри Аҷинатеппа / Х. Муҳиддинов // Машғал. – 1967. – №2. – С.16-17.
9. Мамадназаров М. Помятники заотчества Таджикистана / М. Мамадназаров. –М., Пргресс-традиция, 2015. – С.233. – 496 с.
10. Муҳиддинов, А. Ёдгории меъморӣ чаро Аҷинатеппа ном гирифт / А.Муҳиддинов / <https://dom.tj/> (саънаи воридшавӣ: 16.03.2025).
11. Раҳмон Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён / Э. Раҳмон. –Душанбе: Ирфон, 2009. – 698с.
12. Сафаров М., Мирзоев, С. Аҷинатеппа ва ҳақиқати таърихии он / М.Сафаров., С.Мирзоев. // Паёмномаи фарҳанг. – Душанбе. – 2024. – №2(66). – С.22-31.
13. Сатториён М. Маъбади Буддоии Аҷинатеппа / М.Сатториён / <https://oila.tj/news> – (саънаи воридшавӣ: 12.03.2025).
14. Саре ба қади ду одам // Маориф ва маданият. – 1968. – 25 июл.
15. Якубов Ю., Соловев В., Аҷинатеппа. //Энциклопедияи миллии тоҷик. – Душанбе, 2013. – Ҷ. 2. – С.182-183.

**Сафаркулова Гулмох,
Насрудинова Файзигул**

БУДДИЙСКИЙ МОНАСТЫРЬ АДЖИНА-ТЕППА

В статье рассматриваются основные этапы исследований Аджина-Теппы, открытого в 1959 году. Особое внимание уделяется архитектурным особенностям храма, включая комнаты, монастырь, коридоры и другие культовые сооружения, а также найденным на месте артефактам, таким как глиняные статуи Будды, керамика, монеты и другие предметы. Статья основана на исторических и фольклорных источниках, а также полевых исследованиях. В частности, отмечается, что Аджина-Теппа, известная как «холм аджинов», является уникальным историческим памятником, расположенным в Вахшском районе Хатлонской области. Этот памятник является важным свидетельством буддийского наследия региона и представляет собой руины буддийского монастыря, сыгравшего ключевую роль в распространении буддизма по всей Центральной Азии. Комплекс Аджина-Теппа функционировал примерно в VII и

VIII веках. Это было типичное буддийское здание размером 50 x 100 м, соединявшее два монастыря — Вихара и Сангарамма. Уникальный памятник Аджина-Теппа отражает традиции и элементы индийского искусства и местное наследие Бактрии и Тохаристана. Этот архитектурный шедевр демонстрирует, как буддийское художественное творчество достигло своего расцвета в Центральной Азии в VII-VIII веках. Археологи полагают, что распространение ислама в регионе во второй половине VIII века н. э. привело к разрушению этого монастыря. В заключение подчёркивается значение Аджина-Теппы как важного источника информации о буддийской культуре Центральной Азии и её вклад в изучение истории и искусства этого региона.

Ключевые слова: Аджина-Теппа, находки, Будда, буддизм, чеканка, памятник, Кушаны, защита, экспонат, распространение.

**Safarkulova Gulmoh,
Nasruddinova Fayzigul**

THE BUDDHIST MONASTERY OF AJINATEPPA

The historical and archaeological site of Ajinateppa, means the “Devils’ hill,” is one of the most important historical monuments in the Vakhsh district of the Khatlon region. The site represents a rare and valuable example of the Buddhist cultural heritage of Central Asia, preserving the remains of a Buddhist monastery that played a significant role in the dissemination of Buddhism throughout the region. This article reviews the main stages of archaeological research conducted at Ajinateppa, a significant Buddhist site discovered in 1959. Particular attention is devoted to the architectural features of the complex, including its temple structures, monastery, corridors, and other religious buildings, as well as to the artifacts uncovered during excavations, such as clay Buddha statues, ceramics, coins, and various household and ritual objects. The study is based on historical and folkloric sources, as well as archaeological field research. The Ajinateppa complex flourished during the seventh and eighth centuries CE. It was a typical Buddhist religious center measuring approximately 50×100 meters and consisted of two interconnected sections: a temple complex (Sangharama) and a monastic complex (Vihara). The architectural layout reflects the advanced development of Buddhist religious architecture in Central Asia during this period. The monument combines elements of Indian Buddhist artistic traditions with the local cultural heritage of Bactria and Tokharistan. As a result, Ajinateppa stands as a remarkable example of the flourishing of Buddhist art and architecture in Central Asia during the seventh and eighth centuries. Archaeological evidence suggests that the spread of Islam into the region during the second half of the eighth century CE contributed to the decline and eventual abandonment of the monastery. The article emphasizes the importance of Ajinateppa as a unique source for the study of Buddhist culture in Central Asia. The site provides valuable insights into the religious, artistic, and cultural history of the region and continues to contribute significantly to scholarly understanding of the development of Buddhism and its artistic traditions in Central Asia.

Keywords: Ajinateppa, Bactria, cultural heritage, site, Buddha, Buddhism religion, archeology, Kushans, preservation.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сафаркулова Гулмоҳ Юсуфшоевна – ходими пешбари илмии Маркази мероси фарҳангии тоҷикони Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот (ПИТФИ). Суроға: шаҳри Душанбе, кучаи Н.Қарабоев гузаргоҳи 3, хонаи17. E-mail: gulijia0111@inbox.ru. Тел: +992 935994145

Насрудинова Файзигул – ходими калони илмии Маркази Мероси фарҳанги тоҷикони Пажӯишгоҳи илмӣ- тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот (ПИТФИ). Суроға шаҳри Душанбе, кучаи Маяковский 70/2, хонаи 6116Тел: +992 937708770

Сведение об авторах: **Сафаркулова Гулмох Юсуфшоевна** – ведущий научный сотрудник Центра культурного наследия таджиков, Научно-исследовательский институт культуры и информации (НИИКИ). Адрес: город Душанбе, улица Н. Карабоева, дом 17. E-mail: guliiia0111@inbox.ru. Телефон: +992 935994145

Насрудинова Файзигул — старший научный сотрудник Центра культурного наследия таджиков, Научно-исследовательского института культуры и информации (НИИКИ). Адрес: г. Душанбе, ул. Маяковский 70/2 дом 6116. Тел: +992 937708770

About the authors: **Safarkulova Gulmoh Yusufshoevna** – the leading researcher of the Tajik cultural heritage center. Research Institute of Culture and Information (RICI). Address: city Dushanbe, N. Karaboev street, room 17. E-mail: guliiia0111@inbox.ru. Phone: +992 935994145

Nasrudinova Fayzigul – Senior Researcher, Center for Cultural Heritage of Tajiks, Research Institute of Culture and Information (NIKI). Address: Dushanbe, Mayakovsky 70/2, Tel: +992 937708770

ТДУ:37тоҷик+008+398+130.2+9тоҷик+82тоҷик

Зебарниё Муллоаҳмадшоҳ

БОЗТОБИ ФАЛСАФАИ ШОДӢ ДАР ҶАШНҶОИ МИЛИИ ТОҶИКОН

Муаллиф дар мақолаи мазкур бозтоби фалсафаи шодӣ дар ҷашнҷои миллии тоҷиконро мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор додааст. Аз натиҷаи таҳқиқ бармеояд, ки фалсафаи шодӣ дар фарҳанги миллии тоҷикон арзиши амиқи маънавӣ ва иҷтимоӣ дошта аз ҷойгоҳи махсус бархурдор аст. Мусаллам аст, ки ҷашну маросим бахши муҳимми фарҳанги миллиро таъкил медиҳанд. Бинобар ин, ҷашнҷои миллии тоҷикон фазоеро шакл медиҳанд, ки фалсафаи шодӣ ба таври равшан таҷассум меёбад. Яке аз бостонитарин ҷашнҷои тоҷикон Сада ё ҷашни оташ ва рӯшноӣ, ифодагари ғалабаи гармӣ бар сардӣ ва нур бар торикӣ мебошад. Оташ дар ин ҷашн рамзи ҳаёт, неру ва умед аст. Гирд омадани мардум атрофи оташ ва таҷлили дастаҷамъона нишон медиҳад, ки шодӣ як надидаи иҷтимоӣ буда, эҳсоси ҳамбастагӣ ва ваҳдату иттиҳодро таъкил мебахшад. Наврӯз на танҳо оғози соли нав, балки рамзи эҳёи табиат, тозагии руҳ ва зиндагии нав аст. Дар ин ҷашн, шодӣ аз эҳсоси навишавӣ, умед ба оянда ва эҳёи робитаи инсон бо муҳити табиӣ манишар мегирад. Оинҷое чун тоза кардани хона, коштани сабза ва ороштани дастархони идона, баёнгари онанд, ки шодӣ як амали бошууронаи инсон мебошад. Ҷашни Меҳргон низ бозтоби муҳимми фалсафаи шодӣ аст. Он бо ҷамъоварии ҳосил ва изҳори сипос

аз худованд алоқаманд буда, нишон медиҳад, ки шодӣ натиҷаи меҳнат, сабр ва ҷамоҳангии инсон бо қонунҳои табиат мебошад. Дар ин ҷо шодӣ на танҳо лаззат, балки қадрдонӣ ва эҳтиром ба ҳосили дастранҷи деҳқон аст.

Ҳамин тавр, бозтоби фалсафаи шодӣ дар ҷашнҳои миллии тоҷикон нишон медиҳад, ки он як падидаи бисёр муҳим дар рӯзгори инсон буда, эҳсос, арзии, анъана ва роҳи дарки инсонҳоро нисбат ба олам фаро мегирад. Ин ҷашнҳо на танҳо василаи фарогат, балки мактаби тарбияи маънавӣ ва иҷтимоии инсон мебошанд, ки ўро ба умед, меҳрубонӣ ва ҳамзистии созанда ҳидоят мекунанд.

Калидвожаҳо: Сада, Наврӯз, Меҳргон, фарҳанг, ҷашн, шодӣ, фалсафа, бозтоб, оташ, тоҷикон, милли, муҳим, муттаҳид, рӯзгор, милли.

Муқаддима. Фалсафаи шодӣ дар фарҳанги тоҷикон яке аз мафҳумҳои марказӣ ба шумор рафта, дар зиндагии онҳо аз аҳаммияти хос бархурдор аст. Тоҷикон аз зумраи меросбарони асосии тамаддуни ориёӣ ба шумор меоянд. Ватани аҷдодони тоҷиконро дар гузашта «Эронвич» ва «Порс» ном мебарданд, ки дар ин сарзамин қавмҳои Ориёӣ зиндагӣ мекарданд. Ориёӣён дорои фарҳангу тамаддуни ғайӣ буданд ва дар батни ин фарҳанг бисёр расму русум, урфу анъана ва ҷашнҳои ҷолибе мавҷуд буд [12, с. 35]. Ориёӣён барои аз худ дур кардани ғаму андуҳ бештар машғули шодиву тараб буданд ва бо мурури замон ҷашнҳоеро созмон дода ба наслҳои баъдӣ боқӣ гузоштанд, ки муҳтавошон суруру шодмонӣ ва дур будан бо ғаму андуҳро талқин мекунанд: «Назди башари куҳан шодиву тараб пойгоҳи арҷманд дошт. Дар катибаҳои иснод ва мутуни куҳан метавон қадимитарин ишораҳои сокинони фулоти эронро ба русуми вижаи ҷашнҳо ёфт. Дар катибаҳои даврони ҳахоманишӣ омада, «Урмузд худои бузурге аст, ки барои башар шодиро офарида» гуфта мешавад, ҳатто дар мавоқеи даргузашти фарде, мардум ва бастагони ӯ гиря намекарданд. Аз ин рӯ, фалсафаи шодӣ дар Эрони бостон муҳтавои пурбор дорад» [8, с. 15].

Метод ва методологияи таҳқиқ. Таҳқиқи мавзӯ дар заминаи методологияи илми фарҳангшиносӣ сурат гирифта, дар раванди омузиш аз методи таҳлили мазмун (контент-анализ) барои баррасии матнҳо, расму ойинҳо ва унсурҳои рамзии ҷашнҳо истифода гардид. Методҳои муқоисавӣ ва таъриҳӣ барои муайян намудани умумият ва хусусиятҳои хоси ҷашнҳои миллии дар давраҳои гуногун ва муқоисаи суннату анъанаҳои хоси онҳо ба кор бурда шуданд. Ҳамчунин, методи тафсир (герменевтикӣ) барои дарки маъноҳои фалсафии шодӣ, ки дар анъанаҳо ва маросимҳо таҷассум ёфтаанд, истифода гардид.

Натиҷаҳои таҳқиқ. Натиҷаҳои таҳқиқ нишон медиҳанд, ки мафҳуми фалсафаи шодӣ ифодагари ҷамоҳангии инсон бо зиндагӣ, ҷомеа ва табиат мебошад, ки маҳз ҳамин ҷамоҳангӣ дар ҷашнҳои миллии тоҷикон бозтоб ёфтааст. Тоҷикон аз зумраи он миллатҳои кӯҳанбунёду тамаддунофаранд, ки тавонистанд ҷашнҳои муқаддаси миллиашон – Наврӯз, Меҳргон ва Садаро бо вучуди мушкилоти зиёд дар низомҳои гуногуни сиёсӣ беосеб то ба имрӯз бирасонанд. Аносири рамзӣ, расму ойинҳо ва анъанаҳои ҷашнӣ дорои маъноҳои амиқи фалсафӣ буда, шодиро ҳамчун ҷузъи таркибии ҷаҳонбинии миллии муаррифӣ менамоянд. Ҳамчунин, ҷашнҳо дар таҳкими ҳувияти миллии ва нигоҳдории арзишҳои фарҳангии ҷомеа нақши муҳим доранд.

Қисми асосӣ. Фалсафаи шодӣ мафҳуми хеле васеъ аст, ки дар фарҳангҳои гуногун ба тарзҳои мухталиф шарҳ дода мешавад. Аммо дар ҳамаи фарҳангҳо як умумият ба назар мерасад, ки шодӣ на танҳо ҳадафи зиндагӣ, балки роҳе барои

дарки амиқтари одаму олам мебошад. Дар ин бора ҳамосасарои фаромиллӣ Абулқосим Фирдавсӣ фармудааст:

Ҳамеша хирадманди уммедвор,

Набинад ба ҷуз шодӣ аз рӯзгор [10, с. 378].

Абдулҳусайни Зарринкуб зимни таҳлили ашъори ҷофиласолори назми форсии тоҷикӣ Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ қайд менамояд, ки “Бад-ин гуна зиндагии шоду лаззатангези даргоҳи Бухоро дар шеърӣ ӯ (Рӯдакӣ - З. М.), бо он ки аз шеърӣ ӯ ҷуз андаке дар даст нест, ҷилва дорад ва хонандаи дақиқ метавонад дар ин мухтасари мурдареги шоир, мисли худӣ ӯ, тапидани дилҳои сиёҳчашмони Бухоро ва андуҳу шодии номоварону гардонкашони он дарбори аз ёд рафтаро дар хотири хеш зинда кунад” [4, с. 18].

Шод зӣ бо сиёҳчашмон шод,

Ки ҷаҳон нест ҷуз фасонаву бод!

З-омада шодмон бибояд буд,

В-аз гузашта накард бояд ёд [15, с. 18].

Ҳадди аксари шоирони мо шод будан, шод зистан ва шод карданро ташвиқ намудаанд.

Барор наъраи мастона тоири ғамро,

Зи кишти айш бурун кун ба ҳою ҳуе чанд [1, с. 310].

Агар маъноии амиқӣ руҳию ирфонии абёти мазурро сарфи назар намоем, пас Камолуддини Баной даъват мекунад, ки инсон бояд ғамро аз дил бурун кунад ва бо шодиву руҳбаландӣ умр ба сар барад. Бинобар ин, ниёғони мушоҳидакор ва дурандешӣ мо дар як сол 60 рӯзро бо фарорасии ҷашнҳои гуногун таҷлил намуда, зимни ситоиши Ахурамаздо суруру шодӣ меоростанд.

Тибқи ахбори сарчашмаҳо Ҷамшед асосгузори ҷашни Наврӯз ва Фариддун бунёдгузори ҷашни Мехргон буда, Хушанг, ки қабл аз шоҳони мазкур умр ба сар бурдааст, Сада ва оташро офаридаву ҷовидона сохтааст. Таърих гувоҳ аст, ки оташ дар ибтидо маншаъ ва сабаби бисёре аз пешрафтҳои илмӣ дар тамаддуну фарҳанги башарият ба шумор рафта, ҳамчунин василаи зиндагии осоиштаи инсоният низ гардидааст. Оташ рамзи рӯшноӣ, гармӣ, ҳаёт ва неруи созанда мебошад. Дар бисёре аз фарҳангҳо, аз ҷумла дар суннатҳои ориёӣ, оташ ҳамчун нишонаи покӣ ва неруи муқаддас эҳтиром мешуд. Дар ҷашнҳои миллии тоҷикон Наврӯз ва Сада, оташ на танҳо воситаи гармӣ, балки рамзи пирӯзии рӯшноӣ бар торикӣ ва некӣ бар бадӣ мебошад. Дар доираи ҷашнҳо ва маросимҳои ҷамъиятӣ, оташ ба як маркази ҳамоиш ва ҳамбастагии инсонҳо табдил ёфт. Гирд омадани одамон атрофи оташ, сурудхонӣ ва баргузории маросимҳо нишон медиҳад, ки оташ на танҳо як унсури моддӣ, балки як падидаи иҷтимоӣ ва фарҳангист. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки оташ дар таърихи инсоният ҳам маншаи пешрафтҳои моддӣ ва ҳам рамзи шодӣ, ҳамбастагӣ ва эҳёи маънавӣ дар ҷашнҳо будааст. Аз қадимулайём дар ҷашни Наврӯз оташ афрӯхта мешуд. «Вале афрӯхтани оташ дар фарҳанги Наврӯз на ба хотири парастӣ, балки ҳамчун омили поксозанда ва сузандаи ҳама зиштиҳо арзёбӣ мегардид. Бинобар ин, дар айёми Наврӯз мардум гулханҳо афрӯхта, аз болои он меҷаҳанд ва ин сурудро замзама мекунанд, ки аз бовари онҳо ба оташ ҳамчун неруи поксозанда дарак медиҳад:

Зардии ман аз ту,

Сурхии ту аз ман» [7, с. 9].

Абурайҳони Берунӣ аз забони Саид ибни Фазл гуфтааст, ки «Дар кӯҳи Дамованд воқеъ дар Форс дар ҳар шаби Наврӯз бар он барқҳое медурахшад хоҳ

ҳаво соф бошад ва ё абрӣ ва шигифтовартар оташ аст. Ноҳия ё минтақае дар атрофии ҳамадон ё номи рустое воқеъ дар ҳумаи Бағдод, ки оташбозӣ ва шуълаҳои он машҳур буд ва аз навоҳии дурдаст дида мешуд» [2, с. 280]. Ҳамчунин дар сурфаву хони Наврӯзӣ оташдон ва дар канори оташдон уду испанд мениҳоданд, ки баъдҳо ба ҷойи оташдон, шамъдону чароғ гузошта мешуд. Дар суфраи ҷашни Меҳргон низ дар қатори шакар ширинӣ, хӯрданиҳои маҳаллӣ ва бӯйҳои хуш мисли гулоб, ҷоми оташ ё шамъ мегузоштанд. Дар ҷашни Сада гузаштагони мо оташ афрӯхта, ба хоҳири бузургдошти ин ҷашн ба Офаридгор ниёиш менамуданд. Онҳо гирдогирди хирмани ҳезуми афрӯхта мечархиданд. Ҷеҳ задани кӯдакон аз болои оташ, ба хусус духтарони хурдсол, дар миёни зардуштиён, яке аз нишонаҳои муҳимми ин ҷашн ба шумор мерафт. Афрӯхтани оташ маъмулан дар миёни дашти паҳновар ва ё тепаву кӯҳҳои баланд сурат мегирифт. Аммо оташафрӯзии подшоҳон бошукӯхтар мегузашт. Махсусан дар баробари оташи фурузон дар назди подшоҳон хони густурда ораста мешуд ва онҳо бо аҳли дарборашон саргарми бодагусорӣ ва пойкӯбӣ мешуданд. Бинобар ин, ҷашни Сада ҳамчун ҷашни нур ва гармӣ, рамзи пирӯзии рӯшноӣ бар ториқӣ мебошад [16]. Фалсафаи шодӣ дар ин ҷашн ба муборизаи инсон бо душвориҳо ва бовар ба пирӯзии некӣ ишора мекунад. Оташ дар ин ҷо на танҳо унсури табиӣ, балки рамзи умед ва зиндагӣ аст. Дар маҷмӯъ ҷашни Садаро ҷашни Оташ низ мегуянд, ва он заминае барои истиқболи ҷашни Наврӯз маҳсуб меёфт. Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ низ оташро ҳамчун рамзи беҳтарини ҷашнҳои Наврӯз ва Сада доништа, қайд кардааст, ки агар ҳангоми таҷлили ҷашнҳои мазкур оташи оташкада хомуш шавад, ҷашнҳо тира мешаванд:

Ҳам оташ бимурдӣ ба оташкада,
Шудӣ тира Наврӯзу ҷашни Сада [7, с. 63].

Яке аз нишонаҳои муҳим дар фарҳанги Наврӯз ин сафедӣ мебошад, ки он рамзи покиву озодагӣ ва сафову осудагӣ аст. «Аз ин ҷост, ки духтарон либоси сафед ба бар мекунанд, қадбонуҳо хонаҳоро сафед менамоёнд, мардон ба сафед кардани зарфҳои мисин мепардозанд, ҳар кас сабӣ менамоёнд, ки ҳангоми таҳвили сол ва фаро расидани Наврӯз шири сафед нушад, то ки дар соли нав солиму бардам ва роҳи зиндагӣаш сафед бошад» [6, с. 10]. Шири тоза, хурмо ва панир аз ғизоҳои ба шумор мерафтанд, ки подшоҳони сосонӣ дар бомдоди Наврӯз меҳурданд. Махсусан шир ва нон дар ин ҷашн аз дигар анвои хурданӣ нушиданӣ муқаддастар ба ҳисоб мерафт.

Дар ҷашни Наврӯз ва Меҳргон дастархонро бо меваҳои санҷид, ангур, анор, себ, бихӣ, туранҷ оро медиҳанд. Аммо бартарии ҷашни Наврӯз дар ин аст, ки дар қатори меваҳои гуногун дар рӯи дастурхони идона суманак, тухми мурғ ва моҳӣ гузошта мешуд. Аз ҷумла суманак аз таомҳои хоси айёми наврӯзӣ ба шумор мерафт. Мардум ин таомро рамзи эҳёи табиат, фаровонӣ, болидагии инсон ва таҷассумгари покиву некӣ медонистанд. Ҳафтсин ва ҳафтшин яке аз ҷолибтарин нишонаи суфраи наврӯзӣ мебошад, ки имрӯз низ дар кишвари мо аҳаммияти хоса дорад.

Ҷашни Наврӯз аз замони Каён,
Мениҳоданд мардуми Эрон.
Шаҳду шири шаробу шаккари ноб,
Шамъу шамшоду шона андар шом [7, с. 29].

Тибқи иттилои Абурайҳони Берунӣ дар «Осор-ул-боқия анал қурунил ҳолия» [2, С. 282-285] найшакар дар ҷашни Наврӯз пайдо шудааст. Тасодуфан

Чамшеди Чам рӯзе як дона найро мебинад, ки аз дохилаш каме об таровиш кардааст ва фармон медиҳад, ки ин обро бичашанд. Пас аз чашидан маълум мешавад, ки таъми ин об хеле ширину лазиз аст ва бо супориши Чамшед аз ин об шакар омода мекунад. Шурӯъ аз ҳамон сол мардуми тоҷик дар ҳар як чашни Наврӯз ва Меҳргон барои ҳамдигар ширинӣ тақдим менамоянд. Махсусан дар айёми Наврӯз додани тухфаи наврӯзӣ, аз одатҳои қадимии ниёгони мо мебошад, ки то имрӯз идома дорад. «Аз тухфаи наврӯзӣ ҳама бархурдор мешуданд. Шоҳон ба дарбориёну амалдорон, шоирону донишмандон ҳадяҳо эҳдо мекарданд, ҳокимони маҳалҳо ба раият ва мардум ба хешу табору ҳамсоҷҳо ва амсоли инҳо тухфаҳо меоданд. Вале барои ошиқ тухфаи гаронбаҳо дидори маъшук аст:

Ид шуд, ҳар кас идие дорад ҳавас,

Иди мову идии мо дидани рӯи ту бас.

Иди мардум сайри гулҳо, иди мо дидори ту,

Ҳамчу иди мо муборак нест, иди ҳеч кас [7, С. 9-10].

Дар чашнҳои Сада, Наврӯз ва Меҳргон шахсоне буданд, ки истеъдоди хушғуӣ доштанд ва таъби мардумро болида мегардониданд. Аз ин рӯ, барои бошукӯҳ таҷлил шудани ин чашнҳо саҳми суҳанварон, дostonсароён, навозандагону ромишгарон назаррас буд. Аз ҷумла Сосониён бо пайравӣ аз ҷунин суннат чашни Наврӯзро дар сатҳи баланд таҷлил менамуданд. Онҳо ба он бовар буданд, ки Ахура Маздо ёкутро дар рӯзи Наврӯз ва забарҷадро дар рӯзи Меҳргон офаридааст. Дар замони Сосониён дар ҳар чашн оҳанги махсус танинандоз мегардид. Маҳз дар ҳамин давра, ба хусус дар замони подшоҳии Хусрави Парвиз мусиқӣ инкишоф ёфт. «Оҳангҳо дар наврӯзи бузургу кӯчак ва наврӯзи Кайкубод ба василаи соҳҳои боди Наврӯз дар ҳузури подшоҳ навохта мешуд» [2, с. 48]. Дар чашни Меҳргон низ ниёгони мо пас аз хӯрдани нон ва нӯшидани об ё шире, ки аз шарбати гиёҳхон таҳия мешуд, саргарми суруд мусиқӣ шуда, гурӯҳ-гурӯҳ мераксиданд. Сурудҳои чашниро бо овози баланд мехонданд. Халафи Табрзӣ дар «Бурҳони қотей» барои яке аз мақомҳо ва лаҳнҳои мусиқии суннатии Эрон номи «Мусиқии Меҳргониро» овардааст, ки гумон меравад дар даврони гузашта дар чашни Меҳргон мусиқии махсусе навохта мешуда, ки акнун аз он дар сарчашмаҳои муътамад иттилоъ дода нашудааст. Ҳамчунин дар миёни 12-мақом дар китоби «Мусиқии кабир»-и Абунастри Форобӣ, мақоми ёздаҳум бо номи Меҳргон сабт шудааст ва Низоми Ганҷавӣ дар манзумаи Хусрав ва Ширин номи 21-умин лаҳн аз сӣ лаҳни мазкурро «Меҳргон» навиштааст [13]. Дар воқеъ тарғиби мусиқиву ташкил намудани тарабу шодӣ дар ашъори шоирон ҷойгоҳи махсус дорад. Ба қавли Мирзо Абдулқодири Бедил:

Муғанӣ, зи оҳанги ной ёд кун,

Тарабро зи қайди ғам озод кун [3, с. 267].

Дар маҷмуъ чашни Меҳргон бо ҳосилғундорӣ ва сипосгузорӣ ба неъматҳои табиат алоқаманд аст. Дар ин чашн, шодӣ ҳамчун натиҷаи меҳнат ва ифодагари пайванди инсон бо табиат мебошад. Фалсафаи ин чашн баёнгари он аст, ки шодӣ танҳо ба даст овардани дастовардҳои моддӣ нест, балки рушду такомул бахшидани маънавиёт, офаридан ва қадрдонӣ намудан низ ҳаст.

Дар миёни чашнҳои миллии тоҷикон Наврӯз муҳимтарин чашн ба шумор меравад, ки рамзи эҳёи табиат ва оғози зиндагии нав аст. Маҳз дар айёми ин чашн гулу сабза ҳам тарабнок шуда [11, с. 45], дунё хушу дилҳо хуш мешаванд [5, с. 45]. Саъдии Шерозӣ омадани чашни Наврӯзро ҳамчун рамзи шодӣ, бахт ва оғози

бедории табиат тавсиф мекунад, ки барои инсонҳои нек хушнудиву хушбахтӣ меорад.

Баромад боди субҳу бӯи Наврӯз,
Ба коми дӯстону бахти пирӯз [14, с. 247].

Дар фалсафаи ҷашни Наврӯз, шодиву тараб рамзи эҳё, поксозӣ ва фурузон шудани шуълаи умед дар қалби инсонҳо буда, дилбастагии онҳоро ба зиндагӣ бештар мегардонад. Суннатҳои тоза кардани хона, пушидани либоси нав ва ороستاني дастархон нишон медиҳанд, ки шодӣ на танҳо эҳсос, балки амали огоҳона ва иҷтимоӣ мебошад.

Ҷашнҳои миллии тоҷикон аз насл ба насл гузашта, то имрӯз ҳувияти миллиро ҳифз намуда, барои пойдеории фарҳанги тоҷикон заминаи мусоид фароҳам овардаанд. Бинобар ин, онҳо дар даврони Истиқлоли давлатии Тоҷикистон бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эҳё гардида, яке аз рукҳои муҳими мафкураи миллии дунявии тоҷикон ба ҳисоб мераванд.

Хулоса. Таҳқиқи баррасии мавзӯи ҳулосаҳои мушаххаси илмии зеринро ба миён меорад:

1. Фалсафаи шодӣ дар ин ҷашнҳо бар се поя устувор аст: ҳамоҳангӣ бо табиат, арзишҳои иҷтимоӣ ва маънавияти амиқ. Ин шодӣ на танҳо лаҳзаи хурсандӣ, балки як тарзи дарки зиндагӣ мебошад, ки инсонро ба умед, меҳрубонӣ ва ҳамбастагӣ раҳнамоӣ мекунад.

2. Ҷашнҳои миллии тоҷикон тамоми табақаҳои ҷомеаро муттаҳид намуда, онҳоро дар руҳияи шодиву тараб, дӯстӣ, рафоқат, муҳаббат ва муттаҳидӣ тарбият менамоянд. Ба ифодаи дигар инсонҳоро аз дуруғуи, корҳои зишту номатлуб паймоншиканиву номехрубонӣ боз медоранд.

3. Ҷашнҳои Сада, Наврӯз ва Меҳргон аз замони пайдоишашон василаи муҳими ваҳдату ҳамбастагии мардумон гардидаанд. Қавмҳои гуногуни эронитабор дар сарзаминҳои гуногуни олам умр ба сар мебурданд ва дорои урфу одот, расму ойин, ҳатто дину мазҳабҳои гуногун буданд, вале ин ҷашнҳо дар фазои идона тантанавор бо ҳам истиқбол мегирифтанд.

4. Ҷашнҳои миллий на танҳо мероси фарҳангӣ, балки омили муҳими ҳифзи ҳувияти миллий ба шумор мераванд. Ин ҷашнҳо ба сокинони кишвар, махсусан ҷавонон имкон медиҳанд, ки бо таърих, суннат ва арзишҳои ниёгон ошно гардида, эҳсоси ифтихор ва худшиносии миллиро тақвият бахшанд.

5. Ин ҷашнҳо инчунин дар рушди фарҳанг ва санъати мардум нақши муҳим мебозанд, зеро дар раванди баргузориҳои онҳо анъанаҳои ҳунармандӣ, мусиқӣ, рақсу суруд ва дигар унсурҳои фарҳангӣ зинда нигоҳ дошта мешаванд ва аз насл ба насл интиқол меёбанд.

6. Дар замони муосир ҷашнҳои миллий метавонанд воситаи муҳими таҳкими робитаҳои байналмилалӣ бошанд, зеро онҳо фарҳанги ғании тоҷиконро ба ҷаҳониён муаррифӣ намуда, барои густариши дӯстӣ ва ҳамкориҳои байни халқҳо заминаи мусоид фароҳам меоранд.

Адабиёт

1. Баной Камолуддин. Девони ашъор. Бо кӯшиши Саъдоншо Имронов. Муқаддима, бозхонӣ ва тавзеҳот: Худой Шарифов ва Муҳриддин Низомов/ Камолуддин Баной. – Душанбе, 2012. – 702 с.

2. Берунӣ Абурайҳон. Осор-ул-боқия анал қурунил холия, тарҷумаи Акбари Доносиришт / А. Берунӣ. – Техрон 1357. – 460 с.
3. Гулшани адаб. Ҷ. 4: Намунаи назми тоҷик (асрҳои XVI-XVII). — Душанбе: АФ РСС Тоҷикистон. – 386 с.
4. Зарринқуб Абулҳусейн. Бо қорвони хулла (маҷмуаи нақди адабӣ). Таҳия ва тавзеҳи Шодӣ Шоқирзодаи Нӯмонпур, Райҳон Маҳмадаминзодаи Соҳибназар / Абулҳусейн Зарринқуб. – Душанбе: Адиб, 2004. – 332с.
5. Кошонӣ Калим. Гули хуршед (маҷмуаи шеърҳо). Мураттиб ва муаллифи сарсухан Шамсиддин Нуриддинов./Калими Кошонӣ. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 272 с.
6. Муллоаҳмад М. Рамзҳои наврӯзӣ / М. Муллоаҳмадов // Бозтоби масоили Наврӯз дар адабиёт (Маҷмуи мақолот). – Душанбе, 2016. – С.7-11.
7. Хафт суфраи Наврӯз. Суфраи аввал (маҷмуаи ашъор ва тасвирҳо) / Мураттибон: М. Муллоаҳмад, С. Зиёев. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 176 с.
8. Охте, А. Ҷашнҳо ва оинҳои шодмонӣ дар Эрон / А. Охте. – Техрон 1386. – 210 с.
9. Соиб. Мунтахабот/ Соиби Табрэй. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 703 с.
10. Фирдавсӣ А. “Шоҳнома” / А. Фирдавсӣ. – Душанбе: Шарқи озод, 2025. – 704 с.
11. Хайём Умар. 100 рубой. Мураттиб: Абдураҳмон Абдуманнонов / Умари Хайём. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 336 с.
12. Ҷурғосиев М. Суннатҳои ҷашни Наврӯз дар болооби Зарафшон / М. Ҷурғосиев // Паёмномаи фарҳанг. – 2022. – №1 (57). – С. 35- 43
13. Ҷурғосиев М. Ҷ. Таърихи пайдоиш ва оинҳои Ҷашни Меҳргон // Минбари халқ. – 2013. – 26 сентябр. – №39.
14. Шерозӣ Саъдӣ. Куллиёт: Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди 2. (АФ РСС Тоҷикистон) / Саъдии Шерозӣ.- Душанбе: Адиб, 1989. – 388 с.
15. Шоирони Мовароуннаҳр. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғату тавзеҳот аз Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2006.- 688 с.
16. Якубов Ю. Праздник Сада или древней масленицы / Ю. Якубов // Мероси ниёгон. – 2003. – №6. – С.144-149.

Зебарниё Муллоаҳмадшоҳ

ОТРАЖЕНИЕ ФИЛОСОФИИ РАДОСТИ В НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРАЗДНИКАХ ТАДЖИКОВ

Автор в данной статье рассматривает отражение философии радости в национальных праздниках таджиков. Из результатов исследования следует, что философия радости в национальной культуре таджиков обладает глубокой духовной и социальной ценностью и занимает особое место. Очевидно, что праздники и обряды составляют важную часть национальной культуры. Поэтому национальные праздники таджиков формируют пространство, в котором философия радости ярко проявляется. Одним из древнейших праздников таджиков является Сада, или праздник огня и света, символизирующий победу тепла над холодом и света над тьмой. Огонь в этом празднике является символом жизни, энергии и надежды. Сбор людей вокруг огня и коллективное празднование показывают, что радость является

социальным явлением и укрепляет чувство сплочённости, единства и солидарности. Навруз – это не только начало нового года, но и символ обновления природы, чистоты духа и новой жизни. В этом празднике радость берёт своё начало из чувства обновления, надежды на будущее и восстановления связи человека с природной средой. Такие обряды, как уборка дома, выращивание зелени (сабза) и праздничное накрытие стола свидетельствуют о том, что радость является осознанным человеческим действием. Праздник Мехргон также является важным отражением философии радости. Он связан со сбором урожая и выражением благодарности Богу и показывает, что радость является результатом труда, терпения и гармонии человека с законами природы. Здесь радость – это не только удовольствие, но и признательность, уважение к плодам труда земледельца.

Таким образом, отражение философии радости в национальных праздниках таджиков показывает, что радость является важным феноменом в жизни человека, включающим эмоции, ценности, традиции и способы осмысления мира. Эти праздники служат не только средством развлечения, но и школой духовного и социального воспитания человека, направляя его к надежде, доброжелательности и созидательному сосуществованию.

Ключевые слова: Сада, Навруз, Мехргон, культура, праздник, радость, философия, отражение, огонь, таджики, национальный, важный, объединённый, жизнь, национальный.

Zebarniyo Mulloahmadshoh

THE REFLECTION OF THE PHILOSOPHY OF JOY IN TAJIK NATIONAL HOLIDAYS

In this article, the author consider the reflection of the philosophy of joy in Tajik national holidays. The findings of the study suggest that the philosophy of joy holds deep spiritual and social significance within Tajik national culture and occupies a special place. It is clear that festivals and rituals form an important part of national culture. Therefore, Tajik national holidays create a space in which the philosophy of joy is vividly manifested.

One of the oldest Tajik holidays is Sada, or the festival of fire and light, symbolizing the victory of warmth over cold and of light over darkness. Fire in this festival is a symbol of life, energy and hope. People gathering around the fire and celebrating together show that joy is a social phenomenon and strengthens the sense of cohesion, unity and solidarity.

Nowruz is not only the start of the new year, but also a symbol of nature's renewal, purity of spirit and new life. In this festival, joy stems from a sense of renewal, hope for the future and the restoration of humanity's connection with the natural environment. Rituals such as cleaning the home, growing greenery (green) and setting a festive table demonstrate that joy is a conscious human act.

The Mehrgon festival is also an important reflection of the philosophy of joy. It is associated with the harvest and the expression of gratitude to God, and demonstrates that joy is the result of hard work, patience and harmony between humanity and the laws of nature. Here, joy is not merely pleasure, but also gratitude and respect for the fruits of the farmer's labor.

Thus, the reflection of the philosophy of joy in Tajik national festivals shows that joy is an important phenomenon in human life, encompassing emotions, values, traditions and ways of understanding the world. These festivals serve not only as a means of entertainment, but also as a school of spiritual and social education, guiding people towards hope, goodwill and constructive coexistence.

Keywords: Sada, Nowruz, Mehrgan, culture, festival, joy, philosophy, reflection, fire, Tajiks, national, important, united, life, national.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зебарниё Муллоаҳмадшоҳ Ҷурғосӣ – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шотемур. Суроға: 734003, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 146. Телефон: (+992) 93-601-59-01, E-mail: ahmadshoh@internet.ru.

Сведения об авторе: Зебарниё Муллоаҳмадшоҳ Ҷурғосӣ – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и литературы Таджикского аграрного университета имени Шириншо Шотемур. Адрес: 734003, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 146. Телефон: (+992) 93-601-59-01, E-mail: ahmadshoh@internet.ru.

About the author: Zebarniyo Mulloahmadshoh Jurghosi – candidate of philological sciences, associate Professor of the Department of Tajik language and literature of the Tajik Agrarian University named after Shirinsho Shotemur. Address: 734003, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 146. Телефон: (+992) 93-601-59-01, E-mail: ahmadshoh@internet.ru.

ТДУ: 008:323.1(575.3)
Нурматзода Ҳасан,
Саидов Абдуҷаббор

ҶОЙГОҲИ ФАРҲАНГ, МЕРОСИ ФАРҲАНГӢ ДАР ПАЁМҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Мақолаи илмӣ ба таҳлили мероси фарҳангӣ ҳамчун омили таҳкими ҳувияти миллӣ дар паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида шудааст. Мақсад аз таҳқиқ ошкор намудани ҷойгоҳ ва нақши мероси моддӣ ва ғайримоддӣ дар сиёсати фарҳангии давлатӣ мебошад. Дар мақола нишон дода мешавад, ки мероси фарҳангӣ дар паёмҳо на танҳо арзиши таърихӣ, балки ҳамчун воситаи тарбияи маънавӣ ва ҳудудиносии миллӣ муаррифӣ мегардад. Таваҷҷуҳи махсус ба масъалаҳои ҳифз, эҳё ва муаррифии мероси фарҳангӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ зоҳир шудааст. Таҳлил собит месозад, ки сиёсати давлатӣ ба рушди инфрасохтори фарҳангӣ ва дастгирии муассисаҳои фарҳангӣ равона гардидааст. Иқдомҳо дар самти китобдорӣ, театр, мусиқӣ, ҷашнҳои миллӣ ва ёдгориҳои таърихӣ ҳамчун унсурҳои муҳими ташаккули ҳувияти миллӣ баррасӣ мешаванд. Дар мақола нақши ҳамкориҳои Тоҷикистон бо ЮНЕСКО дар муаррифии фарҳанги миллӣ таҳлил ва ворид гардидани ёдгориҳо ва унсурҳои фарҳангӣ ба феҳристиҳои байналмилалӣ ҳамчун эътирофи тамаддунии миллат арзёбӣ шудааст. Муайян карда шудааст, ки мероси фарҳангӣ дар паёмҳо ба омили таҳкими ваҳдати миллӣ табдил ёфтааст. Таваҷҷуҳ ба насли ҷавон ва тарбияи фарҳангии он ҳамчун самти афзалиятнок арзёбӣ мегардад. Мероси фарҳангӣ дар сиёсати давлатӣ ҳамчун сармояи маънавӣ ва иҷтимоӣ маънидод мешавад. Хулосаҳои таҳқиқ барои омӯзиши минбаъдаи масъалаи ҳувияти миллӣ аҳамияти илмӣ доранд.

Калидвожаҳо: мероси фарҳангӣ, ҳувияти миллӣ, Паёми Президент, фарҳангиносии, худшиносии, арзишҳои миллӣ, сиёсати фарҳангӣ, ЮНЕСКО, ваҳдати миллӣ, Тоҷикистон.

Муқаддима. Пас аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ, масъалаҳои марбут ба худшиносии миллӣ, эҳёи арзишҳои фарҳангӣ ва ҳифзи хотираи таърихӣ дар сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи калидӣ пайдо намудааст. Дар ин замина, паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ ҳамчун ҳуҷҷатҳои барномавии муҳими давлатӣ баромад намуда, самтҳои асосии рушди иҷтимоию иқтисодии кишварро муайян месозанд. Ҳамзамон, ин паёмҳо ба ташаккули ҷаҳонбинии фарҳангӣ ва таҳкими тафаккури ҷомеа мусоидат мекунанд. Таҳлили муҳтавои онҳо нишон медиҳад, ки таваҷҷуҳи пайваста ба масъалаҳои таърих, фарҳанг, забон, адабиёт, суннатҳо ва ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ аз аҳамияти стратегии мероси фарҳангӣ дар раванди таҳкими ваҳдати миллӣ ва рушди худшиносии ҷомеа шаҳодат медиҳад.

Дар идомаи ҳамин сиёсат, Пешвои миллат ба омӯзиш, таҳқиқ ва ҳифзи мероси таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик аҳамияти махсус зоҳир намуда, як қатор тадбирҳои муҳиму муассирро амалӣ гардониданд. Аз ҷумла, дар муддати

нисбатан кӯтоҳ, маблағгузори таҳқиқоти бостоншиносӣ, эҳё ва тармиму таҷдиди ёдгориҳои нодири таърихию меъморӣ, ободсозии мақбараву қалъаҳои қадима, барқарорсозии номҳои таърихӣ ва ба номи шахсиятҳои барҷастаи миллӣ иваз намудани номи шаҳру ноҳияҳо ба роҳ монда шуданд. Ин иқдомҳо ҳамчун намунаи сиёсати ҳадафманд ва дурбинона дар самти ҳифз ва рушди мероси миллӣ арзёбӣ мегарданд [9, с.7].

Дар ин пажӯҳиш қойгоҳи фарҳанг ва мероси таърихӣ ҳамчун омили калидии таҳкими давлатдорӣ миллии тоҷикон дар партави дастурҳои стратегии Пешвои миллат муайян карда мешавад. Ҳамзамон механизми ташаккули ҳувияти миллӣ ва роҳу воситаҳои эҳёи арзишҳои маънавию рамзҳои давлатӣ мавриди таҳлили амиқ қарор гирифта, аҳаммияти паёмҳои Пешвои миллат дар раванди тарбияи маънавии насли ҷавон ва ҳифзи асолати миллӣ арзёбӣ мегардад. Дар ин замина ҳулосоҳои илмӣ ҷамъбаст гардида, зикри масъалаҳои мероси фарҳангии таҳкими худшиносии миллӣ дар паёмҳои Пешвои миллат ба таври густурда нишон дода шудааст.

Метод ва методология. Дар раванди таҳқиқи мавзӯи мазкур бо мақсади таъмини воқеият ва густурдаи таҳлил маҷмуи методҳои муосири илмҳои гуманитарӣ истифода шуд. Аз ҷумла, таҳлили муҳтаво ҳамчун воситаи асосии кор бо матни паёмҳои Пешвои миллат имкон дод, ки корбурди мафҳумҳои калидии «фарҳанг», «худшиносӣ», «мероси ниёгон» ва «арзишҳои миллӣ» дар матни паёмҳои солҳои гуногун муайян гардидаад. Ҳамзамон, барои васеътар дарк намудани муҳтавои моҳияти фалсафии даъватҳои Пешвои миллат дар самти эҳёи хотираи таърихӣ ва ҳифзи асолати миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ аз методи герменевтикӣ ё шарҳу тафсири истифода гардид, ки ин равиш барои кушодани маъноҳои зимини матни паёмҳо ва робитаи онҳо бо ҳувияти миллии тоҷикон мусоидат намуд. Инчунин, равиши аксиологӣ бо мақсади муайян кардани нақши мероси фарҳангӣ ҳамчун заминаи воқеии ваҳдати миллӣ татбиқ карда шуд, ки дар доираи он фарҳанг ҳамчун соҳаи маънавӣ, меҳвари стратегии рушди давлатдорӣ ва низоми арзишҳои муттаҳидкунандаи ҷомеа мавриди баррасӣ ва ҳулосабарорӣ қарор гирифт.

Қисми асосии мавзӯ. Пеш аз он, ки ба баррасии масъалаи асосии гузарем, зарур медонем, ки баъзе мафҳумҳоро ба таври мухтасар шарҳ диҳем. Маълум аст, ки “худшиносии миллӣ як ҷанбаи муҳими ҳаёти ҷамъиятӣ маҳсуб ёфта, дарку қадршиносии таърих, фарҳанг, забон ва дигар аносирҳои ба миллат хосро дар бар мегирад” [3, с.18]. Он оғаҳии одамон дар бораи мансубияташон ба як ҷомеаи муайяни иҷтимоию этникӣ ва мавқеи он дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ мебошад [2, с. 15]. Худшиносии миллӣ дар зери омилҳои гуногун, аз қабилӣ мероси таърихӣ, забон, фарҳанг ва ташкилоти сиёсӣ иҷтимоии ҷомеа ташаккул меёбад [5. С. 245-253].

“Мероси фарҳангӣ - маҷмуи арзишҳои моддӣ ва маънавие мебошанд, ки дар гузашта офарида шуда то замони мо омада расида, сарчашмаи муътамад ва шаҳодати бевосита аз офаридаҳои гузаштаи ҳар як халқу миллат мебошанд” [4, С.15-23; 7, С.327-332].

Мавриди зикр аст, ки паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” [1] ироа гардида, дар ҳаллу фасли масъалаҳои меҳварии мавзӯи мероси таърихию фарҳангӣ ва худшиносии миллӣ нақши асосӣ ва бағоят муҳим доранд. Дар

ҳамин замина, дар даврони истиқлол барои омӯзишу баррасии масъалаҳои ҳифз ва истифодаи мероси таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик, эҳёи анъанаву суннатҳои миллӣ, пос доштани хотираи таърихӣ, барқарорсозии ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии кишвар ва тарғиби шоистаи онҳо дар арсаи байналмилалӣ заминаи мусоид фароҳам оварда шуд. Ҳамон тавре ки Ф. Шарифзода зикр намудааст, «Истиқлолияти давлатӣ имкон дод, ки дар заминаи санадҳои меъёрию ҳуқуқии қабулшуда силсилаи чорабиниҳо дар самти омӯзишу таҳқиқ, эҳёи барқарорсозӣ ва дигар корҳои марбут ба ҳифз ва истифодаи мероси таърихӣ фарҳангӣ тарҳрезӣ ва роҳандозӣ шаванд» [8, с.6]. Дар ин замина, Пешвои миллат соли 2008 дар Паёми худ мероси фарҳангиро ҳамчун пояи асосии сиёсати фарҳангии давлат ва унсури калидии ташаккули ҳувияти миллӣ муаррифӣ кардаанд [10].

Президенти кишвар равшан таъкид менамоянд, ки тарғиби ҳамаҷонибаи таърихи ибратомузи халқ, мероси гаронбаҳои фарҳангиву адабӣ ва арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ ба баланд бардоштани сатҳи худшиносиву ҳудогоҳии шаҳрвандон, ифтихори миллӣ ва эҳсоси ватандӯстӣ равона гардидааст. Аз ин таъкид бармеояд, ки мероси фарҳангӣ на танҳо ҳамчун хотираи гузашта, балки ҳамчун омили фаъоли ташаккули шуури ҷамъиятӣ ва механизми таҳкими ваҳдати миллӣ баррасӣ ва арзёбӣ мегардад. Мафҳуми ҳувияти миллӣ дар ин Паём бо мафҳумҳои ҳудогоҳӣ, ифтихор ва ватандӯстӣ иртибот дошта, ин унсури маҳз тавассути арзишҳои фарҳангӣ фаъол гардонидани мешаванд [10].

Дар айни замон, Паёми соли 2008 бо зикри муфассали тадбирҳои мушаххаси давлатӣ дар соҳаи фарҳанг нишон медиҳад, ки сиёсати фарҳангӣ танҳо дар сатҳи арзишҳои маънавӣ маҳдуд намешавад. Зикри фароҳам овардани заминаҳои ҳуқуқӣ барои фаъолияти иттифоқҳои эҷодӣ, муассисаҳои фарҳангиву фароғатӣ ва воситаҳои ахбори омма далели он аст, ки мероси фарҳангӣ ҳамчун низомии иҷтимоӣ баррасӣ мегардад. Далелҳои рақамӣ оид ба ҷудо гардидани 390 миллион сомони барои рушди соҳаи фарҳанг, сохтмони 72 мағозаи фуруши китоб ва идомаи бунёди Китобхонаи миллӣ бо захираи 7 миллион нусха китоб нишон медиҳанд, ки ҳифз ва рушди мероси фарҳангӣ дар сиёсати давлатӣ бо эҷоди фазои фарҳангии муосир пайваст шудааст. Аз дидгоҳи фарҳангшиносӣ, чунин равиш имконият фароҳам меорад, ки арзишҳои фарҳангӣ дар муҳити иҷтимоии фарогир интиқол ёфта, ба ҷузъи ҳаёти ҳаррӯзаи ҷомеа табдил ёбанд [10].

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» 24 апрели соли 2010 масъалаи мероси фарҳангӣ дар доираи васеътари ҳифзи асолати миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ баррасӣ мегардад. Дар он таъкид ба омӯзиш ва қадрдонии мероси фарзандони барӯманди халқи тоҷик, ба хусус шахсиятҳои дорои обрӯи аҳаммиати умумибашарӣ, нишон медиҳад, ки мероси фарҳангӣ ҳамчун воситаи ҳамгироии миллӣ ва байналмилалӣ истифода мешавад [6, С.24-35].

Эҳё ва истифодаи осори Имоми Аъзам ва эълон гардидани соли бузургдошти ӯ (2009) ҳамчун тадбири муассири фарҳангӣ далелат мекунад, ки ҳувияти миллӣ дар Паём на танҳо ба унсури этникӣ, балки ба арзишҳои густурдаи маънавӣ ва умумибашарӣ таъя менамояд [9].

Зикри беш аз ду ҳазор ёдгориҳои таърихию фарҳангии ба қайд гирифташуда ва ҷудо гардидани маблағҳои солона барои ҳифз ва тармими онҳо нишон медиҳад, ки мероси фарҳангӣ дар Паёми соли 2010 ҳамчун сарвати стратегии давлат арзёбӣ мешавад. Ишора ба афзоиши хароҷоти соҳаи фарҳанг то 214 миллион сомонӣ ва афзоиши 60-фоизаи он нисбат ба солҳои қаблӣ далели он аст, ки сиёсати фарҳангӣ ба самти таҳкими зербинои моддӣ мероси фарҳангӣ равона шудааст. Ташкили Консерваторияи миллий, таҷдиди театрҳо ва қасрҳои фарҳангӣ, инчунин сохтмони Китобхона ва Осорхонаи миллий дар пойтахт нишон медиҳад, ки ҳифзи мероси фарҳангӣ бо ташаккули инфрасохтори муосири фарҳангӣ ҳамгиро гардидааст [11]. Аз нигоҳи фарҳангшиносӣ, ин раванд ба ташаккули фазои ягонаи фарҳангӣ мусоидат намуда, заминаи қавии интиқоли ҳувияти миллий ба наслҳои ояндаро фароҳам меорад.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» 23 январи соли 2015 масъалаи мероси фарҳангӣ дар заминаи таҳлили натиҷаҳо ва мушкилоти мавҷудаи сиёсати фарҳангӣ баррасӣ гардидааст. Зикри қариб 3 миллиард сомонӣ маблағгузори барои таъмири таҷдиди ёдгориҳои таърихӣ нишон медиҳад, ки давлат мероси фарҳангиро ҳамчун унсурҳои калидии рушди маънавии ҷомеа арзёбӣ менамояд. Таҷдиди осорхонаҳо, қасру марказҳои фарҳангӣ, қалъаву шаҳрҳои бостонӣ ва мақбараҳои шахсиятҳои таърихиву ирфонӣ ба он далолат мекунад, ки мероси фарҳангӣ дар Паём ҳамчун маҷмуи ягонаи арзишҳои моддӣ ва маънавӣ баррасӣ мегардад, ки ҳар ду ҷанба дар ташаккули ҳувияти миллий нақши муҳим доранд [12].

Ҳамзамон, ишора ба мавҷудияти костагии фарҳангӣ дар байни гурӯҳҳои алоҳидаи ҷомеа ва гароиши онҳо ба мафкураи бегона нишон медиҳад, ки дар Паёми соли 2015 мероси фарҳангӣ ҳамчун дастоварди гузашта ва омилҳои зарурии муқовимат ба равандҳои бегонашавии фарҳангӣ маънидод мешавад. Дар ин замина, таъкид ба зарурати таҷҳизонидани муассисаҳои фарҳангӣ бо технологияҳои муосир ва рушди кинои миллий нишон медиҳад, ки интиқоли арзишҳои фарҳангӣ бояд бо воситаҳои муосири фарҳангӣ ва иттилоотӣ амалӣ гардад. Аз дидгоҳи фарҳангшиносӣ, тавачҷуҳ ба филмҳои мустанад ва бадеии ҳозиразамон, ки гузашта ва имрӯзро воқеъбинона инъикос мекунанд ва ахлоқи ҳамидаву анъанаҳои неки халқро тарғиб менамоянд, далели он аст, ки мероси фарҳангӣ дар Паём ҳамчун низоми тағйирёбанда фаҳмида мешавад, ки бояд ба талаботи замони муосир мутобиқ гардад [12].

Шоёни тазаккур аст, ки Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 декабри соли 2018 масъалаи мероси фарҳангӣ дар сатҳи байналмилалӣ ҳамчун ҷузъи таркибии ҳувияти миллий ва нишонаи эътирофи тамаддунии миллати тоҷик мавриди таҳлили қарор мегирад. Зикри ворид гардидани Шашмақом ва Наврӯз ба Феҳристи мероси ғайримоддӣ ЮНЕСКО ва ҳамзамон ба Феҳристи мероси моддӣ шомил шудани шаҳри бостонии Саразм ва Парки миллии Тоҷикистон чунин маъниеро ифода мекунад, ки мероси фарҳангӣ дар ин Паём ҳамчун сарвати дорои аҳаммияти ҷаҳонӣ арзёбӣ мегардад. Ин ҷо мероси моддӣ ва ғайримоддӣ дар низоми ягонаи арзишӣ қарор гирифта, ҳарду ҳамчун шаклҳои мукаммали ифодаи фарҳанги миллий баррасӣ

мешаванд. Пешниҳоди мусиқии Фалак, ёдгории таърихии Хулбук ва ҷашнҳои Меҳргону Сада барои ворид гардидан ба Феҳристи ЮНЕСКО далолат мекунад, ки сиёсати фарҳангии давлат ба ҳифзи дастовардҳои аллакай эътирофшуда ва густариши фазои байналмилалӣ муаррифии фарҳанги миллӣ равона шудааст [13].

Шомил гардидани ҳунари мардумии чакан ба Феҳристи мероси ғайримоддӣ башарӣ дар Паёми соли 2018 ҳамчун далели пойдор будани суннатҳои мардумӣ ва қобилияти онҳо барои мутобиқ шудан ба арзишҳои ҷаҳонӣ маънидод мегардад. Дар ин замина, таъкид ба эътирофи ҷомеаи ҷаҳонӣ на танҳо ба маъноӣ ҳифзи мероси фарҳангӣ, балки шинохти тоҷикон ҳамчун миллати тамаддунсозу фарҳангӣ низ арзёбӣ мешавад. Таҳлил нишон медиҳад, ки мероси фарҳангӣ ба унсури худшиносии байналмилалӣ табдил ёфта, ҳувияти миллӣ аз доираи дохили давлат берун рафта, дар фазои ҷаҳонӣ маъноӣ нав касб мекунад. Ҳамин тариқ, мероси фарҳангӣ дар Паёми соли 2018 ҳамчун василаи тасдиқи мавқеи таърихӣ ва фарҳангии миллат дар тамаддуни ҷаҳонӣ баррасӣ мегардад.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 декабри соли 2019 масъалаи мероси фарҳангӣ ва ҳувияти миллӣ дар робитаи мустақим бо хотираи таърихӣ, худшиносӣ ва сиёсати маърифатӣ арзёбӣ шудааст. Аз таъкид ба зарурати тавачҷуҳи ҷиддӣ олимону донишмандон ба шинохти дурусти таърих, тарғиби мероси маънавӣ ва суннату ойинҳои мардумӣ бармеояд, ки мероси фарҳангӣ ҳамчун сарчашмаи асосии дониш ва ҳудогоҳии миллӣ баррасӣ мегардад [14]. Ифодаи таърихи пурифтихори халқи тоҷик ҳамчун «мактаби бузурги худшиносӣ» маъноӣ онро дорад, ки мероси таърихиву фарҳангӣ на танҳо объекти омузиш, балки абзори тарбиявӣ идеологӣ барои ташаккули ғояи ватандӯстӣ ва садоқат ба Ватан мебошад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ, ки воридшавии унсурҳои бегона ба фарҳанги миллӣ осон гардидааст, дар Паёми соли 2019 ру овардан ба таърих ва огоҳ будан аз аслу насаби миллӣ ҳамчун амри зарурӣ ва ҳатмӣ арзёбӣ мегардад [14]. Таъкид ба донишдони кӣ будани аҷдодон ва ифтихор аз ориёитабор будани миллат нишон медиҳад, ки ҳувияти миллӣ дар Паёми мазкур бар пояи хотираи таърихӣ ва мансубияти тамаддунӣ ташаккул меёбад. Ин ҷо мероси фарҳангӣ ҳамчун сипари маънавӣ дар муқобили бегонашавии фарҳангӣ ва аз даст рафтани арзишҳои миллӣ маънидод мегардад.

Қарори чоп ва тухфа намудани китоби «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров ба ҳар як оилаи кишвар дар Паёми соли 2019 ҳамчун иқдоми стратегӣ фарҳангӣ арзёбӣ мегардад, ки ба густариши худшиносӣ, ифтихори миллӣ ва маърифатнокии ҷомеа равона шудааст. Таъкид ба арзиши илмӣ бениҳоят бузурги ин асар ва тарҷумаи он ба забонҳои байналмилалӣ нишон медиҳад, ки мероси илмӣ ва таърихӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи мероси фарҳангии миллат баррасӣ мегардад.

Дар идомаи Паём, таъкид ба миллати фарҳангӣ ва тамаддунсоз будани тоҷикон ва зарурати ҷой кардани меҳри китобҳои ва ҷустуҷуи илму дониш дар қалби насли ҷавон нишон медиҳад, ки мероси фарҳангӣ ҳамчун низоми пойдори арзишҳо ба наслҳои оянда интиқол меёбад. Ҳифз ва рушди фарҳанги миллӣ бо назардошти завқи наслҳои имрӯза дар ин Паём ҳамчун вазифаи

асосии замони муосир арзёбӣ мешавад, ки бо рушди устувори ҷомеа робитаи мустақим дорад. Қарори ЮНЕСКО оид ба баргузории ҷашнҳои 5500-солагии Саразм ва 700-солагии Камоли Хучандӣ далели он аст, ки таърихи қадим ва мероси адабӣ ҳамчун сармояи байналмилалӣ фарҳангӣ муаррифӣ мегардад. Инчунин, пешниҳоди баргузории озмуни ҷумҳуриявӣ «Тоҷикистон – Ватани азизи ман» таҳти сарпарастии Президенти мамлакат далели он аст, ки арзишҳои фарҳангӣ бояд дар шаклҳои ҷаҳол ва иштирокчиҳои иҷтимоӣ таҷассум ёбанд.

Бояд қайд намуд, ки Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 21 декабри соли 2021 мероси фарҳангӣ дар робитаи мустақим бо сиёсати маърифатӣ, китобхонӣ ва ташаккули ҳувияти миллӣ дар шароити истиқлолияти давлатӣ таҳлил мегардад. Ифтиҳохи бинои нави Китобхонаи миллӣ бо зарфияти то 10 миллион нусха китоб ҳамчун рамзи давлатдорӣ фарҳангмехвар ва нишондиҳандаи мақоми китобу дониш дар сиёсати давлатӣ маънидод мешавад. Баргузории намоишгоҳҳои байналмилалӣ китоб, озмуноҳои ҷумҳуриявӣ, махсусан «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», инчунин нашри силсилакитоби «Ахтарони адаб» аз панҷоҳ ҷилд нишон медиҳад, ки мероси адабӣ ва китобдорӣ ҳамчун яке аз рукҳои асосии фарҳанги миллӣ баррасӣ мегардад. Ба таври ройгон ба ҳар як оилаи кишвар дастрас гардидани шоҳасари «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров дар ин Паём ҳамчун иқдоми густурдаи фарҳангӣ арзёбӣ шуда, ба таҳкими худшиносии миллӣ равона шудааст [15].

Таъкид ба таҷлили Рӯзи китоб, бунёди даҳҳо театр, қасрҳои фарҳанг, китобхонаҳо ва боғҳои фарҳангу фароғат дар шаҳру ноҳияҳо, инчунин сафарҳои хунарии аҳли фарҳанг ба кишварҳои гуногун нишон медиҳад, ки мероси фарҳангӣ танҳо дар шакли ниғаҳдорӣ маҳдуд намешавад, балки ба василаи ҷаҳолнаи муаррифӣ фарҳанги миллӣ дар дохил ва хориҷи кишвар таҷдид меёбад.

Дар идомаи Паём, ҳамкории Тоҷикистон бо ЮНЕСКО дар баҳши фарҳанг ва маориф ҳамчун омили муҳими густариши муқолаи байналмилалӣ оид ба ҳифзи мероси фарҳангӣ ва муаррифӣ таърихи қадимаи тоҷикон баррасӣ мешавад. Ворид гардидани 9 мавзеи мероси таърихиву фарҳангӣ ба Рӯйхати муқаддамотии ЮНЕСКО дар доираи номбандии муштаракӣ «Роҳи Абрешим: долони Зарафшон–Қароқум» нишон медиҳад, ки мероси фарҳангии Тоҷикистон дар контексти тамаддуни умумибашарӣ маъно пайдо мекунад. Пазируфта шудани пешниҳоди Тоҷикистон оид ба таҷлили 2500-солагии шаҳраки қадимаи Тахти Сангин ва ворид гардидани мусиқии «Фалак» ба Феҳристи мероси ғайримоддӣ башарият далели он аст, ки унсурҳои фарҳанги моддӣ ва ғайримоддӣ ҳамчун сармояи рамзии миллат дар сатҳи ҷаҳонӣ шинохта мешаванд.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 декабри соли 2023 масъалаи мероси фарҳангӣ бештар дар заминаи сиёсати идоракунии давлатӣ баррасӣ гардидааст. Ворид шудани 15 ёдгории таърихиву фарҳангии тоҷикон ба Феҳристи мероси моддӣ ва ғайримоддӣ ЮНЕСКО ҳамчун омили болоравии эътибори фарҳанги бостонии миллат дар ҷомеаи ҷаҳонӣ маънидод мешавад. Ин ҷо мероси фарҳангӣ на танҳо арзиши маънавӣ, балки захираи стратегӣ рушди имҷи байналмилалӣ давлат муаррифӣ мегардад.

Пешниҳоди таъсиси Агенсии ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ дар назди Ҳукумати мамлакат нишон медиҳад, ки масъалаи ҳифз, тармим ва барқарорсозии ёдгориҳо ба сатҳи сиёсати махсусгардонидашудаи давлатӣ бароварда мешавад [16].

Ҳамин тариқ, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 16 декабри соли 2025 масъалаи мероси фарҳангӣ ва хувияти миллӣ дар доираи арзишҳои бунёдии тамаддуни ориёӣ ва фалсафаи инсондӯстона таҳлил мегардад. Таъкид ба шиори «пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек» ҳамчун арзиши бузурги инсондӯстона нишон медиҳад, ки мероси маънавии аҷдодон ҳамчун пояи ахлоқӣ ва фарҳангии ҷомеаи муосир баррасӣ мешавад. Ҷашнҳои суннатии Наврӯз, Меҳргон, Сада ва Тиргон дар ин Паём ҳамчун таҷассумгари андешаҳои инсондӯстӣ, бузургдошти табиат ва нишонаҳои асолати миллӣ маънидод мегарданд. Ин ҷо анъанаҳои давлатдорӣ гузаштагони ориёӣ низ ҳамчун қисми ҷудонашавандаи хувияти миллӣ ва таърихи тамаддуни тоҷикон арзёбӣ мешаванд [17].

Пешниҳоди бунёди Конуни тамаддуни ориёӣ ва Маркази байналмилалӣ Наврӯз дар шаҳри Душанбе нишон медиҳад, ки мероси фарҳангӣ ба сатҳи фазои меъморий ва шаҳрсозӣ интиқол ёфта, дар шакли рамзҳои моддӣ хувиёт таҷассум меёбад. Таъкид ба таҳияи концепсияи ин марказҳо дар асоси анъанаҳои меъморий ва шаҳрсозиву шаҳрдорӣ бостонӣ тоҷикон далели он аст, ки мероси фарҳангӣ ҳамчун манбаи илҳом барои рушди муосир истифода мешавад. Аз нигоҳи фарҳангшиносӣ, чунин равиш пайванди гузашта ва муосирро таъмин намуда, мероси фарҳангиро аз объекти гузашта ба унсури фаёли сохтмони хувияти миллӣ дар замони ҳозира табдил медиҳад.

Аз таҳлили паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бармеояд, ки мероси фарҳангӣ ҳамчун омили муҳимми таҷкими хувияти миллӣ ва тақвияти худшиносии миллӣ дар сиёсати давлатии кишвар мавқеи устувор ва барҷаста пайдо кардааст. Паёмҳо нишон медиҳанд, ки ҳифз ва рушду густариши мероси фарҳангӣ моддӣ ва ғайримоддӣ на танҳо вазифаи фарҳангӣ, балки стратегия ва самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ ба ҳисоб меравад. Аз ифтиҳоги бинои нави Китобхонаи миллӣ ва нашри шоҳасари «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров то воридшавии ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ ба феҳристиҳои байналмилалӣ ва бунёди марказҳои тамаддуни ориёӣ ва байналмилалӣ Наврӯз, ҳама иқдомҳо ба таври равшан нишон медиҳанд, ки мероси фарҳангӣ ҳамчун воситаи муҳимми тарбиявӣ, маърифатӣ ва сиёсӣ истифода мешавад.

Хулоса. Мероси фарҳангӣ дар сиёсати давлатии Тоҷикистон ҳамчун унсури бисёрҷабҳа баррасӣ мешавад, ки ҳам ба рушди маънавӣ ва худшиносии миллӣ, ҳам ба муаррифии кишвар дар арсаи ҷаҳонӣ ва ҳам ба ташаккули муҳити фарҳангии солим дар дохили ҷомеа равона шудааст. Аз ин равиш ба таври возеҳ маълум мегардад, ки мероси фарҳангӣ арзиши ниёгон, асолати таърихӣ ва омили асосии инкишофи иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии кишвар дар даврони муосир ба ҳисоб меравад. Таҳлили паёмҳо нишон медиҳад, ки мероси фарҳангӣ дар Тоҷикистон ҳамчун рӯкни асосии хувияти миллӣ ва абзори стратегӣ ҳифз ва тарғиби арзишҳои миллӣ мавқеи устувор касб кардааст, ки боиси тақвияти ҳисси ватандорӣ, худшиносӣ ва арҷгузорӣ ба таъриху тамаддуни аҷдодӣ мегардад. Аз Омӯзиши мавзӯ бармеояд, ки фарҳанг, мероси

фарҳангӣ ва худшиносии миллӣ дар паёмҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавқеи калидӣ дошта, ҳадафҳои дар паёмҳо зикргардида марҳала ба марҳала амалӣ мегарданд. Бинобар ин, моро лозим аст, ки дар оянда низ дастовардҳои, ки дар самти фарҳанг, мероси фарҳангӣ ва худшиносии миллӣ дар паёмҳои Пешвои миллат зикр гардидаанд, бо назардошти татбиқшавиашон ҷиҳати ташаккули худшиносии миллии ҷомеа аз нигоҳи илмӣ омӯзем ва ташвиқ намоем.

Мақола дар доираи мавзӯи кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ-риёзии Институти сайёҳӣ – "Ҷанбаҳои назариявӣ, иҷтимоӣ, психологӣ ва фарҳангии рушди сайёҳии соҳибкорӣ дар ҷомеаи имрӯза" таҳия шудааст.

Адабиёт

1. Аз Паём то Паём (2001-2021) / Мураттибон: Шарипов Р.М., Тураев Қ.А., Зоиров С.М. Душанбе. 2021. – 723 с.

2. Бабаков В.Г. Национальное сознание и национальная культура [Текст]: Методологические проблемы / В.Г. Бабаков, В.М. Семенов. – М.: Изд. Института философии РАН, 1996. – 70 с.

3. Джононов С. Проблемы формирования национального самопознания в условиях государственного строительства Таджикистана [Текст] / С. Джононов. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 269 с.

4. Копсергенова А.А. Культурное наследие: философские аспекты анализа / А.А.Копсергенова// Дис. канд. философ. наук (09.00.13). – Ставрополь, 2008.– 184 с.

5. Махсудзода Ф. Саидов, А. Аҳамияти ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ дар ташаккули худшиносии миллӣ / Ф. Махсудзода, А. Саидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – №1. – Душанбе, 2025. – С.245-253.

6. Раҳимӣ Д. Ҳифз, муаррифӣ ва рушди мероси фарҳанги ғайримоддӣ дар Тоҷикистон / Д. Раҳимӣ. Душанбе: Аржанг, 2021. – 154 с.

7. Саидов А. Масъалаҳои эҳёи фарҳанги миллӣ дар замони соҳибистиқлолии кишвар / А. Саидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – №9. – Душанбе, 2023. – С. 327-332.

8. Шарифзода Ф. Баррасии масоили ҳифз ва истифодаи мероси таърихӣ фарҳангӣ дар даврони истиқлол / Ф. Шарифзода // Паёмномаи фарҳанг. – №4 (68). – Душанбе, 2024. – С. 5-12.

9. Шарифзода Ф. Бозтоби масъалаҳои мероси фарҳангӣ дар паёмҳои Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. Шарифзода // Паёмномаи фарҳанг. – №1(65). – Душанбе, 2024. – С. 5-13.

Манобеи электронӣ

10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз санаи 25.04.2008). [Манобеи электронӣ] // <http://prezident.tj/node/195>. _Санаи истифодабарӣ аз 23.12.2025.

11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз санаи 14.04.2010). [Манобеи электронӣ] // <http://prezident.tj/node/192/> _Санаи истифодабарӣ аз 23.12.2025.

12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз санаи 23.01.2015). [Манобеи электронӣ] // <http://prezident.tj/node/8136>. _Санаи истифодабарӣ аз 24.12.2025.

13. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз санаи 26.12.2018). [Манобеи электронӣ] // <http://prezident.tj/node/19088>. Санаи истифодабарӣ аз 25.12.2025.

14. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз санаи 26.12.2019). [Манобеи электронӣ] // <http://prezident.tj/node/21975>. Санаи истифодабарӣ аз 25.12.2025.

15. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз санаи 26.01.2021). [Манобеи электронӣ] // <http://prezident.tj/node/25005>. Санаи истифодабарӣ аз 25.12.2025.

16. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз санаи 28.12.2023). [Манобеи электронӣ] // <http://prezident.tj/node/32191>. Санаи истифодабарӣ аз 26.12.2025.

17. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз санаи 16.12.2025). [Манобеи электронӣ] // <https://www.president.tj/event/missives/54181>. Санаи истифодабарӣ аз 26.12.2025.

**Нурматзода Хасан,
Саидов Абдуҷаббор**

МЕСТО КУЛЬТУРЫ И КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В ПОСЛАНИЯХ ЛИДЕРА НАЦИИ

Научная статья посвящена анализу культурного наследия как фактора укрепления национальной идентичности в посланиях Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона. Целью работы является выявление роли материального и нематериального культурного наследия в государственной культурной политике. В статье показано, что культурное наследие в посланиях представлено не только как историческая ценность, но и как средство духовного воспитания и национального самосознания. Особое внимание уделяется вопросам сохранения и популяризации культурного наследия в условиях глобализации. Анализ подтверждает, что государственная политика ориентирована на развитие культурной инфраструктуры. Меры в области книгоиздания, театра, музыки и национальных праздников рассматриваются как элементы формирования национальной идентичности. Подчеркивается значение историко-культурных памятников в укреплении общественного сознания. В статье анализируется роль сотрудничества Таджикистана с ЮНЕСКО. Включение объектов культурного наследия в международные списки оценивается как признание цивилизационного вклада таджикского народа. Автор показывает, что культурное наследие становится фактором национального единства. Особое внимание уделяется культурному воспитанию молодёжи. Результаты исследования имеют научное значение для дальнейшего изучения национальной идентичности.

Ключевые слова: культурное наследие, национальная идентичность, Послание Президента, культурология, самосознание, национальные ценности, культурная политика, ЮНЕСКО, национальное единство, Таджикистан.

**Nurmatzoda Hasan,
Saidov Abdujabbor**

THE ROLE OF CULTURE AND CULTURAL HERITAGE IN THE ADDRESSES OF THE LEADER OF THE NATION

This article examines cultural heritage as a key factor in strengthening national identity, as reflected in the addresses and policy initiatives of the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, H.E. Mr. Emomali Rahmon. The aim of the study is to identify the role of both tangible and intangible cultural heritage within the framework of the country's cultural policy. The research demonstrates that cultural heritage is presented not only as a historical and cultural asset but also as an important instrument for spiritual education, civic consciousness, and national self-identification. The authors emphasize the preservation, promotion, and transmission of cultural heritage in the context of globalization and growing cultural interdependence. The analysis reveals that state cultural policy is focused on strengthening cultural infrastructure and supporting initiatives aimed at safeguarding national traditions and values. The article examines initiatives in the fields of literature, theatre, music, and traditional celebrations as key elements in the formation and consolidation of national identity. Historical and cultural monuments are analyzed as essential components of collective memory that contribute to the preservation of historical continuity and cultural awareness. Furthermore, the study explores Tajikistan's cultural cooperation with UNESCO and highlights the significance of including elements of national heritage on international heritage lists. Such recognition is regarded as evidence of the country's contribution to world civilization and cultural diversity.

Keywords: Addresses of President, cultural heritage, national identity, cultural studies, self-awareness, national values, cultural policy, UNESCO, National Unity, Tajikistan.

Маълумот дар бораи муаллифон: Нурматзода Ҳасан – Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Номзоди илмҳои таърих, dotsenti кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ-риёзии Институти сайёҳӣ. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, Душанбе, район Фирдавси, улица Борбад, 48/5. Телефон (+992) 934109622.

Саидов Абдуҷаббор Ғафурович – ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ-риёзии Институти сайёҳии ДБССТ. (abdujabbor075@gmail.com). Тел.559003304.

Сведения об авторах: Нурматзода Ҳасан – Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Кандидат исторических наук, доцент кафедры гуманитарных и естественно-математических наук Института туризма / Адрес: 734055, Республика Таджикистан, Душанбе, район Фирдавси, улица Борбад, 48/5. Телефон (+992) 934109622

Саидов Абдуджаббор Гафурович – ассистент кафедры гуманитарных и естественно-математических наук Института туризма МУТПТ. (abdujabbor075@gmail.com), Тел. 559003304.

Information about the authors: Nurmatzoda Hasan – International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of Humanities and Natural Sciences, Institute of Tourism. Address: 48/5 Borbad Street, Firdavsi District, Dushanbe, 734055, Republic of Tajikistan. Phone (+992) 934109622.

Saidov Abdujabbor Ghafurovich – assistant of the department of humanities and natural-mathematical sciences of Institute of tourism of IUTET. (abdujabbor075@gmail.com), Tel. 559003304.

ТДУ 02:174(575.3)

Цамолова Хуснофарин

КАСБИ КИТОБДОРӢ ДАР ТОҶИКИСТОН (Арзишҳои ахлоқӣ ва рисолати иҷтимоӣ)

Дар мақолаи мазкур паҳлуҳои ахлоқии касби китобдорӣ таҳлил шуда, аз донишҷӯ Ҳамчун мутахассиси оянда, малакаи хуби муошират бо гуруҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ва донишу ахлоқи баланди касбиро талаб намудан зикр шудааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳамчун қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ аз бӯҳрони фазои озоди иттилоотӣ дар амн нахоҳад монд. Аз ин ҷиҳат зарурияти пеш омадааст, ки барои паҳн намудани маводи дурусту санҷидашуда мутахассисони варзидаи донандаи технологияҳои иттилоотӣ омода карда шаванд ва мутахассиси соҳаи китобдорӣ яке аз нафарони фаъоли ин ҷода ба шумор меравад. Маҳз китобдор метавонад дар шабакаи интернетӣ китобу маводҳои илмӣ ва санҷидашударо гузошта, раванди истифодаи онро аз ҷониби хонанда назорат барад. Аз мақола ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар шароити рушди рӯзафзуни технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ қисми зиёди китобхонаҳои мамлакат ба мутахассисони касбӣ эҳтиёҷ доранд. Барои таъмини китобхонаҳо бо кадрҳои ихтисосманд зарурияти ба вучуд омадааст, ки касбҳои ба китобхона иртиботдошта ва таъдоди қабули донишҷӯён ба ин касбҳо дар донишгоҳу донишкадаҳои мамлакат зиёд карда шаванд.

Калидвожаҳо: *этика, ахлоқ, китобдор, фаъолияти китобдорӣ, китобхонаи электронӣ, ҷомеаи иттилоотӣ, технологияи муосир, телекоммуникатсия, глобализатсия, ҳифзи иҷтимоӣ.*

Муқаддима. Китобхона Ҳамчун муассисаи иҷтимоию фарҳангӣ дар ташаккули маърифату фарҳанги ҷомеа нақши муҳим дорад. Дар шароити рушди ҷомеаи иттилоотӣ ва густариши технологияҳои муосир масъулияти китобдор Ҳамчун роҳнамо ва интиқолдиҳандаи дониш боз ҳам бештар мегардад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ баъди ба даст овардани истиқлолият ба рушди соҳаи китобдорӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир карда шуда, барои такмили фаъолияти китобхонаҳо, оморасозии мутахассисон ва баланд бардоштани фарҳанги китобхонаӣ тадбирҳои муҳим амалӣ гардидаанд. Аз ин рӯ, масъалаи ахлоқи касбии китобдор, фарҳанги муошират ва сатҳи хизматрасонӣ ба

хонандагон аҳамияти махсус пайдо намудааст. Таҳқиқи ин масъала барои баланд бардоштани нуфузи китобхонаҳо, тақмили фаъолияти китобдорӣ ва мутобиқ намудани он ба талаботи замони муосир мусоидат менамояд.

Методология ва методҳои таҳқиқот. Асоси методологии таҳқиқотро назарияҳои илмӣ муҳаққиқони ватанӣ хориҷӣ оид ба фаъолияти китобдорӣ, ахлоқи касбӣ ва фарҳанги хизматрасонӣ ташкил медиҳанд. Дар раванди таҳқиқот аз принципҳои таҳлили илмӣ, муносибати системавӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ истифода шудааст. Ҳангоми таҳқиқ методҳои таҳлил ва ҷамъбасти адабиёти илмӣ, методи муқоисавӣ, тавсифӣ, мушоҳида ва таҳлили санадҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ истифода гардидаанд. Инчунин, барои баррасии ҳамаҷонибаи масъала аз омӯзиши таҷрибаи фаъолияти китобхонаҳо ва таҳлили сарчашмаҳои илмӣ марбут ба ахлоқи касбии китобдорӣ мавриди истифода қарор гирифта шудааст.

Қисми асосӣ. Дар даврони соҳибистиклолии кишвар Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди анъанаи китобдориву китобхониро яке аз самтҳои муҳими сиёсати фарҳангии хеш қарор дода, дар ин росто хеле корхоро ба сомон расонидааст. Ҷӯли солҳои соҳибистиклолӣ дар кишвар як қатор қонуну барномаҳои давлатӣ қабул шудаанд, ки рушду нумӯи соҳаи китобу китобдорӣ нақши бузург гузоштаанд. Бахусус, азму талошҳои пайгиронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба китобу китобдорӣ тоҷик тақони бузург бахшидаанд.

Дар заминаи суннатҳои мавҷудаи фарҳангӣ ва анъанаҳои арзишманди китобу китобдорӣ миллӣ бо истифода аз таҷрибаи пешқадами китобхонаҳои давлатӣ рушдҳои ва меъёрҳои байналмилалӣ соҳаи китобдорӣ дар Тоҷикистон тақмил дода шуд. Мавриди истифода қарор гирифтани бинои наву замонавии Китобхонаи миллии Тоҷикистон, нашри асарҳои адабиву таърихӣ ва илмию фарҳангӣ, кушодани мағозаҳои фурӯши китоб ва баргузориҳои ҳаргуна чорабиниҳои озмунҳо, на танҳо дар замони истиқлолият, балки дар таърихи китобдорӣ миллати тоҷик дастоварди бесобиқа маҳсуб меёбад [11, с.3].

Вазъи китобу китобдорӣ ва фаъолияти китобхонаҳои ҷумҳурӣ зери таваҷҷуҳи бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Ин аст, ки имрӯз дар мамлақати мо яке аз калонтарин китобхонаҳои Осиёи Марказӣ – «Китобхонаи миллии Тоҷикистон» қомат афрохтааст. Президенти мамлақат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими гузоштани хишти аввали бинои Муассисаи давлатии «Китобхонаи миллии Тоҷикистон» санаи 4 сентябри соли 2007 чунин иброз доштанд: «Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди фаъолияти китобдорӣ дар мамлақат минбаъд низ тадбирҳои судманд меандешад ва минбаъд ҳар сол 4-уми сентябр ҳамчун «Рӯзи китоб» дар саросари ҷумҳурӣ таҷлил карда шавад» [11, с.3].

Имрӯз дар ҷумҳурӣ шумораи китобхонаҳо афзуда, имкониятҳои хизматрасонӣ ба хонандагон низ васеъ шудааст. Аммо талаботи замони иттилоотӣ муосир аз китобдор малакаи нав ва сатҳи баланди фарҳанги касбиро тақозо мекунад. Тавре ки профессори соҳаи китобдорӣ Алтухова Г. А. менависад, «ахлоқи касбии китобдор маҷмуае иборат аз арзишҳои маънавӣ ва меъёрҳои, ки симои ахлоқии касбро ташаккул медиҳад [1, с.96]. Маҳз ҳамин сатҳи масъулият ва вичдон фаъолияти китобдорро ба як амали хидмат ба ҷомеа табдил медиҳад. Аз ин рӯ, сатҳи хизматрасонӣ ба хонандагон низ аз ҷониби масъулини китобхонаҳо бояд дар сатҳи зарурӣ ва ҷавобгӯ ба талаботи имрӯза бошад, то хонанда дар вақти кӯтоҳ адабиёт ё матбуоти заруриро дастрас намуда, мутолиа намояд. Бо ин мақсад дар факултаи китобдорӣ Муассисаи давлатии таълимии

Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода касби китобдорӣ ба донишҷӯён омӯхта мешавад ва онҳо имрӯз дар соҳаҳои гуногун истихсолот қору фаъолият менамоянд.

Ҳар касб дорои низоми муайяни арзишҳои ахлоқӣ ва меъёрҳои рафтор мебошад, ки ташаккули шахсияти мутахассисро ҳамчун узви ҷомеа ва намоiendaи касб таъмин мекунад. Ахлоқи касбӣ на танҳо маҷмуи қоидаҳои берунӣ, балки ҷузъи шуури касбии инсон аст. Дар баробари дигар касбҳо, касби китобдорӣ низ дорои ахлоқи ба худ хос мебошад, зеро фаъолияти он мустақиман бо дониш, иттилоот ва фарҳанги маънавии ҷомеа пайванд дорад. «Ахлоқи касбии китобдор масъулияти мутахассисро дар назди ҷомеа ва истифодабарандаи иттилоот ташаккул медиҳад» [1, с.96]. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти китобдорӣ» таъйиноти он ба таври зайл таъриф шудааст: «Фаъолияти китобдорӣ – соҳаи фаъолияти иттилоотӣ, иҷтимоию фарҳангӣ ва омӯзиши мебошад, ки ба вазифаҳои он таъсис ва инкишоф додани шабакаи китобхонаҳо, ташкилу тақмили фондҳои онҳо, ба роҳ мондани хидматрасонии китобдорӣ, иттилоотӣ, маълумотию библиографии истифодабарандагони китобхонаҳо, тайёр намудан, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кормандони соҳаи китобдорӣ ва таъминоти илмию методии рушди китобхонаҳо дохил мешавад» [15, с.4].

Фаъолияти китобдорӣ ҳамчун соҳаи иҷтимоию фарҳангӣ ва иттилоотӣ дорои мақоми вижа дар низоми дониш аст. Китобдор на танҳо интиқолдиҳандаи иттилоот, балки миёнарав байни дониш ва ҷомеа мебошад. Ба таъкиди профессор Н. В. Лопатина «дар асри ХХI касби китобдорӣ дар шароити мураккабшавии муҳити иттилоотӣ ва болоравии талабот вобаста ба салоҳиятҳои касбиро иртиботии мутахассис рушд меёбад» [2, с.122]. Аз ин рӯ, китобдор бояд дониши касбии худро пайваста тақмил диҳад, фарҳанги баланди хидматрасониро роҳандозӣ намуда, ба баланд бардоштани нуфузи китобхона мусоидат намояд. Китобдорони дорои фарҳанги баланди касбӣ ҳамчун интиқолдиҳандагони дониш амал карда, дар рушди зеҳнӣ ва маънавии ҷомеа нақши калидӣ мебозанд. Дар ин замина, муаллифони асари «Профессиональная этика библиотекаря. Современные требования» дуруст таъкид мекунад: «Китобдори муосир мутахассисест, ки донишҳои касбӣ, фарҳанги муошират ва сифатҳои баланди ахлоқиро ба ҳам меорад» [1, с.96].

Бо воридшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷомеаи иттилоотӣ, афзудани шумораи китобхонаҳо ва истифодаи васеи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, масъулияти китобдорон боз ҳам бештар мегардад. Пешрафти технологияи муосир аз китобдор на танҳо малакаи техникӣ, балки омодагии ҷиддии ахлоқӣ ва фарҳанги баланди касбиро талаб мекунад. Ба таъкиди муҳаққиқон, «рақамикунонӣ масъулияти ахлоқии китобдорро барои дурустӣ ва интихоби иттилоот бештар мекунад» [14, с.329]. Дар чунин шароит, барои он ки китобхонаҳо хонандагони худро аз даст надиханд ва сафи истифодабарандагонро зиёд намоянд, китобдорон бояд донишу маҳорати касбии худро пайваста тақмил диҳанд ва ба меъёрҳои ахлоқи касбӣ содиқ бошанд.

Яке аз роҳҳои асосии омодагии мутахассисони варзида дар соҳаи китобдорӣ дуруст ба роҳ мондани таҷрибаомӯзиҳои таълимию истихсолӣ ва пешаздипломӣ мебошад. Таҷрибаомӯзӣ ба донишҷӯ имкон медиҳад, ки донишҳои назариявии худро дар муҳити воқеии касбӣ санҷида, малақаҳои амалӣ ва фарҳанги ахлоқии муоширатро аз худ намояд. Тавре дар таҳқиқоти муқоисавии касби китобдорӣ таъкид мегардад, «омодагии амалӣ омили калидии ташаккули хувияти касбии китобдор мебошад» [14, с.330]. Аз ин рӯ, таҷрибаомӯзӣ на танҳо марҳилаи омӯзиш, балки зинаи муҳими ташаккули ахлоқӣ ва иҷтимоии мутахассис маҳсуб меёбад. Вазифаи китобдорӣ заҳматталаб ва масъулиятнок мебошад, зеро китобдор ҳамарӯза бо ниёзҳои маънавий,

иттилоотӣ ва иҷтимоии аҳоли рӯ ба рӯ мегардад. Аз ин рӯ давлат ҳифзи иҷтимоии кормандони китобхонаро кафолат додааст: «Ҳифзи иҷтимоии кормандони китобхонаҳо тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин карда мешавад» [15, с.6]. Ин меъёр нишон медиҳад, ки ҷомеа фаъолияти китобдориро ҳамчун хизмати иҷтимоии дорои аҳаммияти стратегӣ эътироф мекунад.

Дар фаъолияти касбии худ китобдор уҳдадор аст, ки на танҳо қоидаҳои ҳуқуқӣ, балки меъёрҳои ахлоқии муоширатро низ риоя намояд. Муоширати ҳаррӯза бо одамони синну сол, сатҳи маълумот ва вазъи иҷтимоии гуногун китобдорро водор месозад, ки таҳаммулпазирӣ, пурсабрӣ ва эҳтироми шахсиятро дар маркази фаъолияти худ қарор диҳад: «адаб дар муҳити китобхона на як расмият, балки зарурати касбӣ мебошад» [3, с.202]. Чуноне, ки М. Каримова низ қайд менамояд, «фарҳанги муошират дар фаъолияти китобдорӣ воситаи муҳими таъсиррасонӣ ба хонанда ба ҳисоб меравад» [7, с.118]. Маҳз тавассути муоширати муаддабона китобдор метавонад фазои эътимод ва ҳамкориҳои мутақобиларо ба вучуд оварад. Чунин китобдор на танҳо мутахассиси соҳавӣ, балки намояндаи фарҳанг ва арзишҳои маънавии ҷомеа мебошад. Ба андешаи муҳаққиқон, «китобхона фазои ҳамгироии иҷтимоист, ки дар он таъбиз аз рӯйи забон, фарҳанг ё миллат роҳ дода намешавад» [2, с.130]. Дар шароити ҷомеаи гуногунфарҳангии Тоҷикистон ин рисолат аҳаммияти дучанд пайдо мекунад.

Китобдор имрӯз на танҳо нигоҳдорандаи китоб, балки коршиноси иттилоот, роҳнамо дар фазои дониш ва кафили бозътимодии иттилоот мебошад. Ба таъкиди муҳаққиқон, «китобдори муосир вазифаи филтр ва роҳнамо дар чараёни иттилоотро иҷро мекунад» [14, с.420]. Ин масъулият аз китобдор дониши баланди касбӣ, вичдони ахлоқӣ ва мавқеи фаъоли шахрвандиро талаб мекунад.

Дар фаъолияти касби китобдорӣ масъалаи дигаре, ки пеши роҳи китобдор меистад ва тақозои замон мебошад, ин дониш ва қарор карда тавониш дар фазои шабакаҳои иттилоотӣ мебошад: «Имрӯз як китобдор метавонад ба садҳо муштариён, мустақиман ва ё ғайримустақим иттилооти заруриро тавассути шабакаҳои гуногуни иттилоотӣ интиқол диҳад. Муштариён метавонанд бе мамониат шаб ё рӯз аз бойгонӣ ё захираи электронии китобхона ва марказҳои иттилоотӣ истифода баранд. Китобхонаҳои электронӣ ва маҷозӣ амри воқеӣ гардидаанд. Аз ин рӯ, ба омодамоии мутахассисони соҳибмаълумот зарурат пайдо шуда, кормандони соҳа ба бозомӯзии кулӣ эҳтиёҷдоранд» [14, с.440]. Ба андешаи Б. Назаров, «истифодаи технологияҳои иттилоотӣ имконияти хизматрасонии китобхонаҳоро васеъ менамояд» [9, с.134].

Рушди соҳаи китобдорӣ аз ҷавонони лаёқатманд ва аз илму воситаҳои техникаи соҳавӣ боҳабар вобаста аст. Аз ин рӯ, мутахассиси ҷавонро лозим аст, ки барои дар сатҳи баланд аз худ намудани этикаи касби китобдорӣ, идоракунии техникаи иттилоотиро донанд ва аз осори бою ғании олимони мутахассисони варзидаи соҳа боҳабар бошад ва онро дар мавридҳои зарурӣ мавриди истифода қарор дода тавонад. Китобдор бояд худ ба китобхонӣ шавқу рағбат дошта бошад то ба ӯ фаҳмидани он, ки хонанда чӣ меҷӯяд, осон гардад ва тавсияҳои босифатро барои интиҳоби китоб пешниҳод карда тавонад. Таҳаммулпазирӣ, дарк намудан ва малакаи муошират сифати дигари китобдор мебошад. Дар фаъолияти ҳаррӯза китобдор бо одамони синну соли гуногун ва вазъи иҷтимоии гуногундошта муошират мекунад, аз ин рӯ фаҳмидан ва эҳтиром кардани нуктаи назар ва ниёзҳои одамони дигар муҳим аст: «Нуфузи китобхонаро худи китобдорон бо қардонӣ, дониш, маҳорат, хушмуомилағӣ, донишмандӣ, хайрхоҳӣ ва меҳрубонӣ баланд мебардоранд. Баъзе аз нафарон ин касбро дилгиркунанда меҳисобанд, маҳз онҳо хонандаро аз китобхона дур мекунанд» [5, с.2].

Дар фазое, ки иттилооти бардурӯғ ва хабарҳои нодуруст босуръат паҳн мешаванд, китобдор ҳамчун ҳомии ҳақиқат ва манбаи бозътимоди дониш амал менамояд. Ӯ тавассути пешниҳоди иттилооти санчидашуда ва манбаъҳои эътимоднок ба баланд бардоштани савияи маърифати ҷомеа мусоидат мекунад. Дар ин замина таъкид мешавад, ки «масъулияти ахлоқии китобдор бо афзоиши хатарҳои иттилоотӣ бештар мегардад» [10, с.28]. Аз ин рӯ, ахлоқи касбӣ ба унсури калидии фаъолияти китобдорӣ табдил меёбад.

Китобхонаҳои муосир на танҳо макони мутолиа, балки марказҳои маърифатӣ мебошанд, ки дар онҳо лексияҳо, семинарҳо, вохӯриҳо бо муаллифон, маҳфилҳои адабӣ ва ҷорабиниҳои фарҳангӣ баргузор мегарданд. Тавре дар таҳқиқоти касбии китобдорӣ қайд мешавад, «китобхона ба фазои фаъоли фарҳангиву маърифатӣ табдил меёбад» [10, с.33]. Дар чунин муҳит китобдор ҳамчун миёнарав байни муаллиф, китоб ва хонанда амал мекунад. Онҳо дар ҳама ҳолат, чи дар замони ҷанг ва чи зар замони сулҳу осудагӣ ҳамчун миёнарави байни муаллиф ва хонанда амал карда, ба муаллифон дар эҷоди адабиёти нав ёрӣ мерасонанд [13, с.150].

Хулоса. Дар натиҷаи таҳқиқ муайян гардид, ки ахлоқи касбии китобдор яке аз омилҳои муҳими рушди фаъолияти китобдорӣ ва баланд гардидани нуфузи китобхона дар ҷомеа ба ҳисоб меравад. Китобдор дар ҷомеаи муосир на танҳо нигоҳдоранда ва паҳнкунандаи китоб, балки роҳнамо дар фазои иттилоотӣ, тарғибгари маърифат ва ҳомии арзишҳои фарҳангиву ахлоқӣ мебошад. Ӯ на танҳо мутахассис, балки олим, равоншинос ва муаллим низ мебошад, ки метавонад бо як тавсияи дуруст зиндагии хонандаро тағйир диҳад. Пешрафти технологияҳои иттилоотӣ ва ташаккули ҷомеаи рақамӣ аз кормандони соҳаи китобдорӣ дониш, малакаи касбӣ, фарҳанги баланди муошират ва масъулияти ахлоқиро талаб менамояд. Омӯзиш ва рушди касби китобдорӣ талаботи муҳими давлат ва ҷомеа буда, ҷалби ҷавонон ба ин соҳа бояд ҳамчун вазифаи стратегии сиёсати фарҳангӣ баррасӣ гардад.

Аз ин рӯ, тақмили омодагии мутахассисони соҳа, баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ ва риояи меъёрҳои ахлоқи касбӣ барои рушди минбаъдаи китобхонаҳо ва ҷалби бештари хонандагон аҳамияти муҳим дорад.

Адабиёт

1. Алтухова Г.А. Профессиональная этика библиотекаря [Текст] / Г.А. Алтухова. – М., 2010. – 103 с.
2. Библиотечная профессия в XXI веке: сравнительный анализ российских и зарубежных моделей [Текст]: монография. – М., 2016. – 212 с.
3. Бруй Е.В. Вежливость как элемент коммуникативной культуры библиотечных специалистов [Текст] / Е.В. Бруй // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. – 2015. – №2. – С.201-206.
4. Бӯриев Қ. Фаъолияти китобдорӣ дар давраи Истиклолият [Матн]: маҷмуа / Қ. Бӯриев; мух. С. Шосаидов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2012. – 160 с.
5. Гасанова З.И. Рассказ – эссе «Я библиотекарь» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.rba.ru/content/activities/tenders/biblgoda/uch/gasanova/esse.pdf>
6. Информационные технологии в библиотечном деле. – Москва: Наука, 2021. – 440 с.
7. Каримова М. Фарҳанги муошират дар фаъолияти китобдорӣ. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 210 с.
8. Лопатина Н. В. Библиотековедение и современное информационное общество. – Санкт-Петербург: Профессия, 2020. – 320 с.

9. Назаров Б. Технологияҳои иттилоотӣ дар китобхонаҳо. – Хучанд: Нури маърифат, 2021. – 240 с.

10. Национальная толерантность в современной библиотеке [Текст]: науч.-метод. пособие. – М., 2014. – 128 с.

11. Раҳмон Э. Китоб – рукни муҳими тамаддуни башарӣ [Матн]: суҳанронӣ дар маросими гузоштани хишти аввали бинои Китобхонаи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 4 сентябри соли 2007 / Э. Раҳмон // Китобдор. – 2008. – №1 (3). – С.2-4.

12. Современные проблемы библиотечной этики / Под ред. И. П. Федорова. – Москва, 2017. – 180 с.

13. Суфизода Ш.З. Академическая наука и библиотеки Таджикистана в годы Великой Отечественной войны [Текст] / Ш.З. Суфизода, Е.А. Бердизода // Книга. Чтение. Медиасреда. – 2025. – Т.3. – №2. – С.146-154. – DOI 10.20913/BRM-3-2-5. – EDN CEDAAP.

14. Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон [Матн] / таҳияи Қ. Буризода; муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2017. – К.6. – 640 с.

15. Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қонунҳо. Дар бораи фаъолияти китобдорӣ: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003. – №32. – С.1-10.

Джамолова Хуснофарин

БИБЛИОТЕЧНАЯ ПРОФЕССИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ (Этические ценности и социальная миссия)

В настоящее время сфера книги и библиотечного дела развивается наряду с другими областями по всей стране. Это свидетельствует об особом внимании государства и Правительства в этой сфере. Как сказано в статье, таджики с незапамятных времен были и остаются книгочитателями, книголюбями и носителями культуры. Именно поэтому на территории республики действует множество библиотек. Сегодня для повышения влияния библиотеки и привлечения к чтению подростков и молодежи необходимы профессиональные библиотекари. В статье анализируются нравственные аспекты профессии библиотекаря, а также отмечается, что студенту как будущему специалисту необходимы хорошие навыки общения с разными социальными группами, знания и высокая профессиональная этика. В условиях глобализации Республика Таджикистан, как неотъемлемая часть международного сообщества, не будет застрахована от кризиса свободного информационного пространства. С этой точки зрения существует необходимость подготовки квалифицированных специалистов, владеющих информационными технологиями для распространения правильных и проверенных материалов, а библиотекари являются одними из самых активных людей в этой области. Именно библиотекарь может публиковать в интернете научные и апробированные книги и материалы и контролировать процесс их использования читателем. Из статьи можно сделать вывод, что в условиях растущего развития информационных и телекоммуникационных технологий большинство библиотек страны нуждаются в профессиональных специалистах. Для обеспечения библиотек квалифицированными кадрами необходимо увеличить количество профессий, связанных с библиотекой, и количество студентов, принимаемых на эти профессии в вузах и институтах страны.

Ключевые слова: этика, библиотекарь, библиотечная деятельность, электронная библиотека, информационное общество, современные технологии, телекоммуникации, глобализация, социальная защита.

Jamolova Husnofarin

THE LIBRARIANSHIP PROFESSION IN TAJIKISTAN (Ethical Values and Social Mission)

The field of librarianship and library services in the Republic of Tajikistan is developing alongside other sectors of the country, reflecting the special attention devoted to this sphere by the state and government. This article explores the ethical dimensions of the librarian profession and emphasizes the importance of developing strong communication skills, professional competence, and high ethical standards among students preparing for careers in librarianship. In the context of globalization, the Republic of Tajikistan, as a member of the international community, faces challenges associated with an increasingly complex and rapidly expanding information environment. Consequently, there is a growing need to train qualified specialists who possess information technology skills and are capable of disseminating reliable and verified information. Librarians play a crucial role in this process by providing access to scholarly and authoritative resources, supporting digital information services, and promoting the responsible use of information. The study concludes that the continuing development of information and communication technologies has increased the demand for professionally trained library specialists. To ensure adequate staffing of libraries, it is necessary to expand educational programs in library and information science and increase student enrollment in these programs at universities and institutes across the country.

Keywords: ethics, librarian, library activities, electronic library, information society, modern technologies, telecommunications, globalization, social protection.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чамолова Хуснофарин Махмадкаримовна – докторант (PhD)-и курси 2-юми факултети китобдорӣ ва иттилоотшиносӣ, Ихтисоси китобхонашиносӣ ва китобшиносии Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода. Нишонӣ: н. Синои ш. Душанбе кӯч. Низомии Ганҷавӣ 400. Тел: +992882220498; E-mail khusnofarin@mail.ru

Сведения об авторе: Джамолова Хуснофарин Махмадкаримовна – докторант (PhD) 2-го курса факультета библиотековедения и информационных наук, специальность «Библиотековедение и библиография» Таджикского государственного института культуры и искусств имени М. Турсунзаде. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, район Сино, ул. Низами Гянджеви, д. 400. Тел.: +992882220498; E-mail: khusnofarin@mail.ru

About the author: Jamolova Khusnofarin Mahmadvkarimovna – is a 2nd-year PhD student at the Faculty of Library and Information Science, specializing in Library Science and Bibliography at the Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzoda. Address: Nizami Ganjavi Street 400, Sino District, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Phone: +992882220498; E-mail: khusnofarin@mail.ru

ТДУ: 37 тоҷик+008+78тоҷик+9тоҷик+327+792
Абдуллоев Шамсуддин

САНЪАТИ ТЕАТРИИ ТОҶИК: АЗ АНЪАНАҶОИ ДАВРОНИ ШУРАВӢ ТО НАВОВАРИҶО ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Дар мақола раванди таҳаввули санъати театр дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ду марҳилаи таърихӣ – давраи Шуравӣ ва замони истиқлолият бо усули муқоиса баррасӣ гардидааст. Таваҷҷуҳи асосӣ ба таҳлили ҷанбаҳои сиёсати давлатии фарҳангӣ, сохтори ниҳодӣ, барнома ва вазифаи идеологии театр равона ғайтааст. Зикр карда шудааст, ки дар давраи Шуравӣ театр ҳамчун василаи ташаккули ҷаҳонбинии сотсиалистӣ амал намуда, дар доираи назорати қатъии давлат рушд кард. Агар дар барномаҳои театрии солҳои 30-юми асри гузашта руҳияи расидан ба ҳадафҳои пролетарӣ бартарӣ дошта бошад, дар солҳои минбаъда идеологияи сохтмони ҷамъияти сотсиалистӣ дар мундариҷаи асарҳои театрӣ мавқеъ пайдо мекунад. Дар замони соҳибистиқлолии Тоҷикистон театр ба шароити нави иҷтимоӣ-иқтисодӣ мутобик шуда, вазифаи он аз воситаи тарғиби сиёсӣ ба фазои муқолаи фарҳангӣ ва ифодаи асолату ҳувияти миллӣ табдил ёфтааст. Агар дар давраи Шуравӣ диққати асосӣ ба масъалаи рисолати идеологии барномаҳои театрӣ равона шуда бошад, дар шароити замони нав мавқеи театр ҳамчун муассисаи тарбиявӣ ва таҳкимдиҳандаи руҳияи худшиносӣ дар таърих ба арзишҳои фарҳанги миллӣ рӯз то рӯз афзун мегардад. Ҳамзамон муаллиф қайд кардааст, ки дар рушди санъати театрии замони истиқлол нақши Пешвои миллат муҳим аст, маҳз таваҷҷуҳ ва дастгириҳои Роҳбари давлат боиси рушди ин соҳа ғайтааст. Ҳамчунин, дар мақола ҷанбаҳои нави фаъолияти театрҳо, масъалаҳои тичоратикунонӣ, тағйирёбии манбаъҳои маблағгузорӣ ва пайдоиши шаклҳои нави театрӣ баррасӣ шудааст. Муаллиф хулоса кардааст, ки театр ҳамчун ниҳоди фарҳангӣ ба талабот ва сохти ҷомеаҳо мутобик шуда, дар шароити муосир нақши иҷтимоии он афзалият ва аҳамияти вижа пайдо кардааст.

Калидвожаҳо: театр, сиёсати фарҳангӣ, барномаи театрӣ, марҳала, идеология, даврони Шуравӣ, истиқлолият, ҳувияти миллӣ, намоишҳои театрӣ, анъана, таҳаввул, ҷаҳоншиавӣ.

Муқаддима. Санъати театрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як низоми мураккаби фарҳангиро ифода мекунад, ки дар он шаклҳои анъанавии эҷодиёти халқӣ, механизмҳои ниҳодии сиёсати давлатии фарҳангӣ ва таҷрибаҳои муосири бадеӣ ба ҳам таъсир мерасонанд. Тағйироти он дар асрҳои XX-XXI ҳам бо мантиқи дохилии рушди фарҳанги бадеӣ ва ҳам бо тағйироти кулли иҷтимоӣ сиёсӣ, пеш аз ҳама гузариш аз модели шуравии идораи мутамарказ ба шароити Истиқлолияти давлатӣ, вобаста мебошад. Зарурати муқоисаи ҳолат ва рушди санъати театрӣ ва фаъолияти театрҳо дар даврони шуравӣ ва замони Истиқлолият дар он ифода меёбад, ки қонуниятҳои мутобикшавии ниҳодҳои фарҳангӣ ба воқеиятҳои нави иқтисодӣ ва ғоявӣ возеҳ нишон дода шуда, ҷанбаҳои рушди ин соҳа ва омилҳои ба он таъсиррасон баҳодидӣ карда шаванд. Мубрамияти мавзӯ

инчунин аз он иборат аст, ки театр дар ҷомеаи тоҷик ба таври анъанавӣ вазифаи иҷтимоию тарбиявиро иҷро намуда, равандҳои муҳими рушди зиндагиро инъикос мекунад. Дар шароити истиқлолият нақши театр ҳамчун воситаи ташаккули ҳувияти миллӣ ва хотираи фарҳангӣ тақвият меёбад.

Асоси методологии таҳқиқро усули муқоисавӣ-таърихӣ ташкил медиҳад. Дар така ба ин усулҳо марҳилаҳои гуногуни рушди театр муқоиса карда шуд. Ҳамзамон таҳлили муҳтавоӣ, ки ба омӯзиши ғояи асосии асарҳои сахнавии ду давраи таърихӣ равона гардидааст. Пояи таҳқиқ доираи васеи маводи илмиву сарчашмай: адабиёти илмӣ, ҳуҷҷатҳои расмӣ (қарорҳои мақомоти ҳизбӣ ва давлатии шуравӣ, барномаҳои муосири давлатии рушди фарҳанг), маводи бойгонӣ (ҳуҷҷатҳои таъсиси театрҳо, ҳисоботҳои Вазорати фарҳанг), маводи воситаҳои ахбори омма, ба хусус нашрияҳои даврӣ дар бар мегирад.

Қисмати асосӣ. Рушди санъати театри Тоҷикистон ба андозаи зиёд аз хусусияти сиёсати фарҳангии давлатӣ вобаста буда, дар давраҳои гуногуни таърихӣ асосҳо ва механизмҳои татбиқи куллан фарқкунанда доштааст. Муҳаққиқ Саъдӣ Мирзоев ташаккул ва инкишофи театро дар Тоҷикистон ба 6 давраи таърихӣ ҷудо менамояд:

1. Пайдоиши театри шуравии тоҷик (1919-1929);
2. Ташаккули театри касбӣ, рафъи мушкilot ва инкишофи баъдина (1934-1936). Бо роҳи реализми сотсиалистӣ (1937-1941);
3. Солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945); Солҳои баъд аз ҷанг.
4. Солҳои бунёдкорӣ (1960-1970),
5. Давраи бозсозӣ (1970-1990)
6. Замони истиқлол (1991-то ҳоло) [6, с. 45]

Дар давраи Шуравӣ сиёсати фарҳангӣ бо хусусияти равшани ғоявӣ, ба низоми банақшагирии мутамарказ ворид буд. Театр ҳамчун воситаи ташаккули ҷаҳонбинии сусиёлистӣ баррасӣ мешуд ва он қарорҳои мақомоти ҳизбиро инъикос мекард. Ин қарорҳо барномаи театр, мазмуни мавзӯи намоишҳо ва ташкили фаъолияти фарҳангиро танзим менамуданд. Барномаи театрҳо тибқи нақшаҳои пешакӣ тасдиқшуда тартиб дода мешуд, ки шумораи муайяни асарҳои драматургияи Шуравӣ ва ҷаҳониро дар бар мегирифт.

Барои дурусттар шинос шудан бо фазои фарҳангии давраи мазкур нигоҳи амиқтареро равона месозем. “Соли 1927 дар шаҳри Душанбе бо ташаббуси нависанда Ҳ. Каримов маҳфили мусиқӣ-драмавии худфаъолиятӣ таъсис дода шуд” [13, с. 30]. Ин маҳфил бо барномаҳои консертӣ ва намоишҳои хурд дар назди сарбозони Артиши Сурх ва аҳолии маҳаллӣ ҳунарнамоӣ мекард. Таҳти таъсири бевоситаи ҳамин маҳфил, дар аввали соли 1928 дар назди мактаби ҳизбӣ маҳфили миллии худфаъолиятӣ ташкил гардид. Ба ғайр аз шунавандагони мактаби ҳизбӣ, дар он донишҷӯёни техникуми педагогӣ ва чандин сарбози аз ҷанг баргаштаи Артиши Сурх иштирок мекарданд. Ба ғайр аз барномаҳои консертӣ, маҳфил дар солҳои 1928-1929 як қатор намоишҳоро ба сахна гузошт. “Аъзои маҳфил дар назди коргарони заводи пахтазоакунӣ, донишҷӯёни курсҳои тайёрӣ ва дар Хонаи деҳқон барои аҳолии шаҳр баромад мекарданд” [14, с. 152].

Чуноне, ки М. Шукуров навиштааст: “соли 1927 танҳо як маҳфили худфаъолиятӣ вуҷуд дошт, аммо баъд аз се сол, бо ташаббуси ташкилоти комсомолии шаҳр, дар Душанбе ҷавонони коргар ва донишҷӯ аввалин намоиши умумишаҳрии «санъати худфаъолиятӣ»-ро баргузор намуданд. Ҳунармандони

касбӣ дар омодагӣ ба ин намоиш фаёлона иштирок доштанд: онҳо ба маҳфилҳо роҳбарӣ мекарданд, машварат медоданд ва дар ороиши сахна кумак мерасониданд. Дар ин намоиши шаҳрӣ, ки дар бинои Театри ба номи Лохутӣ баргузор гардид, зиёда аз 200 нафар иштирок намуда, маҳорати драмавӣ, овозхонӣ ва мусиқии худро нишон доданд. Маҳфилҳои худфаёлияти барои ташаккули минбаъдаи аввалин театри касбии тоҷик замина гузоштанд. Қайд кардан лозим аст, ки маҳз ҳамин маҳфилҳо нахустин кадрҳо ва хунармандонро тарбия намуданд, аз ҷумла: Г. Бақоева, С. Туйбаева, Л. Латипова, Ф. Исмадова, У. Салимова, М. Холматова, Т. Тоҷибоева ва дигарон” [15, с. 161], ки дар рушди санъати театри дар Тоҷикистони Шуравӣ сахми бузург гузоштанд.

Барои ташкил намудани аввалин театри касбӣ дар шаҳри Душанбе аз Театри давлатии узбекии ба номи Ҳамза хунарманди тоҷик Ҳ. Маҳмудов даъват карда шуд, ки соли 1927 дар Москва студияи театри узбекӣ назди Хонаи маърифатии Бухороиро хатм карда буд. Гурӯҳ соли 1929 расман ташкил гардид. “Дар ибтидо он аз 7 нафар иборат буд: чор хунарпеша, ду мусиқинавоз ва роҳбари театр, худи Ҳ. Маҳмудов, ки ҳамзамон вазифаи директорро низ иҷро мекард” [8, с. 17]. Дар ҳаёти гурӯҳ боз иштирокчиёни чанд маҳфили худфаёлияти театри шомил буданд. То таъсиси Театри давлатии ба номи Лохутӣ, ин даста таҳти роҳбарии Ҳ. Маҳмудов якчанд намоишномаҳои муаллифони тоҷикро ба сахна гузошт, аз ҷумла: «Ишон-Обманщик», «Ҳаёти нав» (Т. Самадӣ), «Наврӯз ва Гулчехра» (А. Аминзода), «Тирани охири» (М. Юсуфбеков), ки дар онҳо зиндагии душвори халқи тоҷик дар давраи пеш аз инқилоб равшан инъикос ёфтааст.

“Аввалин театри касбии тоҷик дар заминаи Хонаи деҳқон таъсис ёфт ва маҳз дар ҳамин ҷо ҳанӯз соли 1927 ҳофизии тоҷик Ғуломризо Баҳор бо иҷрои сурудҳои тоҷикӣ баромад мекард” [9, с. 5-6]. Соли 1928 Кумитаи асосии сиёсӣ-маърифатии Комиссариати халқии маориф Баҳорро ба ҳаёти кормандони Хонаи деҳқон шомил намуд. Аз соли 1928 ин ҷо намоиши мунтазами филмҳо оғоз гардид. Пеш аз оғози сеансҳо Ғуломризо Баҳор ва ҳамсафонаш суруд мехонданд ва рақс иҷро мекарданд. “Дар асл, маҳз Баҳор аввалин хунарманди касбии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад” [14, с. 153].

Чуноне ки дидем, ташкили театри касбӣ дар Тоҷикистон низ дар доираи сиёсати давлатӣ сурат гирифт. “Бунёди Театри ба номи Абулқосим Лохутӣ соли 1929 натиҷаи кӯшишҳои мақсадноки Ҳокимияти Шуравӣ барои ташаккули инфрасохтори нави фарҳангӣ ба ҳисоб мерафт” [4, с. 245]. Нақши шахсиятҳои алоҳида аз ҳисоби намоёндагони баруманди халқи тоҷик дар ин ҷода назаррас буданд. Ба вижа, Ғуломризо Баҳор, Ҳ. Маҳмудов ва Ҳаким Карим, ки аввалин муассисаи фарҳангиро бо номи “Хонаи деҳқон”, ташкил дод ва баъдтар дар заминаи он театри болозикр бунёд карда шуд.

Пас аз Истиқлолият дар сиёсати фарҳангӣ тағйироти кулӣ ба амал омад. Аз ҷумла низоми мутамаркази маблағгузорӣ ва идоракунӣ аз байн рафт, зарурати таҳияи механизмҳои нави дастгирии театрҳо ба миён омад. Давлат нақши калидии худро дар танзими соҳаи фарҳанг нигоҳ дошт, аммо вазифаҳои он бештар хусусияти ҳамоҳангсозӣ ва ҳавасмандкунанда гирифтанд.

Дар шароити муосир барномаҳои мақсадноки давлатӣ ба яке аз воситаҳои муҳими сиёсати фарҳангӣ табдил ёфтаанд. Аз ҷумла ба қабули барномаҳои давлатии рушди театр давлат кӯшиш дорад соҳаи фарҳангро ба шароити иқтисоди бозорӣ мутобик созад ва фаёлияти устувори онро таъмин намояд. Ба хусус, Барномаи давлатии рушди санъати театри дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои

солҳои 2025-2029, ки мақсадаш муайян намудани самтҳои асосӣ, афзалият, вазифаҳо ва амалисозии сиёсати давлатиро дар соҳаи санъати театри, мусоидат намудан ба рушд, идоракунии, маблағгузорию сохтор ва мазмуни низоми театри, сиёсати кадрӣ ва иҷтимоӣ дар ин соҳа, ба роҳ мондани низоми ягонаи тайёр намудани мутахассисони баландихтисоси соҳа, ташаккули низоми устувори такмили ихтисос ва бозомӯзии кадрҳо, таҳкими заминаи моддиву техникаи муассисаҳои театри мебошад [2]. Ҳамзамон, мустақилияти театрҳо дар интихоби барномаи театр ва ташкили фаъолияти эҷодӣ афзоиш ёфт, ки ин ба яке аз омилҳои муҳими тағйирёбии онҳо табдил гардид.

Дар давраи Истиқлолият низоми театри тағйироти назаррасро аз саргузаронд. Дар айни замон дар кишвар шабакаи театрҳои касбӣ ва ҳаваскор фаъолият мекунад. Модели муосири маблағгузори хусусияти омехта дорад ва кумакпулиҳои давлатӣ, даромад аз фурӯши чиптаҳо, сарпарастӣ ва иштирок дар лоиҳаҳои байналмилалиро дар бар мегирад. Бухрони иқтисодии давраи гузариш омили асосии чунин тағйирот гардид. Дар натиҷа театрҳо маҷбур шуданд ба шароити бозор мутобиқ шаванд, ки ин ба тағйир ёфтани модели ташкилӣ ва иқтисодии фаъолияти онҳо оварда расонд.

Дар давраи Шуравӣ сохтори муассисаҳои театри аз рӯи намуди низоми ягонаи давлатӣ ташаккул ёфта буд, ки шаклҳои гуногуни ташкилию ҳуқуқиро дар бар мегирифт: театрҳои академӣ, театрҳои драмавӣ ва мусиқӣ, театрҳо барои кӯдакон ва наврасон, инчунин театри лӯхтак. Чунин низом фарогирии гурӯҳҳои гуногуни тамошобинонро таъмин намуда, ба рушди жанрҳои мухталифи санъати сахна мусоидат мекард.

“Намояндагони аввалини театри касбӣ, аз ҷумла Ҳ. Маҳмудов, М. Қосимов, С. Тўйбоева, Т. Фозилова ва дигарон, дар ташаккули санъати сахна мисли нақши калидӣ бозиданд” [3]. Фаъолияти онҳо ба ташаккули анъанаҳои устувори бадеӣ мусоидат кард. Дар шароити истиқлолият низоми кадрӣ бо як қатор мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ шуд. Вале рушди барномаҳои таълимӣ ва зиёд гардидани нақшаи қабул ба ихтисосҳои марбута, ҳамзамон баланд бардоштани сифати таҳсил дар макотиби олии касбӣ насли нави ҳунармандони соҳибистеъдод ва аз ҷиҳати донишҳои назариявӣ амалӣ обутобёфтара ба сахна бахшида истодааст.

Барномаи театрҳои Тоҷикистон дар давраи Шуравӣ дар доираи сиёсати ягонаи фарҳангии Иттиҳоди Шуравӣ ташаккул ёфта, инъикоскунандаи дастурҳои идеологии давлат ба ҳисоб мерафт. Сохтори он на он қадар аз завқи эҷодии коргардонҳо ғайри талаботи тамошобинон, балки аз вазифаҳои ташаккули ҷаҳонбинии сусиёлистӣ вобаста буд. Ба ин маъно, барномаи намоишҳои театри ҳамчун василаи таъсири ҳадафнок ба шуури ҷамъиятӣ хизмат мекард. Вале, новобаста аз ин, «дар Театри опера ва балети ба номи Садриддин Айни асарҳои на танҳо устодони санъати тоҷик, балки мусиқии рус ва Аврупо низ иҷро карда мешуд» [7, с. 5].

Дар низоми фарҳангии Шуравӣ шаклҳои ташвиқоти фаъолияти театри аҳаммияти махсус доштанд. Дар даҳсолаҳои аввали Ҳокимияти Шуравӣ бригадаҳои ташвиқотӣ (агитбригадаҳо) васеъ паҳн шуданд, ки дар ноҳияҳои деҳот, корхонаҳо ва қисмҳои ҳарбӣ баромад мекарданд. “Вазифаи онҳо дар паҳн кардани ғояҳои сиёсӣ, сафарбар кардани аҳолӣ ва ташаккули садоқат нисбат ба ҳокимият буд” [12]. Ин баромадҳо бо содагии шакл, вале дараҷаи баланди тафаккури ғоявӣ фарқ мекарданд.

Унсури муҳимтарини фаъолияти театр низоми назорат буд. Барномаи театр дар сатҳи мақомоти ҳизбӣ тасдиқ карда мешуд ва худи намоишҳо низ зери сензураи пешакӣ ва ҷорӣ қарор мегирифтанд. Дар машқҳо ва намоишҳо намояндагони сохторҳои ҳизбӣ метавонистанд хузур дошта, мувофиқати мундариҷаро ба талаботи ғоявӣ арзёбӣ кунанд. Ҳар гуна қачравӣҳо аз хати муқарраршуда метавонистанд боиси манъи намоиш ё ҷораҳои интизомӣ гарданд.

Пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ боиси тағйироти кулӣ дар барномаҳои театрҳои Тоҷикистон гардид. Раҳой аз назорати ғоявӣ имкониятҳоро барои ҷустуҷӯи бадеӣ кушод.

Яке аз самтҳои калидӣ мурочиат ба таърихи миллӣ ва мероси фарҳангӣ гардид. Дар сахна бештар намоишҳои пайдо мешаванд, ки бар асоси сюжетҳои таърихӣ, асотир ва анъанаҳои фолклорӣ таҳия шудаанд. Дар намоишномаҳои «Саргузаштҳои Ҳотами Той»-и Ҷ. Қуддус, «Калила ва Димна»-и Т. Розиков (1991), «Сафармаҳсум», «Сафармаҳсум дар Қаратоғ», «Саргузаштҳои нави Сафармаҳсум» ва «Як тангаи тилоӣ»-и А. Ҳамдам (1992, 1996, 1997, 2002), «Заволи Чамбули Мاستон»-и С. Аюбӣ (1995 г.), «Карим Девона»-и Т. Аҳмадхонов (2005), «Кафшҳои Абулқосим»-и Н. Табаров ва Т. Аҳмадхонов (2007) нишонаҳои фолклорӣ баръало зоҳир мегарданд. Ин бо раванди ташаккули хувияти миллӣ алоқаманд аст, ки пас аз Истиқлолият фаъол гардид. Театр фазаи аз нав андешидани гузашта ва ҷустуҷӯи асосҳои фарҳангии ҷомеаи муосир гардид.

Ҳамзамон бо ин, таваҷҷуҳ ба мушкилоти иҷтимоӣ меафзояд. Дар барномаи театр намоишҳои пайдо мешаванд, ки ба масъалаҳои муҳочират, тағйироти муносибатҳои оилавӣ, оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва дигар мавзӯҳои рӯзмарра бахшида шудаанд. Бар хилофи давраи Шуравӣ, ки дар он низоъ аксар вақт хусусияти ғоявӣ дошт, драматургияи муосир ба зиддиятҳои шахсӣ ва ҷамъиятӣ рӯй оварда, мураккабии ҷомеаи гузариширо инъикос мекунад.

Ҷуғрофияи манбаъҳои драматургӣ низ ба таври назаррас васеъ мешавад. Театрҳои асарҳои классикаи ҷаҳонӣ ва драматургияи муосири хориҷиро фаъолон ба барномаи театр дохил мекунанд. Намоишҳо аз рӯи пӯсаҳои Шекспир, Молиер ва дигар муаллифон тафсириҳои нав пайдо мекунанд, ки ба заминаи фарҳангии маҳаллӣ мутобиқ карда шудаанд.

Тағйири барномаи театр бо табдили вазифаи идеологии он ҳамроҳ мешавад. Ҷузъи ҳатмии ҳизбӣ нест мегардад ва ҳалли бадеӣ мухтортар мешавад. Аммо ин маъноӣ пурра даст кашидан аз вазифаи иҷтимоии театрро надорад. Баръакс, он нақши воситаи муколамаи ҷамъиятиро ҳифз мекунад, вале дар шакли андешидани масъалаҳои миллӣ ва иҷтимоӣ.

Дар шароити истиқлолият театр аҳаммияти нав пайдо намуда, ҳамчун воситаи ташаккул ва таҳкими хувияти миллӣ баромад мекунад. Дар ин росто намоишномаи «Шабе дур аз Ватан» (2011), ки дар асоси ашъори шоири ватанпарвар Бозор Собир таҳия шудааст, руҳияи ватандӯстонаро соҳиб мебошад.

Бо қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи театр ва фаъолияти театрий” ин соҳа аҳаммияти хосаро касб намуд. Қонуни мазкур “муносибатҳои, ки дар ҷараёни офаридан ва ба тарзи мустақим пешниҳод намудани намоишномаҳои театрий ба миён меоянд, ба танзим дароварда, асосҳои ҳуқуқии фаъолияти театрий, ҳамчунин шаклҳои дастгирии давлатии онро муайян мекунад” [5]. Ин раванд бо зарурати бознигариӣ мероси фарҳангӣ ва тасдиқи худшиносии фарҳангии миллӣ алоқаманд аст. Ҳамзамон «Ҳамбастагии анъанаҳо ва равишҳои нав, ки дар натиҷаи меҳнати зиёд ба даст омад, барои таъсиси

майдонҳои нави театри ва консерти заминаи мустаҳкам гардид, ба таҳаввулоти пешрафтаи санъати иҷрокунандагӣ мусоидат кард ва доираи хизматрасониҳои фарҳанги, ки ба мардум пешниҳод карда мешаванд, васеъ кард» [10, с. 6].

Яке аз зухуроти асосии ин тамоюл истифодаи фаъолони забони тоҷикӣ дар намоишҳои театри мебошад. Агар дар давраи Шуравӣ қисми зиёди барномаи театр ба забони русӣ пешниҳод мешуд ё ба аудиторияи умумитифоқӣ равона гардида буд, дар давраи пасошуравӣ тамоюл ба муҳити фарҳангии миллӣ ба таври назаррас тақвият меёбад.

Ҷойгоҳи муҳимро ворид намудани унсурҳои фолклор ва фарҳанги анъанавӣ ишғол мекунад. Намоишҳои театри бештар ба расму оинҳои мардумӣ, сюжетҳои мифологӣ ва ҷузъиёти этнографӣ таъяс менамоянд. Ин раванд имкон медиҳад, ки на танҳо мероси фарҳангӣ ҳифз гардад, балки он ба шаклҳои муосири бадеӣ мутобиқ карда шавад.

Сабабҳои ин раванд хусусияти мураккаб доранд. Аз як тараф, он посух ба ҳукмронии дарозмуддати моделҳои фарҳангии беруна дар давраи Шуравӣ мебошад. Аз ҷониби дигар, ин талоши давлат ва ҷомеа барои таҳкими худшиносии миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ аст.

Муқоиса бо давраи Шуравӣ нишон медиҳад, ки бартарият ба асарҳои классикӣ ва шаклҳои устувори театри нигоҳ дошта мешавад, аммо тарзи тафсири онҳо тағйир меёбад. Намоишҳои пайдо мешаванд, ки пурра ба масъалаҳои миллӣ равона гардида, аз фишори идеологии беруна озод мебошанд. Ин ҳолат аз гузариш аз модели мутобиқшавии фарҳангӣ ба модели мустақилияти фарҳангӣ шаҳодат медиҳад.

Тағйирёбии санъати театри дар давраи истиқлолият на танҳо дар ивазшавии барномаи театр, балки дар пайдоиши шаклҳои нави фаъолияти сахнаӣ низ зоҳир мегардад. Ин тағйирот ба ҷустуҷӯи моделҳои ҳамсони фаъолияти театр дар шароити маҳдудияти захираҳо ва афзоиши рақобат бо дигар намудҳои санъат вобаста аст.

Аҳаммияти махсусро фаъолияти гурӯҳҳои мустақил касб мекунад. Онҳо берун аз доираи муассисаҳои давлатӣ амал намуда, дар интиҳоби мавзӯ ва воситаҳои бадеӣ озодии бештар доранд. Аммо фаъолияти онҳо аксаран бо мушкилоти молиявӣ рӯ ба рӯ мегардад, ки миқёси фаъолиятшонро маҳдуд мекунад.

Дар рушди муҳити театри фестивалҳо нақши муҳим мебозанд. Фестивали «Парасту», ки мунтазам баргузор мегардад, ба яке аз майдонҳои асосии муаррифии намоишҳои нав ва мубодилаи таҷриба байни гурӯҳҳои театри табдил ёфтааст. Иштироки театрҳои тоҷик дар фестивалҳои байналмилалӣ ба ҳамгироии онҳо дар фазои фарҳангии ҷаҳонӣ ва густариши робитаҳои касбӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, марҳилаи муосири рушди санъати театри бо ҳамбастагии шаклҳои анъанавӣ ва навоҷарона тавсиф мешавад. Театр мекушад ба шароити нав мутобиқ гардад ва дар айни замон аҳаммияти фарҳангӣ ва вазифаи иҷтимоии худро нигоҳ дорад.

Дар давраи Шуравӣ театр яке аз воситаҳои асосии иҷтимоисозӣ ва таъсири фарҳангӣ ба аҳоли ба ҳисоб мерафт. Нақши иҷтимоии он аз доираи танҳо фаъолияти бадеӣ берун рафта, ба механизми ташаккули шуури ҷамъиятӣ ва паҳн намудани идеологияи расмӣ табдил ёфта буд.

Яке аз хусусиятҳои хоси ин давра оммавият будани санъати театри махсуб мешуд. Давлат ба таври мақсаднок дастрасии театро барои табақаҳои гуногуни аҳолии таъмин менамуд. Ин тавассути ташкили намоишҳои сайёр, баргузориҳои намоишҳо дар майдонҳои кушод, инчунин намоишҳои ройгон дар деҳот ва корхонаҳо амали мегардид. Бо ҳамин тартиб, театр хусусияти пешсафии худро аз даст дода, ба ҷузби муҳими ҳаёти ҳаррӯзаи фарҳангӣ табдил меёфт.

Яке аз унсурҳои муҳими нақши иҷтимоии театр фаёлияти маърифатӣ буд. Пеш аз оғози намоишҳо аксаран баромадҳои муқаддимаӣ баргузор мегардиданд, ки мазмун ва аҳамияти идеологии намоишро шарҳ медоданд. Инчунин вохӯриҳои тамошобинон бо ҳунармандон ва муҳокимаҳо ташкил карда мешуданд, ки ба дарки амиқтари санъати сахнаӣ мусоидат мекарданд. Дар ин замина театр на танҳо воситаи фароғат, балки воситаи таълим ва ташаккули арзишҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб мерафт.

Театрҳо дар чорабиниҳои давлатӣ ба монанди ҷашнҳои расмӣ, солгардҳо ва санаҳои таърихӣ фаёлона иштирок менамуданд. Намоишҳои махсусе, ки ба ин рӯйдодҳо бахшида мешуданд, ба як қисми муҳими сиёсати фарҳангии давлатӣ табдил меёфтанд. Дар онҳо дастовардҳои ҷомеаи сусиёлистӣ инъикос ёфта, нақши рамзии театр ҳамчун миёнрав миёни давлат ва ҷомеа таъкиф меёфт.

Фаёлияти ҳунармандон ва коргардонҳои пешсаф аҳамияти махсусро доро буд, ки ҳамчун интиқолдиҳандагони арзишҳои фарҳангӣ ва ғоявӣ қабул мешуданд. Таъсири онҳо на танҳо ба доираи тамошобинони театр, балки ба табақаҳои васеътари аҳолии низ паҳн мегардид. Бо ҳамин тартиб, дар давраи Шуравӣ театр ҳамчун як ниҳоди иҷтимоии оммаӣ, ки ба низоми идоракунии давлатӣ зич пайваст буд, амал мекард.

Дар замони истиқлолият нақши иҷтимоии театр тағйироти ҷиддиро аз саргузаронд. Дар заминаи таваччуҳи роҳбарияти кишвар, ба вижа Президенти мамлакат мавқеъ ва нақши он дар ҷомеа меафзоёд. Пешвои миллат қайд намудаанд, ки "...ҳаёти фарҳангии Тоҷикистонро низ бе театр тасаввур кардан ғайри имкон аст, зеро театр дар душвортарин лаҳзаҳои ҳаёт ҳамеша паҳлуи мардум қарор гирифта, дар сарнавишти миллати тоҷик нақши босазои муассир гузоштааст" [11]. Модели пешина, ки ба оммавият ва ҳатмияти иштирок асос ёфта буд, ҷойи худро ба низоми мураккабтаре дод, ки дар он театр ба яке аз шаклҳои фаёлияти фарҳангӣ дар шароити гуногунандешии сиёсӣ табдил ёфт.

Намоишҳои муосир бештар ба мавзӯҳои рӯ меоранд, ки бо таҷрибаи шахсӣ, ноустувории иҷтимоӣ ва ҳувияти фарҳангӣ алоқаманданд. Театр ба фазои муҳокимаи масъалаҳои мураккаб табдил ёфта, ба тамошобин на ҷавобҳои тайёр, балки имкони тафсир ва андешарониро пешниҳод мекунад. Дар ин раванд нақши нави иҷтимоии он на таҳмил кардани идеология, балки ҳавасманд намудани тафаккури интиқодӣ зоҳир мегардад.

Ҳамзамон, аҳамияти театр ҳамчун унсури тавозуни фарҳангӣ нигоҳ дошта мешавад. Он нақши ниғаҳдорандаи анъанаҳо ва миёнрав байни гузашта ва ҳозираро иҷро мекунад. Ин махсусан дар шароити тағйирёбии сохтори иҷтимоӣ ва афзоиши таъсири равандҳои глобалии фарҳангӣ муҳим мебошад.

Тағйироти иқтисодӣ, ки пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ рух дод, ба фаёлияти театрҳо таъсири ҷиддӣ расонд. Даст кашидан аз маблағгузориҳои марказонидашуда зарурати ҷустуҷӯи манбаъҳои нави даромад ва шаклҳои нави ташкили фаёлиятро ба миён овард.

Яке аз унсурҳои калидии табдилёбӣ тичоратикунонии фаъолияти театри гардид. Чорӣ намудани чиптаҳои пулӣ, рушди фаъолияти саёҳатӣ ва ҷалби сарпарастон механизмҳои муҳими таъмини устувории молиявӣ шуданд. Театрҳои оғоз ба истифодаи воситаҳои таблиғотӣ карда, аудиторияро васеъ намуда, рақобатпазирро баланд бардоштанд.

Дар мавридҳои алоҳида ҳамгироии фазои театри бо дигар шаклҳои фароғат мушоҳида мешавад. Лоихаҳои пайдо мешаванд, ки намоишҳои театриро бо унсурҳои гастронимия ё барномаҳои фароғатӣ муттаҳид мекунад. Ин гувоҳӣ медиҳад, ки кӯшиши мутобиқ кардани театр ба амалияҳои муосири фарҳангӣ ва васеъ кардани вазифаҳои он татбиқ гардида истодааст.

Тичоратикунонӣ ташкили дохилии театрҳои низ дар бар гирифт. Кам кардани шумораи кормандон ва захираҳои маҳдуд зарурати аз нав тақсим кардани вазифаҳои дар дохили коллективҳо ба миён овард. Ҳунарпешагон, коргардонҳо ва кормандони техникӣ бештар як вақт якҷанд нақшо иҷро мекунад, ки ин сохтори анъанавии истеҳсоли театриро тағйир медиҳад.

Давраи истиқлолият бо як қатор падидаҳои бухронӣ ҳамроҳ буд, ки ба рушди санъати театри таъсири назаррас расонданд. Муҳимтарини онҳо кам шудани маблағгузорӣ, паст шудани шавқу завқи аудитория ва тағйир ёфтани афзалиятҳои фарҳангии аҳолии мебошанд. Аз ин рӯ, чуноне ки муҳаққиқон қайд мекунад, “солҳои тӯлонӣ бинобар набудани заминаи моддӣ ва норасоии кадрҳои намоишномаҳои хеле сода ба сахна гузошта мешуданд” [16, с. 581].

Аудиторияи оммавӣ, ки хоси давраи Шуравӣ буд, тадриҷан нест мешавад ва ҷои худро ба гурӯҳҳои маҳдудтар ва ихтисосёфтаи тамошобинон медиҳад. “Фаъолияти театри мусиқӣ ва мазҳакавии ш. Ҳуҷанд ба номи Камоли Ҳуҷандӣ, ш. Кӯрғонтеппа ба номи А. Муҳаммадҷонов, Кӯлоб ба номи С. Вализода, Хоруғ ба номи М. Назаров ва Конибодом ба номи Т. Фозилова бо душворӣ пеш мерафт” [1, с. 56]. Театр дар шароити рақобат бо саноати синамо, телевизион ва платформаҳои интернетӣ қарор мегирад, ки шаклҳои дастрастар ва гуногуни фароғатро пешниҳод мекунад.

Дар посух ба ин мушкилот, театрҳои стратегияҳои гуногуни мутобиқшавиро таҳия мекунад. Яке аз онҳо рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ мебошад. Иштирок дар фестивалҳо ва лоихаҳои муштарак бо коллективҳои хориҷӣ ба мубодилаи таҷриба ва баланд бардоштани сатҳи касбӣ мусоидат мекунад. Аз ҷумла соли 1990 дар озмуне, ки байни кишварҳои Осиёи Миёна гузаронида шуд, намоишномаҳои театри тоҷик ширкат варзиданд. “Ба ҳайати ҳакамони озмун, ки мутахассисони соҳа, намоёндагони вазорату иттиҳодияҳои эҷодии ҷумҳуриҳо ва шаҳрҳои Маскаву Петербург шомил буданд, рӯзи охирини озмун ғолибонро муайян намуданд. Ҷои аввал ҷоизаи Гран-Прии озмун ба “Юсуфи гумгашта боз ояд ба Канъон”-и Театри тамошобини ҷавон “Аҳорун” дода шуд” [6, с. 46].

Самти дигари мутобиқшавӣ ҷорӣ намудани технологияҳои муосир мебошад. Истифодаи воситаҳои мултимедиа, системаҳои муосири равшанӣ ва садо имкон медиҳад, ки фазои сахнавӣ ва аудиторияи нав ҷалб карда шавад. Ин тағйирот аз навсозии тадриҷии санъати театри шаҳодат медиҳанд.

Яке аз зухуроти ин раванд иштироки коргардонҳо ва ҳунарпешагони хориҷӣ дар намоишҳо, инчунин ворид кардани пйесаҳои русзабон ва хориҷӣ ба барномаи театр мебошад. Ин ба васеъ шудани доираи бадеӣ ва баланд бардоштани сатҳи касбии коллективҳои театри мусоидат мекунад.

Рушди технологияҳои рақамӣ имкониятҳои навро барои паҳн кардани санъати театри мекушояд. Намоишҳои онлайн ва транслятсияҳо имкон медиҳанд, ки аудитория васеъ карда шавад, аз доираи фазои анъанавии театри берун равад. Аммо ин шаклҳо муоширати зиндаи байни хунарпеша ва тамошобинро иваз не, балки бештар онро пурра мекунад.

Ҳамин тавр, марҳилаи муосири рушди театр бо ҳамгирии равандҳои ҷаҳонишавӣ ва милли хос мебошад, ки динамикаи мураккаб ва серқабати онро муайян мекунад.

Хулоса. Таҳлили муқоисавии санъати театрии Тоҷикистон дар давраи Шуравӣ ва замони истиқлол имкон медиҳад, ки ҳам унсурҳои устувор ва ҳам тағйироти ҷиддии рушди онро муайян намоем.

Ба шумораи фарқияти асосӣ тағйир ёфтани вазифаи идеологии театр дохил мешавад. Дар давраи Шуравӣ он ҳамчун воситаи сиёсати давлатӣ амал намуда, ба ташаккули шуури сусиёлистӣ равона шудааст. Дар шароити истиқлолият ин вазифа дигаргун гардид: театр хусусияти ҳатмии идеологиро аз даст дода, ба фазои муколамаи бадеӣ ва ҷамъиятӣ табдил ёфт. Тағйироти назаррас инчунин дар низоми маблағгузори ба амал омада, гузариш аз модели мутамарказ ба модели омехта, ки ба ҳамгирии манбаъҳои давлатӣ ва хусусӣ асос ёфтааст, сурат гирифт.

Ҳамзамон, дар як қатор самтҳо пайдарҳамӣ нигоҳ дошта мешавад. Театр нақши муҳимми иҷтимоии худро идома дода, ҳамчун интиқолдиҳандаи анъанаҳои фарҳангӣ ва воситаи ташаккули шуури ҷамъиятӣ боқӣ мемонад.

Аҳаммияти илмӣ таҳқиқ дар таҳлили мукаммали театр ҳамчун ниҳоди дар ҳоли тағйирёбӣ қарор дошта ифода меёбад. Муайян карда шудааст, ки тағйирот дар низоми театри равандҳои васеътари иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистонро инъикос менамояд. Театр на танҳо падидаи бадеӣ, балки нишондиҳандаи ҳолати ҷомеа низ мебошад.

Дурнамои рушди санъати театри ба ҷустуҷӯи минбаъдаи тавозун миёни анъана ва навоарӣ вобаста аст. Афзоиши шаклҳои таҷрибавӣ, таҳкими хувияти милли ва густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ заминаи мусоидро барои рушди минбаъда фароҳам меоранд. Бо вуҷуди ин, зарурати дастгирии давлатӣ ва таҳияи механизмҳои самараноки маблағгузори ҳифз мегардад.

Ҳамин тариқ, театр дар Тоҷикистон ҳамчун ниҳоди фарҳангӣ боқӣ монда, вазифаҳои муҳимми иҷтимоиро иҷро менамояд.

Адабиёт

1. Абдурахманов А. Профессиональные театры Республики Таджикистан. / А. Абдурахманов, Ш. Абдулкайсов. – Душанбе, 2012. – С.56.
2. Барномаи давлатии рушди санъати театри дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025-2029, аз 1 октябри соли 2024, №526. Манбаи электронӣ: <https://mmih.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=166709>
3. Дрожжина Марина Николаевна (2024). Тухфа Фазылова – Примадонна таджикской оперы. Сфера культуры, (4 (18), 139-149. doi: 10.48164/2713-301X_2024_18_139
4. Исломов Ф. Ш. Становление и развитие первых профессиональных театров в г. Душанбе в предвоенные годы (1929-1941 // Вестник Педагогического университета. – 2022. – 1 (96)). – 243-247.

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи театр ва фаъолияти театри”, аз 2 декабри соли 2002, №11. Манбаи электронӣ: <https://mmih.adlia.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=14230>
6. Мирзоев С. Инқилоби хунарии Фаррух Қосим дар сахнаи Театри тоҷик // Паёмномаи фарҳанг. – 2025. – № 3 (71) – С. 45-55
7. Муъминҷонов З., Тағойзода Ш., Ташаккули санъати мусиқӣ дар Телевизиони тоҷик // Паёмномаи фарҳанг. – 2026. – № 1(73). – С. 64-76.
8. Нурджанов Н., Таджикский театр / Н. Нурджанов, М.: Искусство, 1968 . – 259 с.
9. Нурджанов Н., Ним асри пурсамар / Н. Нурджанов. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 110 с.
10. Нуров С. Аҳмад Бобоқулов ва мактаби педагогии опери тоҷик // Паёмномаи фарҳанг. – 2026. – № 1(73). – С. 81-89.
11. Раҳмон Э. Театр инъикоскунандаи ҳаёт аст. (Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи Амфитеатр дар Боғи Ирам) // Садои мардум. – 2011. – № 114 (2786)
12. Театри фронти тоҷик дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ / А. Зубайдов // Фарҳанг – силоҳи маънавии пирӯзӣ. – Душанбе: Эҷод, 2005. – С. 78-80.
13. Усмонов А. Становление и развитие Таджикской Советской культуры (1917-1991 гг.): автореф. ... на соиск. учен. степ. док. ист. наук/А. Усмонов. – Душанбе, 2018. – 51 с.
14. Хасанов А. Душанбе - столица Таджикской ССР (исторический очерк)/А. Хасанов, А. Вишнеvский. – Душанбе: Таджикгосиздат, 1959. – 350 с.
15. Шукуров М. История культурной жизни советского Таджикистана / М. Шукуров, Душанбе: Ирфон, 1970. – 473 с.
16. Якубшоев А. Х. Театральное искусство в республике Таджикистан: прошлое и настоящее развитие // Вестник науки. – 2022. – №3 (57) . – 576-589.

Абдуллоев Шамсуддин

ТЕАТРАЛЬНОЕ ИСКУССТВО ТАДЖИКИСТАНА: ОТ СОВЕТСКИХ ТРАДИЦИЙ К НОВАТОРСТВУ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье на основе сравнительного подхода исследуется развитие театрального искусства Республики Таджикистан в двух исторических периодах – советском и постсоветском. Основное внимание уделяется анализу государственной культурной политики, институциональной структуры театра, а также его программных и идеологических функций. Отмечается, что в советский период театр выступал важным инструментом формирования социалистического мировоззрения и развивался в условиях строгого государственного контроля. Если в театральных постановках 1930-х годов преобладала тематика достижения пролетарских целей, то в последующие десятилетия ключевое место занимала идеология построения социалистического общества. В период независимости Таджикистана театральное искусство адаптировалось к новым социально-экономическим условиям, вследствие чего изменилась и его общественная функция: из средства политической пропаганды театр постепенно трансформировался в пространство культурного диалога, выражения национальной идентичности и сохранения самобытности. Если в советскую эпоху приоритетное значение придавалось идеологической миссии театра, то в современных

условиях возрастает его роль как культурно-просветительского института, способствующего формированию национального самосознания на основе традиционных культурных ценностей. Автор также отмечает значительную роль государственной поддержки в развитии театрального искусства в период независимости. Подчёркивается, что внимание со стороны руководства страны способствовало укреплению культурной сферы и созданию условий для дальнейшего развития театральной деятельности. Кроме того, в статье рассматриваются новые аспекты функционирования театра, включая процессы коммерциализации, трансформацию источников финансирования и появление современных театральных форм. Делается вывод о том, что театр как культурный институт сумел адаптироваться к меняющимся общественным потребностям, а его социальная и культурная роль в современных условиях приобретает особую значимость.

Ключевые слова: театр, культурная политика, театральное искусство, идеология, советская эпоха, независимость, национальная идентичность, культурное наследие, театральные постановки, традиция, инновация, глобализация.

Abduloev Shamsuddin

THEATRE ARTS IN TAJIKISTAN: FROM SOVIET TRADITIONS TO INNOVATION DURING INDEPENDENCE PERIOD

The article explores the development of theatrical art in the Republic of Tajikistan during two historical periods – the Soviet era and the post-independence period, through a comparative approach. Special attention is paid to the analysis of state cultural policy, the institutional structure of theatre, as well as its programmatic and ideological functions. It is noted that during the Soviet period theatre served as an important instrument for shaping the socialist worldview and developed under strict state control. While theatrical productions of the 1930s were dominated by themes related to the achievement of proletarian goals, in subsequent decades the ideology of building a socialist society occupied a central place in theatrical content. During the period of Tajikistan's independence, theatrical art adapted to new socio-economic conditions, which led to a transformation of its social function: from being a means of political propaganda, theatre gradually evolved into a space for cultural dialogue, the expression of national identity, and the preservation of cultural uniqueness. Whereas in the Soviet era priority was given to the ideological mission of theatre, in contemporary conditions its role as a cultural and educational institution promoting national self-awareness based on traditional cultural values has significantly increased. The author also emphasizes the important role of state support in the development of theatrical art during the independence period. It is highlighted that the attention of the country's leadership contributed to strengthening the cultural sphere and creating favourable conditions for the further development of theatrical activity. In addition, the article discusses new aspects of theatrical activity, including commercialization processes, changes in funding sources, and the emergence of modern theatrical forms. The author concludes that theatre, as a cultural institution, has successfully adapted to changing social demands, while its social and cultural significance in contemporary society has acquired particular importance.

Keywords: theatre, cultural policy, theatrical art, ideology, Soviet era, independence, national identity, cultural heritage, theatrical productions, traditions, innovations, globalization.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоев Шамсуддин – мудири шуъбаи фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангии ПИТФИ. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Маяковский 46/1, х.б. Тел.: (+992) 93880934 , E-mail: abdulloiev66shams@mail.ru

Информация об авторе: Абдуллоев Шамсуддин – заведующей отделом социально-культурной деятельности НИИКИ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Маяковского, 46/1, кв. 6. Тел.: (+992) 93880934. E-mail: abdulloiev66shams@mail.ru

Information about the author: Abdulloev Shamsuddin – Head of the Department of the Social and Cultural issues of the RICI. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mayakovskiy street 46/1, apt. 6. Phone: (+992) 93880934. E-mail: abdulloiev66shams@mail.ru

ТДУ:792тоҷик+001(092)+37тоҷик+39+008+78тоҷик

Умарқул Рӯзибой

ҲОМИД МАҲМУДОВ ВА ТАШАККУЛИ НАХУСТИН ТЕАТРИ КАСБИИ МИЛЛӢ

Дар мақола омил ва ҳадафҳои сиёсӣ ва фарҳангии таъсиси театри миллии касбӣ ва фаъолияти ташикилии Ҳомид Маҳмудов ҳамчун аз ташаббускори асосии ин раванд таҳлил шудааст. Вақте ки масъалаи ташикилии ин намуди фарҳанги замонавӣ баъди ташикилии Ҷумҳурии мустақилии шуравии сотсиалистии Тоҷикистон пеш гузошта шуд, ҳалли як қатор мушкилотҳои аввалиндараҷа: ҷой, маблағ, кадр ба миён омад, ки дар амалисозии онҳо, пеш аз ҳама таъмини кадрҳо, шароитҳои қору зиндагии онҳо директор ва режиссёри театр Ҳ. Маҳмудов саъю кӯшиши кардааст. Ӯ, ҳамчунин дар муайян кардани равия ва репертуари театр, таҳияи асарҳои сахнавӣ, ба сахна гузоштани асарҳои машҳури ҷаҳонӣ саҳм гирифтааст. Дар баробари ин саҳми Ҳ. Маҳмудов дар ташикилии гурӯҳҳои дигари ҳунари, аз ҷумла мусиқӣ-драмавӣ, ҷалби нерӯҳои эҷодӣ ва роҳандозии фаъолияти театри арзёбӣ шудааст. Сарчашмаҳои илмӣ, таърихӣ ва омӯрӣ собит мекунад, ки дар ташикилии театри миллии тоҷик Ҳ. Маҳмудов нақши муҳим доштааст. Ӯ аз имконияту шароити мавҷуда ва салоҳиятҳои истифода бурда, санъаткорону мусиқачиён, ҳофизони халқиро ба театри сохти аврупоӣ ҷалб карда, бо ин роҳ ба театри миллии тоҷик асос гузошт, ки он дар муддати кӯтоҳ (давоми ду-се мавсим) ҳамчун театри замонавӣ ба фаъолият шурӯъ кард. Дар он замон таъсиси театр на танҳо падидаи фарҳангӣ, балки иқдоми муҳими иҷтимоӣ-сиёсӣ ба шумор мерафт. Хулоса Ҳ. Маҳмудов дар ташикилии пояҳои ниҳоди театри миллии ва ташаккули он нақши бориз гузоштааст.

Калидвожаҳо: Ҳомид Маҳмудов, театри миллии, театри халқӣ, театри касбӣ, сиёсати фарҳангӣ, ҳадафи сиёсӣ, иҷтимоӣ, фаъолияти ташикилӣ, таърихи театри тоҷик, омилҳои сиёсӣ, тарғиботӣ, шахсӣ.

Муққаддима. Театри касбии миллии, ки сохт ва мазмуни аврупоӣ дорад, “театри шакли аврупоӣ”, “театри шакли русӣ” [13,с.12] муассисаи фарҳангиест, ки

дар даврони шуравӣ дар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ бо тақозо, талаботи замон, татбиқи ҳадафҳои сиёсӣ-ғоявӣ ба вучуд омадааст. Муҳаққиқон таърихи фарҳангро лозим меояд, ки дар навбати аввал омил ва ҳадафҳои ба вучуд омадани ин навъи санъат, сахми шахсиятҳои алоҳида дар ташкили театри навро муайян намоянд.

Зимни омӯзиши омил ва ҳадафҳои пайдоиши театри касбии миллӣ масъалаи муташаккилии афкори миллӣ низ ба миён меояд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохурӣ бо сокинони шаҳри Душанбе аз 19-уми март соли 1998 дар қатори зиёиёни маъруфи тоҷик, ки аз гӯшаву канори Осиёи Марказӣ довталабона омада, дар ободии Ҷумҳурии навбунёди Тоҷикистон сахм гузоштанд, асосгузори театри касбии тоҷик Ҳомид Маҳмудов (1900-1977)-ро низ ном бурда, афзудаанд: “Ҳазорон мардони фидоӣ чойи гарму хонаҳои ободи худро дар шаҳрҳои калон тарк намуда, роҳи Душанберо пеш мегирифтанд. Дар қатори ин мардони фидокор Садриддин Айнӣ (1878–1954), Абдулвоҳиди Мунзим (1875-1934), Аббос Алиев (1899-1958), Саидризо Ализода (1887-1945), Сотим Улуғзода (1911-1997), Ҷалол Иқромӣ (1909-1993), Ҳомид Маҳмудов (1900-1977), Мирқарим Саидов (1910-1940), Муҳаммадҷон Қосимов (1907-1971), София Туйбоева (1913-1996) ва садҳо дигарон бунёдгузори илму фарҳанг, тамаддуни навини тоҷикро метавон ном бурд” [15, С. 8-89]. Дар ҳақиқат, баъди барқарор гаштани ҳукумати шуравӣ дар Осиёи Марказӣ, ташкили Ҷумҳурии мухтори Тоҷикистон (1924) ва Ҷумҳурии мустақили шуравии сотсиалистии Тоҷикистон (1929) бо даъвати роҳбарони ҷумҳурӣ ва бо хоҳиши худ як зумра фарзандони миллати тоҷик аз марказҳои қадими фарҳангӣ (Самарқанд, Бухоро) омада, барои ташкил ва рушди ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маорифу фарҳанги ҷумҳурии навташкили миллии худ сахми намоён гузоштанд, ки дар байни онҳо фарзанди Бухоро Ҳомид Маҳмудов низ буд.

Методи ва методологияи таҳқиқ. Дар рафти таҳқиқи мавзӯ аз методҳои таърихӣ (барои муайян кардани омилҳои пайдоиш ва ташаккули театри миллии касбӣ ва фаъолияти ташкилии Ҳ. Маҳмудов), муқоисавӣ (баррасии ҷанбаҳои фаъолияти Ҳ. Маҳмудов) ва контентӣ (таҳлили фаъолияти театр ва нақши Ҳ. Ҳомидов дар ташкили гуруҳҳои хунарӣ) истифода шуд.

Қисми асосӣ. Бо мақсади ташкили театр ба Душанбе омадани Ҳ. Маҳмудов (тирамоҳи соли 1929), вазъу шароити он мавзӯи алоҳидаи таҳқиқ буда метавонад. Зеро то ҳол як қатор паҳлуҳои ин мавзӯи муайян карда нашудааст. Маълум нест, ки кадоме аз роҳбарони Комиссариати маориф (соҳаи фарҳанг дар салоҳияти Нозироти маориф буд) Ҳ. Маҳмудовро пайдо карда, ба Тоҷикистон даъват кард. Маълум аст, ки ҳар ду нозирони аввалини маорифи Тоҷикистон аз Тошканд фиристода шуда буданд. Замоне, ки Ҳ. Маҳмудов дар театри машҳури ба номи Ҳамзаи шаҳри Тошканд ба сифати коргардон фаъолият мекард (1929), нозирони маорифи ҷумҳурии навташкили мустақили Тоҷикистон Нисор Муҳаммад (1897-1937) буд, ӯ низ кадри Комиссариати халқӣ маорифи Узбекистон ба ҳисоб меафт. Шояд ӯ Ҳ. Маҳмудовро хуб мешинохт ва маҳз ӯ номбурдаро барои кор ба Душанбе даъват кардааст.

Аввалин гуфтугӯҳо оид ба ташкили театри давлатӣ дар байни зиёиён ва фарҳангӣони тоҷик ба вучуд омадааст. Нахуст Фуломризо Баҳор, Ҳодӣ, Улмас ва Ёқуб Фозиловҳо ва Султон Саидмуродов як сол пеш дар ин бора пешниҳодҳо кардаанд [13, с.75]. Дар асоси он дар мақомоти олии кишвар соли 1928 баъзе қарорҳо ба тавсиб расидааст. Аз ҷумла бо назардошти аҳамияти бузурги театр ҳамчун воситаи муҳимми тарбияи оммаи меҳнаткаш сессияи сеюми Кумитаи марказии иҷроияи Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон дар моҳи апрели соли 1928 резолютсия “Дар бораи вазъи маорифи халқ дар Тоҷикистон ва дурнамои наздики

кор”-ро қабул намуда, дар доираи он вазифаи “*ташкили оркестри давлатии миллии ва гурӯҳи драматӣ ва даровардани хароҷоти ба он алоқаманд ба бучети солҳои 1928-1929, дар як вақт андешидани чораҳо барои таҳия ва ҷони пасаҳо ба забони тоҷикӣ*”-ро пешниҳод намудааст” [3]. Таъсиси Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон (1929) ба ин масъала такони бузург бахшид. Баробари ба фаъолият шуруъ кардани Ҳукумат театри касбии тоҷик тавлид ёфт. Комиссариати маорифи халқи ҷумҳурии баробари маориф ба соҳаи фарҳанг низ ҷиддӣ машғул шуда, пеш аз ҳама, барои бо кадрҳои арзандаи роҳбарикунанда таъмин намудани театр чораҳо андешид.

Он солҳо ҳама масъалаҳои фарҳангиро аз сифр сар кардан лозим меомад. Ҳ. Маҳмудов дар театри давлатии касбии шаҳри Сталинобод (Душанбе) ҳамчун саркоргардон ва дар як вақт иҷрокунандаи вазифаи директор таъйин шуда буд. Дар назди театр дар навбати аввал ҳалли вазифаҳои зерин меистоданд:

- бино;
- маблағ,
- кадр.

Ҳ. Маҳмудов тамоми ғайрат ва тавоноии худро ба ҳалли онҳо равона кард.

Нахуст масъалаи бинои театри касбӣ осон ва зуд ҳал гардид. Ҳукумати кишвар яке аз биноҳои беҳтарини онвақтаи шаҳри Сталинобод – Ҳонаи деҳқонро ба театри навташқил супорид, ки минбаъд то ба охир дар ихтиёри фарҳангии кишвар буд.

Дувум, Нозирот (Комиссариат)-и маорифи халқи Тоҷикистон дар тамоми давраи роҳбарии Ҳ. Маҳмудов театри нави тоҷикро аз ҳисоби дотатсияи давлатӣ ва даромади дохилӣ бо маблағ таъмин мекард. Нозирот соли аввал барои ба роҳ мондани фаъолият 13 ҳазор рубл ҷудо кард. “Ҳизб ва ҳукумати Тоҷикистон барои рушди театр ғамхорӣ мекард. Агар аз рӯйи бучети давлатӣ Комиссариати маорифи халқи ҷумҳурии соли 1929 сиюпанҷ ҳазор рубл дотатсия ҷудо карда бошад, ин рақам дар соли 1931 ба дусаду биступанҷ ҳазор ва соли 1933 ба сесаду даҳ ҳазор рубл расид” [13, с.118].

Сеюм, масъалаи кадр, ки аз ҳама муҳим ба ҳисоб мерафт, низ гуфтан мумкин аст, ки дар давоми ду-се мавсими театрии ҳалли худро ёфт.

Чи тавре ки дар идомаи таҳқиқ хоҳем дид, барои тоҷикон ҷиҳати ба вучуд овардани театри давлатӣ заминаҳои зарурӣ мавҷуд буданд. Ин, пеш аз ҳама маҳфили ҳаваскорон буд, ки қариб дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурии амал мекард. Аммо тарзи кори онро ба талаботи театри касбӣ мувофиқ қунонидан осон набуд. Дар ин маврид чӣ тавре ки қайд шуд, яке аз мушкили асосӣ тайёр кардани кадрҳои ба талабот мувофиқ буд. Маҳз дар ҳалли ин мушкил таҷриба, малака, кӯшиш ва азхудгузариҳои Ҳ. Маҳмудов кор дод. Театршиноси маъруф Низом Нурҷонов (1923-2017) саъю кӯшиши роҳбари аввалини театрро дар ҷустуҷӯи ҳунарпешаҳо чунин арзёбӣ намудааст: “Дарёфти актёрҳо ва даъват кардани онҳо (аз Узбекистон) ба шаҳри тамоман ношинос кори осон набуд ва дар он солҳо аз тарафи ташаббускорони театр, аз ҷумла Ҳ. Маҳмудов, ин як кӯшиши қаҳрамонона буд” [13, с. 90]. Коргардон ва директори театр Ҳ. Маҳмудов дар ҷустуҷӯи ҳунармандон заҳмати зиёд кашид. Баробари аз маҳфилҳои амалкунандаи маҳаллӣ ба миқдори кам бошад ҳам ҳунармандонро ҷалб кардан, қисми асосии актёрон ва ҳофизону машшоқони тайёрро аз театрҳои Ҷумҳурии Узбекистон, ки шогирдони худаш буданд, даъват намуд. Миқдори артистон дар ҳар мавсим меафзуд. Дар мавсими аввалини 1930-1931 ба ҳайат кормандони театри ба номи Ҳамза режиссёр Фатхулло Умаров ва артистка София Туйбоева ҳамроҳ шуданд, ноябри соли 1931 яке аз артистони асосии театри Бухоро Мирқарим Саидов, ки соли 1930 чун Ҳ.

Маҳмудов студияи узбекии Москва ро хатм карда буд, омад. ӯ ҳамчун шоғирд, ҳамкору ҳамсафи Ҳ. Маҳмудов дар театри аввалини касбии тоҷик ба ҳайси актёр, ҳофиз, коргардон ва драматург кор карда, дар рушди театри тоҷик хизматҳои намоён кард.

Яке аз сабабҳои дар навбати аввал аз Ӯзбекистон даъват шудани хунармандон он аст, ки ин фикр аз тарафи роҳбарони вақти Тоҷикистон низ тарафдорӣ мешуд. Чунончи, дар Анҷумани I муассисони ҲК (б) Тоҷикистон (6-15 июни соли 1930) котиби якуми хизб М. Ҳусейнов изҳор доштааст: “Бо ҳар роҳ бояд ба ташкили ҳаёти фарҳангӣ дар Тоҷикистон зиёиёни тоҷик аз Самарқанд, Бухоро, Тошкент, Фарғона ва ғайра ҷалб карда шаванд. Ман аллакай гуфта будам, ки дар Тошкент қарор гирифта, тасаввур кардан мумкин нест, ки Ватани худро дӯст медорӣ – ин дӯстдорӣ нест. Бояд ба ин ҷо, ба Тоҷикистон омад ва ин ҷо кор кард” [11, с. 178]. Чунин андешаҳои роҳбарон ва аҳли ҷомеа боиси он гаштанд, ки аз солҳои аввали ташкили Ҷумҳурии мухтори Тоҷикистон (1924) то аввали солҳои 30-юми асри XX ба қавли Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “ҳазорон мардони фидоӣ”, дар қатори онҳо Ҳ. Маҳмудов ба Душанбе омада, пойдевори санъату фарҳанги тоҷикро гузоштанд.

Шароити манзилии кормандон дар солҳои аввал душвор буд. Азбаски аксари хунаrpешагон аз шаҳро деҳоти дурдаст омада буданд, дар хучраву толорҳои Хонаи деҳқон зиндагӣ мекарданд. Директор Ҳ. Маҳмудов, пеш аз ҳама ба ҳалли ин мушкил тавачҷуҳ кард. “Бо назардошти вазъи ногувори хобгоҳ роҳбарияти театр аз соли 1932 ба сохтмони хобгоҳ барои хунаrpешагон шуруъ кард ва бо ҳамин дар масъалаи манзил сабуки ба вуҷуд омад” [10, с. 62].

Бояд зикр кард, ки санъати театри барои ҳамаи халқу миллатҳои ҷаҳон, аз ҷумла халқи тоҷик падидаи нав нест. Н. Нурҷонов аломатҳои онро аз замонҳои қадим дар хунари деворнигора, сангнавишта, намоишҳои кӯчагӣ маросимии тоҷикон, хунари бозигарӣ, масҳарабозҳо, дорбозҳо, зочабозӣ, чашмбандӣ ва ғайра ҷустааст: “Театри суннатии тоҷикон аз ҳафт шакли мустақил: театри пантомима, театри рақс, театри мусиқии мардумӣ, театри суруд, театри сухану фикру эҳсос, театри зочабозӣ, театри масҳарабозҳо иборат буд” [15, с.21]. Дар таҳқиқи заминаҳои пайдоиши театри тоҷик саҳми Н.И. Лвов [7], Г.И. Гоян [4], Л.Н. Демидчик [5], Н.Х. Нурҷонов [13] ва дигарон бузург аст. Н. Нурҷонов бар ин назар аст, ки санъати мусиқӣ ва театрии тоҷикро ба ду қисмат:

- пурра халқӣ,

- халқӣ-касбӣ ҷудо кардан мумкин аст. Агар дар ноҳияҳои кӯхистонии Тоҷикистон дар асрҳои гузашта танҳо шакли аввал-халқӣ, мавҷуд бошад, шакли халқӣ-касбӣ дар шаҳрҳои қалони тоҷикнишини Осиёи Марказӣ ҳануз аз асрҳои XVII-XVIII рушду нумӯ карда буд. Дар охири асри XIX ва аввали асри XX театри халқии тоҷик дар шаклҳои театри лухтак ва масҳарабозҳо ба назар мерасид [13, с.10-11]. Агар ин шаклҳо аз тарафи мардон дар кӯчаву бозор ва идғоҳҳо баргузор шаванд, қисмати занонаи он дар ҳавлиҳо ба занҳо хидмат мерасонд, ки аз хунаrxои зерин иборат буд:

- рақс бо қайроқ;
- рақс бо зангула;
- рақси дарвешон [13, с. 10-11].

Ҳамчунин навъҳои дигари театри халқии тоҷик буданд, ки намоишҳои рақси овозхонӣ, суруд, мусиқӣ ва ғайра аз ҷумлаи онҳоянд. Аз охири асри XIX дар шаҳрҳои Тошканд, Намангон, Марғелон, Самарқанд, Андиҷон ва Хучанд маҳфилҳои театрии русии хаваскорон ташкил шуданд, ки онҳо хосси Аврупо ва Россия буданд. Хунаrxои халқӣ ва замонавиро заминаҳои асосии театри касбии

точик номидан мумкин аст. Ин аст, ки “на танҳо шакли театри русӣ, балки ғояҳои пешқадам, инсонпарваронаи он, тезутундии сиёсӣ, қувваи муассири бадеӣ, анъанаҳои назарраси воқеиятшиносӣ, қоидаҳои халқияти он ба рушди санъати сахнавии тоҷик таъсири ҳалқунанда расонид.” [13, с. 20]. Дар пайдоиши чунин театр дар Осиёи Миёнаи шуравӣ нақши аскарони сурх аз ҳама бештар аст, намунаи аввалини чунин театрҳоро маҳз онҳо ташкил карданд. Хабар дода мешавад, ки дар миёнаҳои соли 1919 тахти назорати шуъбаи сиёсии fronti Туркистон “11 гурӯҳи касбӣ амал мекард. Дар се моҳ (июл-сентябри соли 1919) сексияи бадеӣ-маърифатии Идораи сиёсии fronti Туркистон 78 концерт, 31 спектакл, 94 сеанси кино, ки 117 800 тамошобин дошт, баргузор кард. Аскарони сурх дар ин муддат 288 спектакл ва концерт ба намоиш гузоштанд” [1, с.92]. Дар Душанбе низ маҳфили нахустини худфаъолияти мусиқӣ ва театрӣ соли 1927 дар баталони кӯҳии тирандозии тоҷик ташкил шуда буд, ки бо барномаҳои концертӣ ва песаҳои хурд на танҳо дар байни аскарон, балки аҳоли низ баромад мекард. Яке аз ташаббускорон афсари тоҷик аз Бадахшон М. Юсуфбеков буд, ки минбаъд дар рушди театр ва драмаи тоҷик саҳми назаррас гузошт. Аъзои ин маҳфил моҳи августи соли 1929 (ҳануз пеш аз ташкили театри давлатӣ) дар охири Анҷумани дуҷуми муаллимони Тоҷикистон песаи дупардагии “Фочиаи Фарм” (муаллиф ва коргардон М. Бурҳонов)-ро намоиш дод.

Театрҳои шакли нав дар худуди Осиёи Марказӣ қариб дар як вақт ба вучуд омаданд. Аз ҷумла солҳои 1917-1923 дар назди вокзали Хучанд маҳфили драмавӣ аз ҳисоби роҳиохангарони рус амал мекард. Онҳо ба шаҳр ва маҳалҳои атроф низ ба сафари ҳунари мебаромаданд, тамошобинонашон асосан ҷавонон буданд, шавқу завқи онҳо ба ин навъи ҳунар торафт бештар мешуд ва мехостанд ҳарчи зудтар театри миллии худро низ бинанд. Бояд гуфт, ки театрҳои ҳаваскорони Хучанд, Уротеппа (Истаравшан) ва Панҷакент бо таъсири театрҳои тоҷикии ҳаваскорони Самарқанд ба вучуд омаданд. Дар охири соли 1926 дар назди клуби ноҳияи Панҷакент ҷавонон театри ҳаваскорон таъсис доданд, ки аъзояш 14 нафар комсомол, аз ҷумла панҷ нафар духтар буданд. Дар ин бора рӯзномаи “Овози тоҷик” хабар додааст, ки дар яке аз спектаклҳои, ки дар охири моҳи январи соли 1927 ин театр намоиш дод, 300 нафар тамошобин ҳузур дошт, ки 8 нафарашон занҳо буданд [9].

Дар Бухоро аввалин театри худфаъолият андак пештар – оғози соли 1921, дар назди шуъбаи маорифи халқ ташкил ёфта буд. Соли 1928 дар клуби хурокворӣ (“Пищевик”) маҳфили мусиқӣ-драмавӣ ташкил карда, хатмкардаи студияи узбекии шаҳри Москва Ҳ. Маҳмудовро ба он роҳбар таъйин намуданд. Ӯ фаъолияти ин театрро хуб ба роҳ монда, баъди чанде ба театри давлатии ба номи Ҳамзаи шаҳри Тошқанд гузашт. Аз он ҷо бо даъвати масъулони фарҳанги Тоҷикистон ба кишвари мо омад.

Ҳаёти театри давлатии касбии тоҷик тахти роҳбарии Ҳ. Маҳмудов дар тирамоҳи соли 1929 аз ҳафт нафар иборат буд: актёрҳо Шариф Бақоев, Гулҷеҳра Бақоева, Тубиё Бобоева, мутрибон Пулод Аҳмадов, Гуломризо Хусейнов, Михаил Ягудоев, режиссёр Ҳомид Маҳмудов (ӯ вазифаи директориро низ ба уҳда дошт) [14, с.5]. Пас аз ду-се моҳ дар ибтидои мавсим театр аз 15 нафар ходимони эҷодӣ иборат буд. 7-уми ноябри соли 1929 дар рӯзи ҷашни 12-солагии Инқилоби Октябр нахустин театри давлатии Комиссариати маорифи халқи Тоҷикистон бо иҷрои концерт дар бинои Хонаи деҳқон расман ба фаъолият шуруъ кард. Дар чор моҳи аввали қор тахминан 20 спектакл ва концерт гузошта шуд. Мавзуи аввалин песаи театр “Наврӯз ва Гулҷеҳра”-и Акмал Аминзода занон буда, бо ин песа жанри драмаи мусиқии тоҷик асос гузошта шуд. Баъзе аз песаҳои, ки дар солҳои 1929-1930

ба сахна гузошта шуданд, аз ин пештар аз тарафи гурӯҳи ҳаваскорон иҷро шуда буданд, чун “Эшони фиребгар”-и Т. Самадӣ, “Бой ва Одина”-и М. Юсуфбеков. Аммо онҳо акнун бо тарзи нав аз тарафи коргардон Ҳ. Маҳмудов ба сахна гузошта мешуданд, аз ҷумла “Бой ва Одина” соли 1930 бо номи нави “Зулми охирин” бо таҳияи нав ба сахна гузошта шуд. “Спектакли “Ду коммунист”-и К. Яшин дар ҳаёти театр имтиҳони муҳим гашт: коллективи ҷавон аз барномаҳои консерти ва песаҳои хурд ба асарҳои бисёрпардаи драмавӣ гузашт” [13,с.100]. Дар истифодаи намоишномаҳои адибони рус сахми Ҳ. Маҳмудов, ки ин забонро хуб медонист, калон буд, “Шуриш”-и Д. Фурманов ва С. Поливановро маҳз ӯ ба забони тоҷикӣ ба сахна гузошт.

Дар солҳои аввал дар қори таҳия ва омода намудани спектаклҳо норасоӣҳо ҷой доштанд. Дар ин бора ҳунармандони собиқадор дар хотирҳои худ ишора кардаанд. Аз ҷумла Г. Бақоева навиштааст: “Мо чун зочаҳо бозӣ мекардем, чи тавре ки режиссёр мефармуд. Дар хона кор намекардем” [13, с. 126]; Бино ба хотираи М. Қосимов “Маҳорати артистии мо он вақтҳо хеле паст буд. Артистон дар сахна куркура на рафт мекарданд, суханҳо мисли қорӣ ёд мекарданд, агар ба тарзи дигар ифода кунем, мо пойбанди режиссёрон будем, мо айнан ба онҳо тақлид мекардем, ки ин моро аз ҳаракати озод дар сахна маҳрум мекард, мо ба моҳияти образ чуқур сарфаҳм намекардем” [6,с.74]. Ин гуна худнақдкунӣ ё таҳлили қори эҷодии як ҳунарманд аз ҷониби ҳампеша хусусан дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ минбаъд ривож ёфта, “масъалаҳо аз нигоҳи ихтисосӣ ва интиқодӣ бо нишон додани хусусиятҳои касбӣ” [12,с.16] баррасӣ шудаанд. Театршиносон ба ин назаранд, ки мактаби театрии бунёдкардаи Ҳ. Маҳмудов ва ҳамсафронашро “гурӯҳи нави ҳунарварон бо бозёфтҳои навини эҷодӣ инкишоф додаанд” [19,С. 54-55].

Ба сахна гузоштани асари ғоҷиавии Готси “Малика Турандот” дар руҳи ваҳтанговӣ барои коллективи театри тоҷик хеле душвор буд, аммо Ҳ. Маҳмудов то андозае кӯшиш кард ба қадри тавон услуби Ваҳтанговро, ки дар Москва аз худ карда буд, нигоҳ дорад. Бояд гуфт, ки асари мазкур, ҳарчанд аз тарафи адиби итолиёвӣ навишта шудааст, сарчашмаи шарқӣ дорад. “Агар дар спектакли “Маликаи Турандот” ба усули таҳияи Е. Б. Ваҳтангов куркура на пайравӣ карда шавад, дар намоишномаи “Дар таги пӯстак” баъзе усулҳои таҳияи В. Е. Мейерхолд ҳис карда мешуд” [14, с.12].

Зимни намоиши спектаклҳои солҳои аввал чунин қоида ҷорӣ буданд:

- 1) драма,
- 2) мусиқӣ,
- 3) концерт.

Ҳамчунин, ҳунармандони аввалини театр ташкилгари гуфтори радиои тоҷик низ буданд, танҳо соли 1930 тариқи радио панҷоҳ баромад карданд. Ин таҷриба дар солҳои 1970-1980 низ тавассути барномаи “Театр дар назди микрофон” идома дода шуд.

Дар нимаи аввали соли 1930 Ҳ. Маҳмудов аз Бухоро муҳрибони бомаҳоратро овард. Соли 1933 дар назди театр дастаи хурди мусиқӣ, 1936 дар заминаи он театри мусиқӣ кушода шуд, ҳар ду театр якҷоя унвони “Театри давлатии муттаҳидаи ба номи Лоҳутӣ”-ро гирифт, 1937 театрҳо ҷудо карда шуда, театри ба номи Лоҳутӣ мустақил гашт.

Аз солҳои 1934-1935 коргардонии театрро шахсони дигар ба зимма гирифтанд. Соли 1936 дастпарвари факултети режиссёрии Институти давлатии санъати театри (ГИТИС) Е.И. Мителман таъйин шуд. Аз ҳамин давра принцип ва мафҳумҳои системаи К.С. Станиславский барои ҳамеша ба таҷрибаи театри тоҷик

дохил шуданд. Хунармандони театр дастури зерини ин устодонашонро асоси фаъолияти худ қарор доданд: “Ғоянокии санъати театри бо маҳорати баланди актёрӣ бевосита зич алоқаманд аст... Бе маҳорати баланд ва дақиқи актёр ғоя ва мақсад, образҳои зиндаи асар ба тамошобин рафта намерасад” [17, с.308].

Хулоса, дар давраи муайяни фаъолияти театр нақши шахсиятҳои ташаббускор ва устоди касб, мураббӣ ва роҳбар аҳаммияти махсус пайдо мекунад. Омилҳои асосии сиёсӣ, ҷамъиятӣ, фарҳангии ба таъсиси театри аввалини миллӣ таъсиррасонро дар давраи аввали фаъолияти Ҳ. Маҳмудов ба чунин қисматҳо ҷудо кардан мумкин аст:

1) Омилҳои сиёсӣ. Дар ҷомеае, ки дар марҳалаи навсозии иҷтимоӣ қарор дошт, таъсиси театр ба ҳадафҳои муайяни сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ алоқаманд буд. Аз ин нуқтаи назар, таъсиси театри миллӣ дар муҳити тоҷикон натиҷаи заруратҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии замон мебошад. “Театр яке аз шаклҳои нави маданият буд, ки ба вучуд омадани онро сохти ҷамъияти нав талаб мекард” [14, с.3]. Аз ҷумла худи муассиси театр Ҳ. Маҳмудов нақл кардааст, ки баҳори соли 1921 ба Бухоро поезде тарғиботие омад, ки бо шиорҳо ва плакатҳои инқилобӣ оро дода шуда буд. Барномаи мазкур бо даъвати шуъбаи сиёсии комиссариати ҳарбии Бухоро ба роҳ монда шуда, спектаклҳои гузоштаи онҳо на танҳо ба тамошобинон, балки ба артистони Бухоро низ таассуроти бузург бахшидаст [13, с.27].

Ҳодисаи дигаре ҳам нақл мешавад, ки ҳангоми намоиши спектакли “Мубориза”-и А. Усмонов дар сахна чунон шуру ҳаяҷон ва парон-парон буд, ки боре яке аз тамошобинон – командири отряд, ки зидди босмачиён ҷангида будааст, ихтиёрро аз даст дода, бо наған (як навъ таппончаи ҳафттира) ба сахна баромад ва қариб иҷрокунандаи нақши сарвари босмачиёнро паронида буд” [13, с.129]. Театр на танҳо муассисаи фарҳангӣ, балки василаи ташаккули шуури иҷтимоӣ ва сиёсӣ маҳсуб мешуд.

2) Вазифаи ташвиқотӣ. Муддате кори ташвиқ ва тарғибро хизб ва давлат ба зиммаи театр вогузор кард. “Театри солҳои бистумро театри ташвиқотӣ номидан даркор аст” [14, с.4], – таъкид кардаанд муҳаққиқон. Дар бораи кори тарғиботӣ яке аз пешвоёни кори маориф ва маърифат А.В. Луначарский дар соли 1921 навиштааст: “Театри тарғиботӣ гуфта, ман театр-плакат, театр дар образҳои равшан, тезтунд ва тарғибкунандаи даъватҳои муайяне, ки маъноӣ ҳодисаҳои баамалояндаро кушода медиҳанд, муборизи зидди урфу одатҳои кӯҳна ё тарғиботи зиддиинқилобиро мефаҳмам, ба таври дигар, театр ин як навъ илова ба тарғиботи шифохӣ ва хаттӣ-рӯзнома мебошад” [8,с.2]. Дар рӯзҳои нахуст Ҳукумат аҳли эҷодро барои тарғиби идеологияи шуравӣ ҷалб карда, пайваста сармоягузорӣ менамуд. Санъатшинос А. Аҳроров спектаклҳои дар ин солҳо ба сахна гузоштаи Ҳ. Маҳмудовро таҳлил намуда, ба хулоса омадааст, ки “онҳо театри тарғиботи солҳои 20-умро мемонданд. Аммо коргардон тадриҷан аз тарғибот ба реализм рӯй овард” [2, с.242].

3) Ҳадафҳои фарҳангӣ ва маърифатӣ. Ҳадафи асосии хунармандони тоҷик тарғиби фарҳанг ва маърифат буд. Ин аст, ки дар баробари омилҳои сиёсӣ, таъсиси театр дорои аҳаммияти муҳими фарҳангӣ низ аст. Ҷомеаи тоҷик дар марҳалаи гузариш ба фарҳанги касбӣ ниёз ба шаклҳои нави ифодаи бадеӣ дошт. Тавассути намоишҳои масъалаҳои ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ матраҳ гардида, шунавандагон ба дарки арзишҳои нав ҳидоят мешуданд. Аз ҳамин ҷиҳат, таъсиси театри миллӣ қадами муҳим дар роҳи ташаккули худшиносии фарҳангӣ ва рушди санъати касбӣ ба шумор мерафт, ки ин хусусият дар давраи муосир – Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷойи аввал баромадааст.

4) Нақши шахсият. Пажухишҳо нишон медиҳад, ки таъсиси театри миллий натиҷаи омезиши ҳадафҳои сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеа буда, дар амалисозии он шахсиятҳои ташаббускор низ нақши бориз доштанд. Аз ҷумла Ҳ Маҳмудов дар рушди фарҳанги миллий арзёбӣ саҳми назаррас гузоштааст. Пеш аз ҳама, ташкили гурӯҳи хунарӣ ва ҷалби шахсони соҳибистеъдод ба фаъолияти саҳнавӣ аз ҷумлаи иқдомҳои ӯ ба ҳисоб меравад. Илова бар ин, масъалаҳои марбут ба омодагии намоишҳо, ташкили машқҳо ва роҳандозии фаъолияти доимии театр, ҳатто бо манзил таъмин намудани кормандон низ ба фаъолияти ташкилии ӯ вобаста буданд. Дар шароите, ки таҷрибаи касбии театри ҷанӯз маҳдуд буд, чунин фаъолият талаботи баланди масъулият ва ташаббускориро тақозо мекард. Корномаи Ҳ. Маҳмудов нишон медиҳад, ки таъсиси театр танҳо натиҷаи қарорҳои маъмурӣ набуда, балки маҳсули меҳнати шахсиятҳои фаъол ва дилсӯзи фарҳанг низ мебошад. Маҳз чунин фаъолияти ташкилӣ имконият фароҳам овард, ки пояҳои аввалини театри миллий гузошта шаванд. Баррасии фаъолияти Ҳ. Маҳмудов нишон медиҳад, ки нақши ӯ, пеш аз ҳама дар ҷанбаи ташкилӣ зоҳир мегардад. Ӯ на танҳо ташаббускор, балки ҳамоҳангсози равандҳои эҷодӣ низ буд. Дар таърихи фарҳанг чунин шахсиятҳо ҳамчун поягузори ниҳодҳои фарҳангӣ арзёбӣ мешаванд. Бинобар ин, муҳаққиқ М. Табаров дуруст қайд кардааст: “Дар шахсияти Ҳомид Маҳмудов се ипостас (ҷанба)-и асосии режиссёр тавҷам омезиш ёфтааст:

- 1) инҳо режиссёр-мураббӣ;
- 2) режиссёр-басаҳнагузоранда;
- 3) ва режиссёр-роҳбар мебошанд” [18, с.256].

Умуман, омилҳои асосии сиёсӣ, ҷамъиятӣ, фарҳангӣ ва шахсии таъсиси театри миллиро зимни баррасии фаъолияти ташкилӣ, эҷодкории Ҳ. Маҳмудов муайян кардан яке аз усулҳои дуруст ва босамари таҳқиқ буда метавонад. Зеро дар ин маврид омилҳои сиёсӣ, ҷамъиятӣ, фарҳангӣ ва шахсӣ нақши асосӣ дошта, дар фаъолияти коргардонӣ ва роҳбарии Ҳ. Маҳмудов ҳамчун асосгузори театри аввалини касбии давлатии тоҷик муассир ба назар мерасанд.

Адабиёт

1. Андрианова М. К истории театра на фронте в период гражданской войны / М. Андрианова // Тр. центрального театрального музея им. А. Бахрушина. – М.-Л.: Искусство. – 1941. – 360 с.
2. Аҳроров А. Ҳомид Маҳмудов – меъмори санъати театри касбии тоҷик / А. Аҳроров // Хориқаи Ҳомид Маҳмудов дар бунёд ва пешрафти Театри миллии Тоҷикистон (таҳқиқоти дастаҷамъӣ). – Душанбе: – Дониш, 2020. – С.239-244.
3. Бойгонии давлатии марказии ҶШС Тоҷикистон. – 385. – оп.1. – д.52. –л.8.
4. Гоян Г. Театр, рожденный Октябрем / Г. Гоян. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1943. – 95 с.
5. Демидчик Л.Н. Таджикская драматургия 40-50-их годов / Л.Н. Демидчик. – Душанбе, 1965. – 204 с.
6. Қосимов М. Мактаби маҳорат ва эҷодкорӣ / М. Қосимов. – Шарқи сурх. – 1956. – №1. – С.73-76.
7. Львов Н. Материалы к истории Таджикского театра / Н. Львов // Труды Гос. центр Театрального музея им. А.А Бахрушина. – Москва-Ленинград, 1941. – С. 113 – 114.

8. Луначарский А.В. О задачах театра в связи о реформой Наркомпроса / А.В. Луначарский. – Москва: Культура театра, 1921.- №4. – с. 3-10.
9. Махмудзода Ғ. Театр гузошта шуд / Ғ. Махмудзода. – Овози тоҷик. – 1927. – 6 феврал.
10. Махмудов Б. Mahmudnoma Бунёдкор / Б. Махмудов. – Душанбе: Истеъдод, 2021. – 288 с.
11. Муллоаҳмад М. Сухане чанд доир ба фаъолияти эҷодии Ҳомид Махмудов / М. Муллоаҳмад // Хориқаи Ҳомид Махмудов дар бунёд ва пешрафти Театри миллии Тоҷикистон (таҳқиқоти дастаҷамъӣ). – Душанбе: Дониш, 2020. – 270 с.
12. Муродов М. Театр в зеркале печати / М. Муродов // Вестник культуры. – 2013. – № 1(21). – С. 11-16.
13. Нурджанов Н.Х. История таджикского советского театра (1917-1941) / Н.Х. Нурджанов. – Душанбе: Дониш, 1967. – 470 с.
14. Нурҷонон Н. Ним асри пурсамар / Н. Нурҷонон. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 112 с.
15. Нурҷонон Н. Мактаби актёрии тоҷик / Н. Нурҷонон. – Душанбе, 2011. – 496 с.
16. Раҳмонов Э. Душанбе – шаҳри дӯстӣ ва бародарӣ. Суханронӣ хангоми мулоқот бо аҳли ҷамоатчиғии шаҳри Душанбе, 14 феввали соли 1998 / Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллий ва бунёдкорӣ. Ҷ.1. – Душанбе: Ирфон, 2001. – С. 88–102.
17. Станиславский К.С. Статьи, речи, беседы, письма / К.С. Станиславский. – Москва, 1953. – 384 с.
18. Табаров М. Режиссерские искания Хомид Махмудова и становление таджикской режиссерской школы / М. Табаров // Хориқаи Ҳомид Махмудов дар бунёд ва пешрафти Театри миллии Тоҷикистон (таҳқиқоти дастаҷамъӣ). – Душанбе: Дониш, 2020. – 270 с.
19. Хуррамова Б. Тавсифи маҳорати актёрӣ дар пажӯҳишҳои илмӣ / Б. Хуррамова, А. Розикзода // Паёмномаи фарҳанг. – 2022. – № 4(60). – С. 52-60.

Умаркул Рузбой

ХОМИД МАХМУДОВ И СТАНОВЛЕНИЕ ПЕРВОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ТЕАТРА ТАДЖИКИСТАНА

В статье проанализированы политические и культурные предпосылки и цели создания профессионального национального театра, а также организационная деятельность Хомид Махмудова как одного из главных инициаторов данного процесса. Когда после образования Таджикской Советской Социалистической Республики был поставлен вопрос о формировании данного вида современной культуры, возникла необходимость решения ряда первоочередных задач – обеспечения помещением, финансированием и кадрами. В реализации этих задач, прежде всего в обеспечении кадров и создании условий их труда и быта, значительные усилия приложил директор и режиссёр театра Х. Махмудов. Он также принимал участие в определении художественного направления и репертуара театра, подготовке сценических произведений и постановке известных мировых пьес. Наряду с этим, в статье оценивается вклад Х. Махмудова в организацию других творческих коллективов, в том

числе музыкально-драматических, привлечение творческих сил и налаживание театральной деятельности. Научные, исторические и статистические источники свидетельствуют о значительной роли Х. Махмудова в создании национального таджикского театра. Используя имеющиеся возможности, условия и собственные организационные способности, он привлёк к театру европейского типа артистов, музыкантов и народных певцов, тем самым заложив основу национального таджикского театра, который в короткий срок (в течение двух-трёх сезонов) начал функционировать как современный театр. В тот период создание театра являлось не только культурным явлением, но и важной социально-политической инициативой. В заключение подчёркивается, что Х. Махмудов сыграл выдающуюся роль в формировании институциональных основ национального театра и его становлении.

Ключевые слова: национальный театр, «театр европейского типа», «народный театр», «профессиональный театр», культурная политика, политические и социальные цели, организационная деятельность, история таджикского театра, политическая пропаганда, личные факторы.

Umarqul Ruziboy

HOMID MAHMUDOV AND THE FORMATION OF TAJIKISTAN'S FIRST PROFESSIONAL NATIONAL THEATRE

This article examines the political and cultural prerequisites for the establishment of Tajikistan's first professional national theatre and analyses the organizational activities of Homid Mahmudov, one of the key initiators of this process. Following the establishment of the Tajik Soviet Socialist Republic, the creation of a professional theatre emerged as an important cultural objective. However, a number of challenges hindered its development, including the lack of suitable premises, financial resources, and qualified personnel. Significant efforts to address these issues—particularly those related to staffing, working conditions, and organizational management—were undertaken by the theatre's director and stage director, Homid Mahmudov. Mahmudov also played an important role in shaping the theatre's artistic vision and repertoire, preparing stage productions, and introducing works of world drama to local audiences. Furthermore, the article assesses his contribution to the organization of musical and dramatic ensembles, the mobilization of creative talent, and the institutional development of theatrical activity in Tajikistan. Historical, statistical, and scholarly sources demonstrate Mahmudov's significant role in the establishment of the Tajik national theatre. Through the effective use of available resources and his exceptional organizational abilities, he brought together actors, musicians, and folk performers within a theatre structured according to European theatrical traditions. As a result, the foundations of a professional national theatre were laid, and within only two to three seasons the institution began to function as a modern theatrical organization. The establishment of the theatre represented not only a major cultural achievement but also an important socio-political initiative. The study concludes that Homid Mahmudov played a decisive role in creating the institutional foundations and promoting the early development of the Tajik national theatre.

Keywords: national theatre, professional theatre, European-style theatre, folk theatre, cultural policy, socio-political objectives, organizational activity, history of Tajik theatre, political factors, propaganda, Homid Mahmudov.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рӯзибой Умарқул – Унвонҷӯи шубъаи таърихи санъати Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 33. E-mail: itajjt51@mail.ru. Тел.: (+992) 934-39-88-38

Сведения об авторе: Рузибой Умарқул – Соискатель отдела истории искусства Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша НАНТ. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33. E-mail: itajjt51@mail.ru. Тел.: (+992) 934-39-88-38

Information about the author: Ruziboy Umarqul – Applicant of the Department of Art History at the Institute of History, Archaeology and Ethnography named after Ahmad Donish of the National Academy of Sciences of Tajikistan. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33. E-mail: itajjt51@mail.ru. Phone: (+992) 934-39-88-38

ТДУ:78тоҷик+9тоҷик+37тоҷик+008+398+782/785

Исрибшоева Нуринисо

ҲАЁТИ МУСИҚИИ БАДАХШОН ДАР СОЛҲОИ 1950-1960

Дар мақола ташиаккули ҳаёти мусиқии Бадахшон дар солҳои 1950-1960 мавриди баррасӣ қарор дода шуда, равандҳои мураккаби гузариши фарҳанги суннатӣ ба низоми касбии сахнавӣ таҳлил гардидааст. Муаллиф ба масъалаҳои тағйирёбии муҳити фарҳангӣ, муассасаҳои фарҳангӣ, руиҳи санъати касбӣ, ташиаккули муҳити эҷодӣ ва фаъолияти дастаҳои ҳунари диққати махсус додааст. Ҳаёти мусиқии Бадахшон дар солҳои 1950-1960 дар шароити дигаргуниҳои амиқи иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ташиаккул ёфта, ба яке аз ҷузъҳои муҳимми руиҳи фарҳанги миллии тоҷик табдил гардид. Таъкид мегардад, ки маҳз дар солҳои 1950-1960 асосҳои ташиаккули низоми касбии мусиқӣ ва театрии вилоят гузошта шуда, дастаҳои ҳунарии ҳаваскор ба мактаби омодасозии ҳунарамандони касбӣ табдил ёфтанд. Аз ин рӯ, дар мақола ба таҳқиқи хусусиятҳои руиҳи ҳаёти мусиқии Бадахшон дар солҳои 1950-1960, нақши сиёсати фарҳангии шуравӣ дар ташиаккули санъати мусиқӣ ва театри, баррасии раванди ҳамгирии анъанаҳои суннатии мардумӣ бо шаклҳои нави касбии санъат тавачҷуҳи махсус дода шудааст. Дар таҳқиқи ин ҷиҳатҳо маводди наирӣҳои даврӣ, ба хусус рӯзномаи «Бадахшони Советӣ», асноди бойгонӣ истифода гардида. Ин усул имкон дод, ки на танҳо маълумоти воқеӣ ҷамъоварӣ, хусусиятҳои умумӣ ва хосаи онҳо ба таври муқоиса гардад, балки муносибати ҷомеа ва ниҳодҳои давлатӣ нисбат ба санъат ва фарҳанг низ муайян карда шавад. Аз баррасиҳо баромад, ки солҳои 1950-1960 барои ташиаккули модели махсуси руиҳи фарҳанги мусиқии Бадахшон замина фароҳам омада, дар ҳамгирии анъана ва навоарӣ нақши ҳалқунанда бозидааст. Ин раванд минбаъд дар ташиаккули санъати касбии тоҷик ва руиҳи фарҳанги миллии таъсири назаррас гузоштааст.

Калимаҳои калидӣ: Бадахшон, “Бадахшони советӣ”, санъати мусиқӣ ва театр, касбикунони фарҳанг, фарҳанги анъанавӣ, эстетикаи сахнавӣ, худфаъолияти бадеӣ, ташиаккули фарҳанг, шаклҳои иҷроии, хусусиятҳои этнографӣ – мусиқӣ, сиёсати фарҳангии ИҶШС.

Муқаддима. Таҳқиқи ҳаёти мусиқии Бадахшон дар солҳои 1950-1960 аҳамияти махсуси илмӣ ва фарҳангӣ дорад, зеро ин давра марҳилаи муҳими гузариш аз шаклҳои суннатии хунари ба низоми касбии мусиқӣ-театрӣ ба ҳисоб меравад. Дар ҳамаи солҳо таҳти таъсири сиёсати фарҳангии шӯравӣ дар минтақа муассисаҳои фарҳангӣ, театрҳо, маҳфилҳои ҳаваскорон ва дастаҳои хунари ғаҷол гардида, барои рушди фарҳанги мусиқӣ заминаи нав фароҳам оварданд. Дар баробари ин, фарҳанги мусиқии Бадахшон хусусиятҳои суннатии худро нигоҳ дошта, бо шаклҳои нави саҳнавӣ ва касбӣ омезиш ёфт. Омӯзиши ин раванд имкон медиҳад таъсири сиёсати фарҳангии давлатӣ ба рушди санъати миллӣ, нақши анъанаҳои мардумӣ дар ташаккули санъати касбӣ ва хусусиятҳои минтақавии фарҳанги мусиқӣ муайян карда шавад.

Методология ва методҳои таҳқиқ. Асоси методологии таҳқиқро усулҳои таърихӣ (барои муайян намудани шароити сиёсӣ ва фарҳангии солҳои 1950-1960, инчунин таҳаввули ҳаёти мусиқӣ ва театрии Бадахшон), таҳлили муқоисавӣ (ҷиҳати муқоисаи хусусиятҳои фарҳанги мусиқии Бадахшон бо дигар шаклҳои фарҳанги мусиқӣ тоҷик) ташкил медиҳанд. Дар раванди омӯзиши мавзӯ аз усулҳои таҳлили таърихӣ, фарҳангшиносӣ ва санъатшиносӣ низ истифода шуд.

Истифодаи ин ва дигар методҳо имкон дод, ки хусусиятҳои рушди ҳаёти мусиқии Бадахшон дар солҳои 1950-1960 ва нақши сиёсати фарҳангии шӯравӣ дар ташаккули санъати мусиқӣ ва театри муайян гардад, раванди ҳамгироии анъанаҳои суннатии мардумӣ бо шаклҳои нави касбии санъат баррасии илмӣ ёбад.

Қисми асосӣ. Пас аз хотимаи Ҷанги Бузурги Ватанӣ, сиёсати фарҳангии мамалакат ба марҳилаи тарҳрезии ғаҷоли расмӣ ворид мегардад, ки ин раванд дар афзоиши шумораи театрҳо, хонаҳои фарҳанг, клубҳо ва дастаҳои ҳаваскор, махсусан дар минтақаҳои дурдаст зоҳир мешавад. Қобили зикр аст, ки ин раванд на танҳо дар шаҳри калон, балки дар ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон, аз ҷумла дар Бадахшон низ мушоҳида мешавад. Дар ҷунин шароит ҳаёти фарҳангии ин вилоят тадриҷан тағйир меёбад. Агар пештар санъати ин ҷо бештар аз шаклҳои суннатӣ – ба мисли сурудҳои мардумӣ, рақсҳо ва расму оинҳо иборат буд, акнун онҳо бештар дар намоишҳои саҳнавӣ истифода мешаванд. Мусиқӣ дигар на танҳо дар ҳаёти рӯзмара ё ҳангоми расму оинҳо, балки дар саҳна, дар доираи концертҳо ва намоишҳои махсус низ садо медиҳад. Ин боис мегардад, ки сохтори фарҳанги мусиқӣ тадриҷан тағйир ёбад: он шакли муайян гирифта, муназзам мешавад ва бештар ба тамошобин равона мегардад.

Ё. Ашурмамадов таъкид кардааст, ки «бо мақсади баланд бардоштани сатҳи фарҳангии мардум фарҳанг бояд аз рӯи шакл миллӣ ва аз рӯи мазмун шӯравӣ бошад» [2]. Ин ақида самтҳои ғоявӣ ва хунарии ҳамон давраро муайян мекард. Сухан на танҳо дар бораи нигоҳ доштани анъанаҳои мардумӣ, балки дар бораи азнавсозии онҳо бо назардошти шароити нави зиндагӣ меравад. Фарҳанг ҳамчун воситаи тарбияи одамон ва рушди ҷаҳонбинии онҳо арзёбӣ мешуд. Дар ин давра фарҳанг ба як воситаи муҳими тарбия табдил ёфта буд. Тавассути санъат ба мардум ғояи муайян расонида мешуд ва одоби арзишҳои онҳо шакл мегирифт. Дар ин давра санъат барои дилхушӣ хизмат мекард ва дар одамон ҳисси ҳамкорӣ, эҳтиром ба меҳнат ва кӯшиш барои рушди ҷомеаро низ тарбият

менаумуд. Маҳз бо омезиши анъанаҳои куҳна ва ҳадафҳои нави давлатӣ санъат ва фарҳанги он давр равнақ ёфтааст.

Тавассути мусиқӣ, театр ва дигар намудҳои санъат ба мардум ғояҳои нав расонида мешуд, ба онҳо мефаҳмонд, ки чӣ гуна рафтор кунанд, кадом арзишхоро қадр намоянд ва дар ҷомеа чӣ гуна мавқеъ дошта бошанд. Ҳамин тариқ санъат дар тарбияи фикрии одамон ва қабули ғояҳои шуравӣ нақши ғаёло бозид.

Чунончи Б. Қобилова навиштааст: «рушди мусиқӣ ва театр мустақиман аз сиёсати давлат вобаста буд, давлат санъатро на танҳо ҳамчун воситаи зебӣ, балки ҳамчун абзори муҳим барои таъсиррасонӣ ба фикру ақидаи мардум арзёбӣ мекард. Санъат вазифадор буд, ки дар зехни мардум ақидаҳои сотсиалистиро ҷой диҳад ва тарзи рафтори дастаҷамъонаро тарбия намоянд» [5, с. 35]. Ба андешаи ӯ санъати мусиқӣ ва театр дар ин раванд нақши муҳим доштанд, зеро онҳо ҳамзамон ба эҳсосот ва тафаккури одамон таъсири амиқ мерасонанд. Ҳамчунин дар ин таҳқиқ фарқи байни фарҳанги мусиқии тоҷикони водинонишин ва сокинони Кӯҳистони Бадахшон низ нишон дода мешавад. Мусиқии Бадахшон бо оҳангҳои хоси худ (аз ҷумла, фосолаҳои махсуси мусиқӣ), тарзи виҷаи иҷро ва соҳҳои беназири фарқ мекунад, ки ин ҳам як анъанаи хоси минтақавиро ба вуҷуд овардааст.

Барои фаҳмидани санъати мусиқӣ ва театри Бадахшон, пеш аз ҳама ба таърихи қадимаи он назар андохтан зарур аст. Ф. Кароматов ва Н. Нурҷонов аз расму оинҳои хеле қадима сарчашма гирифтани ин санъатро зикр намуда, афзудаанд: «суруд ва рақсҳои мардуми кӯҳистон заминаи маишӣ ва эътиқодӣ дошта, бо қору ғаёлоияти рӯзмара ва тасаввуроти қадимаи онҳо дар бори табиат пайванданд. Хусусан асосии ин ҳунар дар он аст, ки оҳанг, ҳаракати рақс ва маънои намоиш як қуллаи ягонаро ташкил дода, аз ҳам ҷудо сохта намешавад» [7, с. 9]. Ин нишон медиҳад, ки дар гузашта барои мардуми ин минтақа суруду рақс ва намоиш як қисми ҷудонашавандаи ҳаёти рӯзмара ва соҳтори фарҳангии онҳо ба ҳисоб мерафтааст. Мувофиқи мушоҳидаи А. Проценко «санъати мусиқӣ ва рақс ҷузъи ҷудонопазири ҳаёти рӯзмарраи мардуми кӯҳистон буда, бо зиндагии одии онҳо пайванди зич дорад, мардум на танҳо дар идҳо, балки дар рӯзҳои муқаррарӣ, дар ҷамомадҳои ойилавӣ ва ҳангоми иҷрои қорҳои рӯзгор суруд мехонанд ва мерақсанд» [10, с. 5]. Муаллиф қайд мекунад, ки дар ин ҷо мусиқӣ ва рақс танҳо шакли намоиш нестанд, балки воситаи муошират ва баёни эҳсосот ба шумор мераванд. Тавассути онҳо одамон бо ҳамдигар робита мекунанд, таҷрибаи худро ба дигарон интиқол медиҳанд ва арзишҳои миллии худро ҳифз менамоянд. Дар давраи сиёсати фарҳангии шуравӣ мазмуни намоишҳои театри тайғир ёфт. Дар саҳна бештар дар бораи қаҳрамонони нав – одамони ғаёло, ки барои бунёди ҷомеаи нав ва тарғиби ғояҳои сотсиалистӣ мубориза мебуданд, қисса мекарданд. Бо ҷвучуди ин. Чунончи Б. Давлатзода қайд мекунад: «дар айни замон, анъанҳои миллии ва халқӣ аз байн нарафта, баръакс, онҳо дар намоишҳо васеъ истифода мешуданд, то ғояҳои нави давлатӣ барои мардуми маҳаллӣ наздик ва фаҳмо гардад» [3, с. 85].

М. Назаров қайд мекунад, ки «санъати халқӣ ҳатто пеш аз инқилоб низ зинда буда, рушд мекард ва ҳеҷ гоҳ дар як ҷо намеистод, он ҳамеша тайғир меёфт унсурҳои навро қабул мекард, аммо асоси худро нигоҳ медошт. Сурудҳо, рақсҳо ва афсонаҳо идома ёфта, фикру эҳсосоти мардумро инъикос мекарданд»

[9, с. 150]. Сабаби устувории ин анъанаҳо дар он буд, ки онҳо бо ҳаёти мардум пайванди амиқ доштанд, одамонро муттаҳид мекарданд, ба онҳо дониш медоданд ва таърихи гузаштаро дар хотирашон зинда нигоҳ медоштанд.

Ҳамин тариқ метавон гуфт, ки давраи тоинқилобӣ барои ҷамоварӣ ва ҳифзи фарҳанги миллӣ аҳаммияти муҳим дошт. «Санъати халқие, ки дар он давра ташаккул ёфта буд, барои бунёди санъати касбии минбаъда замина фароҳам овард. Дар давраи шуравӣ ин анъанаҳо аз нав баррасӣ шуда, ба талаботи нав мутобиқ гардонида мешуд» [8, с.5]. Ин имкон дод, ки ҳам хусусиятҳои миллӣ нигоҳ дошта шаванд ва ҳам фарҳанг ба самти нав рушд кунад. Яке аз роҳҳои асосии ҷалби мардум ба фарҳанг ин дастаҳои ҳунарии ҳаваскорон буд. Маҳз ҳамин маҳфилҳо ва гурӯҳҳо ҳамчун пуле миёни санъати қадимаи халқӣ ва саҳнаи касбии театр хизмат мекарданд. Дар минтақаҳо аз ҷумла Бадахшон, маҳфилҳои ҳаваскорон қадами аввалин дар роҳи ташаккули санъати мусиқӣ ва театри гардидаанд. Мувофиқи маълумоти Х. Толибов (1957) дар он солҳо маҳфилҳои зиёди ҳунари ташкил гардида, ҷавонон ғаёлона ба санъат рӯ оварданд, «маҳфилҳои ҳунарии мактабҳои ба номи Молотов (бо роҳбарии Гулмамдод), Сталин (бо роҳбарии О. Фаросатшоев) ва Хрущёв бо роҳбарии Элназаров ба озмунҳои вилоятиву ҷумҳуриявӣ омодагии хуб дида буданд, дар ин озмунҳо ҳунармандони ҷавон, ба монанди Искандарова, Раҳмонова, Давлатназарова, Раҳматова, Маҳбубова, Абдураҳмонова, Саидмаҳмудов, Мирзошоева, ва Муродбеков маҳорати баланди худро нишон доданд» [13].

Дар айни замон, татбиқи сиёсати фарҳангӣ дар минтақаҳо на ҳамеша яқсон буд. Нақшаҳои давлатӣ баъзан бо шароити воқеӣ, аз қабилӣ норасоии биноҳо, набудани мутахассисон ва хусусиятҳои фарҳанги маҳаллӣ мувофиқат намекарданд. Дар натиҷа шаклҳои нави санъат ба вучуд омаданд, ки дар онҳо анъанаҳои халқӣ бо қоидаҳои театри касбӣ омезиш ёфта буд. М. Ҳайдаршев қайд мекунад, ки «маҳфилҳои ҳаваскорон дар он давра ба қисми муҳими ҳаёти фарҳангӣ табдил ёфта, дар онҳо анъанаҳои маҳаллӣ ҳифз мешуданд. Одамон тавасути ин маҳфилҳо ба санъат ҷалб гардида, дар намоишҳо ва чорабиниҳои эҷодӣ иштирок мекарданд» [15]. Бино ба таъкиди муаллиф, маҳфилҳои ҳунари ба пуле табдил ёфтанд, ки фарҳанги қадимаро бо низоми нави санъати шуравӣ пайваст мекарданд.

Мувофиқи тадқиқоти М. Андреев «мусиқӣ ва суҳан ҳамеша бо ҳам пайваст буда, санъат бо ҳаёти ҳаррӯзаи мардум робитаи зич дошта бисёр анъанаҳои қадима ҳифз шудаанд» [1, с. 3]. Дар ин низом мусиқӣ ҳамчун санъати ҷудогона вучуд надошта, балки барои иҷрои расму оинҳо, ҷашнҳои тақвимӣ ва нақли қиссаву афсонаҳо хизмат мекард. Маҳз ҳамин тарзи ҳунарнамоӣ замина фароҳам овард, ки баъдтар дар ин минтақа санъати театри рушд ёбад.

То миёнаҳои асри XX, ҳаёти ҳунарии мардумро маҳз ҳамин анъанаҳои қадима муайян мекарданд. Мусиқии Бадахшон қисми ҷудоинопазири зиндагӣ ва маросимҳо ба ҳисоб мерафт. Он дар идҳои асосӣ ва маросимҳои динӣ ва мардумӣ ҳамеша истифода мешуд. Фарҳанги мусиқии Бадахшон бештар барои маросимҳо ва ҳаёти ҳаррӯза хос буд. Дар чунин шароит мусиқӣ, шеър, рақс ва ҳаракатҳои дасту рӯй бо ҳам омехта буда, ҳамчун низоми ягона дарк мешуданд ва аз ҳам ҷудо карда намешуданд.

Ин тарзи ҳунарнамоӣ барои пайдоиши театр дар вилоят замина фароҳам овард, дар рушди санъати мусиқӣ ва театр нақши муҳим бозид. Б. Қобилова

хусусиятҳои концептуалии фарҳанги суннатиро таҳлил намуда чунин қайд кардааст: «дар фарҳанги мардуми Бадахшон ҳаёти инсон – аз таваллуд то марг – ҳамчун як давраи ягонаи маънавӣ дарк мегардад. Тибқи ин боварӣ, инсон дар муҳити гарми оилавӣ ба дунё меояд ва бояд ин ҷаҳонро низ бо ҳамин гуна руҳияи нек ва дар иҳотаи наздикон тарк намояд» [4, с. 24]. Аз ин рӯ, ба гуфтаи муаллиф, маросимҳои бошукӯҳ на танҳо муносибати таваллуд, балки ҳатто ҳангоми вафоти инсон низ баргузор мегардад. Ин муносибат нишон медиҳад, ки дар фарҳанги онҳо марг на ҳамчун анҷоми мутлақ, балки ҳамчун гузариш ба марҳалаи дигар қабул карда мешавад ва бо эҳтиром ва фазоии рамзии шодӣ таҷлил мегардад. Ин ҳолат бозгӯи он аст, ки дар фарҳанги суннатӣ на танҳо вазифаи эстетикӣ, балки вазифаи амиқӣ маънавиро низ иҷро мекунанд. Он ба одамоне кӯмак мерасонад, ки марҳалаҳои муҳимми ҳаётро дарк намоянд, онҳоро бипазиранд ва эҳсосоти худро баён кунанд.

Чӣ тавре, ки Б. Қобилова қайд мекунанд, ки «дар ҳифзи жанрҳои суннатӣ табдил ёфтани шаклҳои динӣ ба кополитсияҳои созӣ (инструменталӣ) нақши муҳим мебозад, ки ин имкон медиҳад маводди оҳангӣ дар шароити маҳдудиятҳои идеологӣ нигоҳ дошта шавад» [6, с. 13]. Дар борабари ин, шаклҳои нақлии шифоӣ аҳаммияти хос пайдо мекунанд, ки дар онҳо иҷрокунанда вазифаҳои сароянда, гӯянда ва актёрро муттаҳид намуда, сатҳи баланди маҳорияти бадеҳагӯӣ (импровизатсия) ва тавачҷуҳи зиёд ба робитаи мустақим бо шунавандагонро нишон медиҳад.

Дар борабари ин, ташаккули сохторҳои касбии мусиқӣ-театрӣ сурат мегардад. Дар ин раванд фаъолияти Театри мусиқӣ-драммати шаҳри Хоруғ ба номи А. Рӯдакӣ, ки ба маркази ташаккули санъати касбии минтақа табдил ёфта буд, нақши муҳим бозид. А. Раҳмонқулов дар мақолаи худ «Шухрати театр барқарор карда шавад» фаъолияти фаъоли саҳнагузори театр, ташаккули репертуар, ки ҳам асарҳои миллӣ ва ҳам намунаҳои классикии драматургияи ҷаҳониро дар бар мегирад, баррасӣ шудааст. Маҳз дар чунин муҳити эҷодӣ ҳунармандони маъруф ташаккул ёфта, ба камол расиданд. Аз ҷумла, С. Бандишоева, Б. Карамхудоева, М. Назаров, А. Хоҷаев, Б. Алифбекова ва Н. Қурбонасейновро метавон ном бурд. Фаъолияти онҳо дар ташаккули театр ҳамчун як дастаи касбӣ ва баланд бардоштани сатҳи бадеии он нақши муҳим бозид. «Дар репертуари театр асарҳои арзишманде, аз қабилӣ «Қишлоқи тиллоӣ»-и М. Миршакар «Гунаҳкорони бегуноҳ»-и Н. Островский, «Макру муҳаббат»-и Шиллер, «Нур дар кӯҳистон»-и Деҳотӣ ва дигар намоишномаҳо ҷой доштанд, ки дар рушди завқӣ эстетикӣ ва маънавии ҷомеа саҳми назаррас гузоштанд» [11]. Ҳамин тариқ, фаъолияти театр дар ин давра дар ҳаёти фарҳанги минтақа нақши намоён бозида, ба маркази муҳимми рушди бадеӣ ва тарбияи маънавии ҷомеа табдил ёфт. Саҳми назаррасро дар рушди театр хатмкардагони муассисаҳои таълимии маҳсус мегузоштаанд, ки ин аз сиёсати системавии давлат дар бахши тайёр кардани кадрҳо шаҳодат медиҳад.

Инчунин «дар ин давра театр ба яке аз марказҳои асосии ташаккули санъати касбӣ дар Бадахшон табдил ёфта, хатмкардагони омӯзишгоҳи олии театри Тошканд, аз ҷумла М. Мамадазизов, М. Маликов, П. Завқибеков, Т. Шодмонбеков, Ш. Пулодов ва М. Сухробшоев, ҳамчун ҳунармандони соҳибтаҷриба ва баландихтисоси мактаби олии театрӣ ба ин раванд рӯҳи тоза бахшида, сатҳи ҳунарварӣ ва касбиятро боз ҳам боло бурданд» [12]. Ин

хунармандон тавонистанд маҳорати худро барои таҳким ва муаррифии санъати советӣ бо тамоми нозуқиҳояшон истифода намоянд ва ҳамзамон дар сахна хунармандони соҳибистеъдоду болаёқатро тарбия кунанд.

Дар айни замон, нақши дастаҳои хунари дар марказҳои фарҳангӣ тақвият меёбад, ки дар онҳо синтези мусиқӣ, рақс ва драматургия ҳамчун воситаи тарбияи эстетикӣ амалӣ мегардад. Дар мақолаи Л. Ҳамроев таъкид мешавад, ки «чунин шаклҳои амалияи хунари на танҳо анъанаҳои миллиро ҳифз мекунад, балки ба коркарди сахнавии онҳо низ мусоидат намуда, моделҳои нави баёни хунариро ташаккул медиҳанд» [16]. Ҳамин тариқ, суҳан на танҳо дар бораи ҳифзи анъана, балки дар бораи рушди он меравад. Ин раванд ба фарҳанги суннатӣ имкон медиҳад, ки на танҳо нигоҳ дошта шавад, балки ба шароити муосир мутобиқ гардида, зинда ва серталаб боқӣ монад. Ин, махсусан, дар шароити ҷомеаи тағйирёбанда муҳим аст, ки дар он фарҳанг бояд на танҳо гузаштаро ҳифз кунад, балки ба ниёзҳои имрӯза низ посух гӯяд. Ба шарофати фаъолияти дастаҳои хунари, фарҳанги суннатӣ имкони рушд пайдо намуда, ҳамзамон асолати худро гум намекунад. Он зинда мемонад, зеро пайваста нав мешавад ва шаклҳои нави мавҷудияти худро пайдо мекунад.

Ғ. Худоназаров хусусияти рушди фарҳангии ин давраро таҳлил намуда таъкид мекунад, ки солҳои 1950-1960 «на танҳо давраи такмил додани шаклҳои иҷрокунандагӣ, балки марҳилаи ташаккули инфрасохтори нави фарҳангӣ ва боло бурдани сатҳи шуури эстетикӣ ҷомеа буданд» [14]. Ба назари ӯ маҳз омезиши анъанаҳо ва навоарӣ барои рушди минбаъдаи санъати касбӣ ва оммавии тоҷик заминаи мустаҳкам гузоштаанд. Дар ин давра ҳамкориҳои анъана ва навоарӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Ин раванд боис гардид, ки анъана ва шаклҳои нави санъат рушд ёфта, ба сатҳи баланд расанд.

Хулоса. Ҳаёти мусиқии Бадахшон дар солҳои 1950-1960 дар шароити ҳамкориҳои фаъоли анъанаҳо ва ниҳодҳои нави фарҳангӣ рушд ёфта, аз як тараф, робита бо мероси халқӣ нигоҳ дошта мешуд, аз тарафи дигар, табдили тадриҷии он дар доираи низоми фарҳангии шуравӣ сурат мегирифт. Суруду оҳангҳои қадима барои сахна то андозае тағйир дода шуданд, вале хусусияти аслии худро гум накардаанд. Маҳз ҳамин омезиш хусусияти хоси ин давраро муайян намуда, барои рушди минбаъдаи фарҳанги мусиқии минтақа замина фароҳам овард.

Ҳамин тариқ, солҳои 1950-1960-ро метавон ҳамчун марҳилаи ташаккули низоми касбии мусиқӣ-театрии Бадахшон баррасӣ кард, ки дар доираи он ниҳодикунони ҳаёти хунари, ташаккули иқтисодии кадрӣ ва коркарди сиёсати репертуарӣ ба амал меояд. Инчунин, ин ҳама нишон медиҳад, ки санъат дар ин давра тавонист ба сатҳи касбӣ расад. Дар ин раванд омили муайянкунанда ҳамкориҳои тафаккури мусиқии суннатӣ ва шаклҳои касбии ташкили сахнаӣ ба ҳисоб меравад, ки хусусияти модели минтақавии рушдро муайян намуда, барои таҳаввули минбаъдаи фарҳанги мусиқӣ замина фароҳам меорад.

Бо вучуди таъсири идеологияи давлатӣ, фарҳанги мусиқии Бадахшон хусусиятҳои асосии суннатии худро нигоҳ доштааст. Сурудҳо, оҳангҳо, рақсҳо ва шаклҳои иҷроии мардумӣ ба талаботи сахна мутобиқ гардонидани шудаанд, вале мазмун ва табиати миллии худро аз даст наодомаанд. Баръакс, омезиши анъанаҳои мардумӣ бо шаклҳои нави касбии санъат боис гардидааст, ки фарҳанги мусиқии минтақа хусусияти тоза бадеӣ касб намояд.

Дар ин раванд фаъолияти дастаҳои ҳаваскор аҳамияти махсус доштааст. Онҳо на танҳо воситаи ҷалби мардум ба ҳаёти фарҳангӣ будаанд, балки ҳамчун мактаби аввалини тарбияи хунармандони касбӣ хизмат мекардаанд. Маҳз дар муҳити ҳамин маҳфилҳо истеъдодҳои ҷавон ташаккул ёфта, баъдан ба сахнаи касбӣ роҳ ёфтаанд. Инчунин, фаъолияти Театри мусиқӣ-драмавии шаҳри Хоруғ ба номи А. Рӯдакӣ дар ташаккули фарҳанги театрии минтақа нақши марказӣ бозидааст. Театр ба макони рушди завқи эстетикӣ, тарбияи маънавӣ ва ташаккули муҳити касбии хунари табдил ёфтааст.

Фарҳанги мусиқии Бадахшон дар он давра танҳо воситаи фароғат набуда, вазифаҳои муҳими иҷтимоӣ ва маънавиро иҷро мекардааст: муттаҳид намудани ҷомеа, интиқоли арзишҳои фарҳангӣ, тарбияи ҷаҳонбинӣ ва ҳифзи хотираи таърихӣ. Мусиқӣ ва театр дар ҳаёти мардум ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи расму оин, муносибатҳои иҷтимоӣ ва худшиносии миллӣ мавқеи устувор доштаанд.

Адабиёт

1. Андреев М. С Таджики долины Хуф (верховья Аму-Дарьи). Вып. II. / М. Андреев. – Сталинабад: Изд. АН Тадж.ССР. – 1958. – 522 с.
2. Ашурмамадов Ё. Санъати халқро боз ҳам тараққӣ диҳем // Бадахшони Советӣ. – 1957. – 24 сентябр.
3. Давлатзода Б. Хусусиятҳои навозандагии ансамбли дар Бадахшон / Б. Давлатзода // Паёмномаи фарҳаг. – Душанбе, 2025. – № 4 (72). – С. 83-90.
4. Кабилова Б. Женские песни в народной культуре Бадахшана // Университет Центральной Азии. Высшая школа развития. Отдел по культурному наследию и гуманитарным наукам. Научный доклад, 2020. – №11. – С. 24.
5. Кабилова Б. История музыкальной культуры Таджикистана в 1917-1957 годы. Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук. – Душанбе, 2015. – 291с.
6. Кабилова Б. О музыкальных традициях Бадахшана / Б. Қобилова // Музыкальное искусство Евразии. Традиции и современность. – 2022. – №2. – С.31 – 43.
7. Кароматов Ф., Нурджанов Н. Музыкальное искусство Памира. Кн. Вторая / Ф. Кароматов, Н. Нурджанов. – М.: Советский композитор, 1986. – 292с.
8. Навбахор Б. Древние традиции празднования Навруза в долине Хуф в записях М.С.Андреева / Б. Навбахор // Паёмномаи фарҳанг. – Душанбе. – 2026. – № 1(73). – С.5–12.
9. Назаров М. Санъати халқи тоҷик. / М. Назаров. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон. – 1961. – 271 с.
10. Проценко А. И. Танцевальное искусство Таджикистана / А. Проценко. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 104 с.
11. Раҳмонқулов А. Шуҳрати театр барқарор карда шавад // Маориф ва маданият. – 1962. – 12 май.
12. Тантанаи санъати театри Советӣ // Бадахшони Советӣ. – 1957. – 26 декабр.
13. Толибов Х. Ба кори кружокҳои худфаъолиятӣ диққат диҳем // Бадахшони Советӣ. – 1957. – 24 сентябр.

14. Худоназаров Ғ. Ба фаъолияти ҳаваскорони санъат // Бадахшони Советӣ. – 1967. – 4 декабр.

15. Хайдаршоев М. Кружокҳои худфаъолияти бадеӣ яке аз соҳаҳои муҳими қорӣ мебошанд // Бадахшони Советӣ. – 1956. – 10 апрел.

16. Ҳамроев Л. Бубублони саҳни чаман // Бадахшони Советӣ. – 1960. – 11 октябр.

Исрибшоева Нуринисо

МУЗЫКАЛЬНАЯ ЖИЗНЬ БАДАХШАНА В 1950-1960-Е ГОДЫ

В статье рассматривается формирование музыкальной жизни Бадахшана в 1950–1960-е годы, а также анализируются сложные процессы перехода традиционной культуры к профессиональной сценической системе. Автор уделяет особое внимание вопросам изменения культурной среды, деятельности культурных учреждений, развития профессионального искусства, формирования творческой среды и деятельности художественных коллективов. Музыкальная жизнь Бадахшана в 1950–1960-е годы формировалась в условиях глубоких социальных, политических и культурных преобразований и превратилась в одну из важных составляющих развития национальной таджикской культуры. Подчеркивается, что именно в 1950–1960-е годы были заложены основы формирования профессиональной музыкальной и театральной системы области, а любительские художественные коллективы превратились в школу подготовки профессиональных артистов. В связи с этим, в статье особое внимание уделяется исследованию особенностей развития музыкальной жизни Бадахшана в 1950–1960-е годы, роли советской культурной политики в становлении музыкального и театрального искусства, а также рассмотрению процесса интеграции традиционных народных традиций с новыми профессиональными формами искусства. При исследовании данных аспектов были использованы материалы периодической печати, в частности газеты «Советский Бадахшан», а также архивные документы. Такой подход позволил не только собрать фактический материал и сопоставить их общие и специфические особенности, но и определить отношение общества и государственных институтов к искусству и культуре. Проведённый анализ показал, что 1950–1960-е годы создали основу для формирования особой модели развития музыкальной культуры Бадахшана, сыграв решающую роль в интеграции традиций и новаторства. Этот процесс в дальнейшем оказал значительное влияние на становление профессионального таджикского искусства и развитие национальной культуры.

Ключевые слова: Бадахшан, «Советский Бадахшан», музыкальное и театральное искусство, профессионализация культуры, традиционная культура, сценическая эстетика, художественная самодеятельность, формирование культуры, формы исполнения, этнографо-музыкальные особенности, культурная политика СССР.

Isribshoeva Nuriniso

MUSICAL LIFE OF BADAKHSAN IN THE 1950s-1960s

The article describes the development of musical life in Badakhshan during the 1950s–1960s and analyzes the complex processes associated with the transition from

traditional culture to a professional system of musical and theatrical performance. Special attention is paid to the transformation of the cultural environment, the establishment of cultural institutions, the development of professional art, the emergence of a creative milieu, and the activities of artistic ensembles. The musical life of Badakhshan during this period evolved amid profound social, political, and cultural changes and became an important component of the development of national Tajik culture. The study emphasizes that the 1950s-1960s marked a crucial stage in the formation of the region's professional musical and theatrical system, while amateur artistic groups gradually evolved into training grounds for professional performers. Particular attention is paid to examining the distinctive features of Badakhshan's musical development during this period, the role of Soviet cultural policy in shaping musical and theatrical art, and the integration of traditional folk customs with emerging professional forms of artistic expression. The research draws upon materials from periodical publications, particularly the newspaper *Soviet Badakhshan*, as well as archival documents. This approach made it possible not only to collect and compare factual information but also to assess the attitudes of society and state institutions toward art and culture. The analysis demonstrates that the developments of the 1950s-1960s laid the foundation for a distinctive model of musical culture in Badakhshan, playing a decisive role in the synthesis of tradition and innovation. This process subsequently exerted a significant influence on the formation of professional Tajik art and the further development of national culture.

Keywords: Badakhshan, newspaper “Soviet Badakhshan,” musical and theatrical art, professionalization of culture, traditional culture, stage aesthetics, amateur artistic performance, performance, ethnographic and musical characteristics, cultural policy of the USSR.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исрибшоева Нуринисо - муаллимаи кафедраи санъатшиносӣ ва назарияи мусиқии Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода, почтаи электронӣ: isribshoeva Nurish_14/98@mail.ru Телефон: (992) 500-50-86-04.

Сведения об авторе: Исрибшоева Нуринисо - преподаватель кафедры искусствovedения и теории музыки Таджикского государственного института культуры и искусств им. М. Турсунзаде, e-mail: isribshoeva Nurish_14/98@mail.ru Телефон: (992) 500-50-86-04.

Information about the author: Isribshoeva Nuriniso - Lecturer at the Department of Art Studies and Music Theory, Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzade, email: isribshoeva Nurish_14/98@mail.ru Phone: (+992) 500-50-86-04.

ТДУ:002-07+05+82точик+008+37точик+621.311.21

Чумъазода Меҳроб

ҲАҚИҚАТИ РОҒУН ВА ТАҶАССУМИ ҲУНАРИИ ОН ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ МУОСИР

Дар пажухиши илмӣ дар бораи таҷассуми ҳунарии воқеият дар бархе аз осори публитсистии марбут ба бунёди нуругоҳи Роғун сухан меравад. Аз таҳқиқ маълум мегардад, ки таҷассуми бадеии воқеият дар ин гуна асарҳо ба тарзу шеваҳои мухталиф сурат гирифта, ба факту рақамҳо ва ҳунару маҳорати нигорандагии муаллифон иртиботи зич дорад. Ҷанбаҳои таҳлилу таҳқиқи чунин асарҳо тавассути мушоҳидаву муқоиса, суҳбату пурсиш ва таҳқиқу санҷиш сурат гирифта, баёнгари нуқтаи назар ва диди амиқи муаллифон нисбат ба проблема мебошад. Хонанда низ ба ҷараёни бунёдкорихо тавассути муаррифии муаллифон шинос мегардад, бо таъсири сухани нависанда ҷараёни воқеиятро дарк менамояд. Истинод ба ҳуҷҷатҳои расмӣ ҳамчун далелу сарчашмаи маълумот мавқеи муҳим дошта, эътимоднокии асарҳоро зиёд намудааст, ки мавқеи муаллифони барҷаста нишон медиҳад. Ба ин восита аҳаммияти бунёди нуругоҳи Роғун шарҳ ёфта, шавқу завқи хонандаро ба мавзӯ бедор менамояд. Мушоҳидаҳои сафар ва мулоқоту суҳбатҳои муаллифон дар мавзеи сохтмон, таҷассуми симои қаҳрамонон ва кордониву масъулиятииносӣ диду назар ва фаросати инсонии эшон ба муҳимму мубрам ҳисобидани масъалаҳои вобаста ба пеширафти кори сохтмон иртиботи зич дорад. Аз асарҳо ба хубӣ эҳсос мегардад, ки таҳайюли нависандагон тобеи воқеият аст. Таҷассуми образҳо воситаи муҳимми ифодаи моҳияти воқеият буда, яқоя бо воситаҳои тасвир каломӣ нависандаро боварибахш гардондааст.

Калидвожа: *публитсистика, таҷассуми бадеӣ, нуругоҳи Роғун, таносуби воқеият, факт, таҳқиқ, мушоҳида, муқоиса, суҳбат, санҷиш, проблема, таҳлил, нишондод, чузъиёти рӯйдодҳо, нависанда, меҳнати созанда, таъсири сухан, қаҳрамон, масъулиятииносӣ, мантиқи сухан.*

Муҳиммияти мавзӯ. Воқеият ва таҷассуми бадеӣ ё ҳунарии он дар публитсистика аз масъалаҳои ниҳоят муҳиму асосӣ ба ҳисоб меравад. Барои ошкор намудани таносуби воқеият ва таҷассуми бадеии он дар осори публитсистӣ, пеш аз ҳама, муайян кардан лозим меояд, ки муаллиф дар така ба факту мантиқи сухан воқеияти иҷтимоию сиёсиро чӣ гуна пурэхосу образнок ва таъсирбахш тасвир намудааст. Ҳамчунин арзёбӣ бояд кард, ки маводи воқеӣ то чӣ андоза дақиқу боэътимод пешниҳод гардидаасту муаллиф воситаҳои тасвири бадеиро барои шарҳу тафсири чунин мавод ва таъсир расондан ба ақлу фаҳм ва эҳсосоти хонанда чӣ тарз корбаст намудааст. Ба ибораи дигар, таносуби воқеият ва таҷассуми бадеии он дар асари публитсистӣ ба муносибати нависанда ба факту рақамҳо ва риояи мантиқи калом ҳангоми шарҳу тафсири онҳо ва истифодаи воситаҳои таъсирбахшу пурэхоси сухан вобаста мебошад.

Пажухиши илмӣ бо истифода аз **методҳои мушоҳидаю муқоиса ва тасвиру таҳлил** анҷом дода шудааст. Ҳангоми таҳлилу баррасии масъалаи таҳқиқшаванда асарҳои алоҳидаи публитсистии ба бунёди нуругоҳи Роғун бахшидаи адибону публитсистон М. Хочаев, Б. Муртазо, Ш. Мусо, Р.

Аҳмад, С. Фатхуллоев, Р. Мардон, Я. Налский, Н. Савченков, М. Табачников ҳамчун **сарчашмаи таҳқиқ** мавриди истифода қарор дода шудаанд. **Асосҳои назариявӣи методологии таҳқиқ**ро пажухишҳои ҷудогонаи доир ба ин осор анҷомёфтаи муҳаққиқон М. Муродӣ, М. Ҷумъазода ва И. Юсуфӣ ташкил медиҳанд.

Воқеияти бунёди неругоҳи азими барқи обии Роғун ва таҷассуми ҳунарии он дар асарҳои публитсистии адибону публитсистони дар боло зикршуда **маъсалаи марказии таҳқиқи илмӣ** ба ҳисоб меравад.

Қисми асосӣ. Ҳангоми таҳлили асари публитсистӣ, пеш аз ҳама, заминаи фактологӣ, рақамҳо, омор ва иқтибосу истинодхоро муайян намуда, ба эътибор гирифтаи лозим меояд, ки маълумоти ироагардида то кадом андоза дурусту эътимодбахш аст, воқеияти иҷтимоӣи сиёсӣ ва иқтисодӣ то кадом андоза пурраю мукамал ошкор карда шудааст. Аз баррасии асарҳои публитсистии ба бунёди неругоҳи «Роғун» бахшидаи аҳли қалам аён аст, ки таҷассуми бадеии воқеият дар ин гуна асарҳо ба тарзҳои мухталиф сурат гирифта, ба факту рақамҳо ва ҳунари маҳорати нигорандагии муаллифон вобастагии зиёд дорад. Аз ҷумла, аз пажухиши М. Муродӣ, ки таҳлили маводи дар давраи солҳои 1974-1990 дарҷнамудани маҷаллаи «Садои Шарқ»-ро фаро мегирад, мавқеи факту рақамҳо муҳим ба назар мерасад. Маълум мешавад, ки қорҳои тарҳрезии ин иншооти азим ҳануз солҳои 30-юми асри ХХ шуруъ гардида, қорҳои вобаста ба асоснок намудани лоиҳаи сохтмон муддати 40 сол идома ёфтааст. Дар асоснок намудани лоиҳаи ин сохтмони азим муассисаҳои мухталифи илмию таҳқиқотӣ ва ниҳодҳои лоиҳакашии марказии Иттиҳоди Шуравӣ иштирок намудаанд. Лоиҳаи техникийи неругоҳ соли 1974 аз тарафи ниҳоди марказии сохтмони Иттиҳоди Шуравӣ – Комитети давлатии қорҳои сохтмони ИҶШС (Гострой СССР) тасдиқ гардида, танҳо баъд аз ин ба қорҳои сохтмонӣ иҷозат дода шудааст. Дар заминаи фактҳо муайян гардидааст, ки аввалин қорҳои таркишӣ барои бунёди неругоҳ соли 1976 анҷом дода шудаанд [6, с. 83].

Ё ҳануз дар яке аз аввалин матолиб дар бораи «Роғун», ки таҳти унвони «ГЭС-и «Роғун» ва тараққиёти Тоҷикистон» аз 8 сентябри соли 1973 дар рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» дарҷ гардидааст, дар истинод ба маълумотҳои лоиҳаи сохтмон дар бораи мавқеи географӣ, иқтидори неругоҳ, масоҳати ҳудуди обанбори он, баландии сарбанд ва аҳаммияти он дар пешрафти хоҷагии халқ, ба хусус дар пешрафти соҳаи кишоварзии ҷумҳуриҳои Тоҷикистону Узбекистон маълумот ироа гардидааст [6, с. 84-87].

Дар очерки «Акси садо», ки ба қалами Михаил Табачников тааллуқ дошта, дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ба таъб расидааст, роҷеъ ба зарурати кӯчондану азнавсозии баъзе аз деҳаҳо, ки ҳудудашон дар зерӣ об мемонад, дигаргун шудани табиати дара, тағйир ёфтани тарзи зиндагии мардум, ба қорҳои сохтмон ҷалб гардидану соҳиби ихтисосҳои нав шудани як қисми аҳолии маҳал барин маълумотҳо ба назар мерасанд [11, с. 89]. Муҳаққиқ М. Муродӣ таъйиноти маърифатӣ доштани ҷунин маълумотро зикр намудааст [6, с. 89].

Очерки дигари ҳамин муаллиф – «Ибтидои роҳ» ҷанбаи таҳлиливу таҳқиқӣ дорад. Таҳлилу баррасӣ дар ин асар тавассути мушоҳидаву муқоиса, суҳбату пурсиш ва таҳқиқу санҷиш сурат мегирад, ки баёнгари нуқтаи назар ва диди амиқи муаллиф нисбат ба проблема мебошад.

Муаллиф дар истинод ба маълумоти илман асоснок ба ҳама гуна хавфу хатар тобовар будани сарбанди неругохро собит менамояд, ки ин, аз як тараф, бовару эътимоди хонандаро ба осебнопазир будани неругоҳ аз ходисаҳои ногаҳонӣ афзун намуда, аз тарафи дигар, боиси аз байн рафтани шубҳаву гумонҳои ноҷо дар бораи он хоҳад шуд. Ба ибораи дигар, муаллиф дар заминаи таҳлилу баррасии маълумоти олимону мутахассисон, лоиҳакашон ва нишондоди озмоишгоҳову муассисаҳои илмӣ ба проблема муносибат намуда, ба ақлу фаҳми хонанда таъсир мерасонад. Дар ин очерк маҳз дар заминаи таҳлилу баррасии факту рақамҳои илман асоснок дар бобати зарур бунадани неругоҳи ба хоҷагии халқи Осиёи Миёна маълумот дода мешавад, ки боварии хонандаро ба устувор ва ба ҳар гуна ҳодисаи ногаҳонӣ тобовар будани он зиёд мегардонад [12, с. 60; 6, с. 70-71]. Факти дигаре, ки дар ин асар баён гардидааст, ниҳоят мураккабу масъулиятталаб будани сохтмони иншоот ба ҳисоб меравад. Бунёди чунин иншоот агар, аз як тараф, дақиқкориву масъулиятшиносии зиёдро тақозо намояд, аз тарафи дигар, боиси афзудани таҷриба ва инкишоф ёфтани маҳорату малакаи ҳайати муҳандисону сохтмончиён хоҳад гардид [12, с. 60; 6, с. 71].

Дар очерки «Одамони нави Роғун» мушоҳидаву муқоиса мавқеи назаррас дошта, баёнгари воқеият ва таҷассуми он дар асар ба ҳисоб меравад. Маҳз истифода аз методи мушоҳида ба муаллиф имкон фароҳам овардааст, ки маълумоти муҳимму боварибахш чамъоварӣ кунад, чузъиёти рӯйдоду воқеахоро нишон диҳад, робитаи байни чунин чузъиётро муайян ва воқеияти муҳити иҷтимоиро дуруст инъикос намуда, маводро боварибахш гардонад ва бад-ин васила худро ҳамчун иштирокчии бевоситаи бунёдкорихо муарифӣ кунад. Дар асар зимни мушоҳидаи муаллиф гузаштаву имрӯзаи Роғун муқоиса карда шудааст, дар бораи шугли гузаштаву имрӯзаи сокинони Роғун низ маълумот пайдо кардан мумкин аст. Агар шугли сокинони Роғуни кӯҳна танҳо ба кишоварзӣ боғдорӣ ва чорвопарварӣ маҳдуд бошад, сокинони Роғуни нав соҳиби касбҳои замонавӣ мебошанд. Маҳз бунёди шаҳри Роғун ва неругоҳи азим эшонро дар ин мавзӯ чамъ овардааст. Ҳарчанд сокинони Роғуни нав аз ҷиҳати касбу кор умумият доранду бунёди неругоҳи азим эшонро аз мавзӯҳои мухталиф чамъ овардааст, саҳми мутахассисони маҳаллӣ низ дар пешрафти корҳои сохтмонии шаҳр ва неругоҳ кам нест. Дар ин очерк муаллиф ҳамчун мушоҳиди дақиқназар муаррифгари бунёдкорихои сокинони нави Роғун ва меҳнати созандаи онҳо мебошад [13, с. 70-81; 6, с. 72]. Хонанда низ ба ҷараёни бунёдкорихо тавассути чунин муаррифӣ шинос мегардад, бо таъсири сухани нависанда ҷараёни воқеиятро дарк менамояд.

Дар қисми аввали очерки «Ҷавонии Роғун»-и Я. Нилский истинод ба ҳуҷҷатҳои расмӣ ҳамчун далелу сарчашмаи маълумот мавқеи муҳим дошта, эътимоднокии асарро зиёд намудааст ва мавқеи муаллифро барҷаста нишон додааст. Ба ин восита нависанда аҳаммияти бунёди неругоҳи Роғунро шарҳ дода, шавқу завқи хонандаро ба мавзӯ бедор кардааст [9, с. 74-80; 6, с. 73]. Дар қисми дуюми асар қобилияти роҳбалади кордон – котиби кумитаи хизбии неругоҳи Роғун Иброҳим Исмоилов, ки дар бунёди иншоотҳои гидроэнергетикӣ собиқаи зиёди корӣ дорад, барои таҷассуми публитсистии масъала нақши муҳим бозида, аҳаммияти сохтмони неругоҳро дар тасаввуроти хонанда амиқтар ҷилвагар намудааст [9, с. 74-80; 6, с. 73].

Дар асари ба бунёди неругоҳи Роғун бахшидаи нависанда М. Хоҷаев – «Роҳи Роғун дигар аст» воқеияти тасвир ба мушоҳидаҳои сафарӣ ва

мулоқоту суҳбатҳои адиб дар мавзеи сохтмон, таҷассуми симои қаҳрамонон ва кордониву масъулиятшиносӣ диду назар ва фаросати инсонии эшон, муҳимму мубрам ҳисобидани масъалаҳои вобаста ба пешрафти кори сохтмон иртиботи зич дорад. Истифодаи қайдҳои сафар, мушоҳидаву суҳбатҳои муаллиф, тавачҷуҳ ба маълумотҳои вобаста ба таърихи маҳал, тавсифи мавзеъҳо, тасвири ҷавлонгоҳи меҳнати зарбодорона, инъикоси манзараҳои қабл аз сохтмон ва дигаргуниҳое, ки дар ҷараёни сохтмон ба амал омадаанд, масъалаи ба кори сохтмон бештар ҷалб намادани мутахассисони маҳаллӣ, истифодаи маълумоти тарҷумаиҳолӣ ва зикри дигаргуниҳои равонию иҷтимоии қаҳрамонон аз ҳунару маҳорати нигорандагии нависанда дарак медиҳад. Илова бур ин, М. Хоҷаев аз зумраи қаламкашоне мебошад, ки на танҳо доир ба бунёди иншоотҳои гидроэнергетикӣ асарҳо офаридааст, балки дар бунёди неругоҳи Норақ ҳамчун коргар низ саҳм гузошта, бо аксар коргарону мутахассисоне, ки аз ин неругоҳ ба Роғун омадаанд, робитаи дӯстӣ дорад. Маҳз чунин таҷриба ва собиқаи қарӣ ба ӯ имкон додааст, ки ба моҳияти масъалаи бунёди чунин сохтмонҳо хубтару беҳтар сарфаҳм равад ва онро дуруст дарк намояд [14, с. 47-54; 15, с. 85-89; 16, с. 94-104].

Дар мақолаи «Ҷустуҷӯҳо ва бозёфтҳо»-и адиб нишон додани масъалаҳое, ки пайдо намудани роҳи ҳаллашон ба дастгирии мақомоти боло алоқаманд аст, баёнгари ҳунари нигорандани муаллиф мебошад. Масъалаҳои ҷудо намудани маблағ ва истифодаи дурусту сарфакоронаи он, истифодаи таҷрибаи Норақ дар бунёди Роғун, безътибории баъзе масъулин нисбат ба кори сохтмон, тавачҷуҳи дастаҷамъона ба ҳалли проблемаҳо, истифодаи дурусту самараноки техникаву таҷҳизот, тавачҷуҳ ба касбомузии мутахассисони маҳаллӣ аз ҷумлаи проблемаҳое мебошанд, ки бо факту далелҳо асоснок гардида, пайдо намудани роҳи ҳалли онҳо аз ташкилотҳои таъминотӣ ва роҳбарияти сохтмон тақозо карда мешавад. Таҷассуми воқеият маҳз ба нишон додани роҳи ҳалли чунин проблемаҳо вобаста мебошад [17, с. 3-9].

Масъалаҳои экологӣ ва ба заминзарза тобовар будани сохтмони неругоҳ ва баррасии проблемаҳое, ки ҳалли онҳо ба вусъати қор боис мегардад, дар мақолаи таҳқиқии сардори сохтмони неругоҳи барқи обии Роғун Н. Савченков баёнгари маҳорати муаллиф буда, ба ақлу ҳиссиёти хонанда таъсири амиқ мерасонад. Қорбурди факту рақамҳои зиёд ва таҳлилу баррасии онҳо бо усули муқоиса чунин таъсирро афзун менамояд [10, с. 83-90].

Очерки «Зинаи сеюми инкишоф» ба қалами нависандаи публицист Раҷаби Мардон тааллуқ дошта, қорбуди рӯҷуҳои публицистӣ ва силсиласюжетҳои ба ҳам алоқаманд якҷоя бо таассуроти ботиниву эҳсосии муаллиф ва масъулагузориҳои ӯ аз ҳунари нависанда дарак дода, боиси ҷалби тавачҷуҳи хонанда мегарданд. Ба назар гирифтани бунёди пляжи зебо дар қанори обанбори неругоҳ, тайёр намудани мутахассисони баландхаттисос барои иншооти азими гидроэнергетикӣ бунёдшаванда ва бо ин мақсад таъсис додани филиали Донишкадаи политехникии шаҳри Душанбе дар назди иншоот аз ҷумлаи масъулагузориҳои муаллиф мебошанд, ки ҳалли онҳо ногузир ҳисобида мешавад [4, с. 70-87].

Якҷоя бо неругоҳ қомат афрохтани шаҳри замонавӣ, тағйир ёфтани шароити зиндагии мардуми маҳал ба шарофати сохтмон, ба маҳалҳои нав кучондани мардум аз масъалаҳое мебошанд, ки дар мақолаи Р. Аҳмадов ва

С. Фатхуллоев баррасӣ гардидаанд. Ин мақола таҳти унвони «Оҳангҳои Роғун» ба таъбу расида, ҷанбаи қавии таҳқиқию омузишӣ дорад, ки таваҷҷуҳи хонандаро ҷалб менамояд. Овардани нақлу ривоятҳои мухталиф доир ба мавзеу дараҳо, парандагону чашмаҳо, ҳамчунин истифодаи унсурҳои фолклори мардуми маҳал доир ба неругоҳи бунёдшаванда фасоҳати асарро афзун намудаанд, ки аз ҳунари нигорандагии муаллифон дарак медиҳанд [1, с. 86-94].

Дар осори ба бунёди неругоҳи Роғун бахшидаи нависанда Р. Аҳмад воқеияти публицистӣ бо ҳунари нигорандагӣ ё бадеият иртиботи ногусастаӣ дорад. Ақсар асарҳои нависанда дар қолаби очерку лавҳа эҷод гардидаанд. Дар маркази чунин асарҳо инсон қарор дорад. Воқеаю ҳодисаҳо маҳз дар атрофи инсон ба амал меоянд, яъне барои пайдо гардидани роҳи ҳалли проблемаҳо нақши инсон назаррас аст. Таҷассуми симои қаҳрамон, овардани маълумоти тарҷумаиҳолӣ, нишон додани роҳи тайкарда ва фаъолияти пурсамари эшон дар бунёди иншооти ба хоҷагии халқи ҷумҳурӣ муҳим, масъулиятшиносӣ дар ҷараёни кор ва ҳалли проблемаҳо, ҳамчун шахси мушқилонописанд ва мутахассиси кордон ҷилва додани қаҳрамон ба назари хонанда, тарзи муносибат бо зердастон ва шарик будан ба ғаму шодии коргарон аз махсусиятҳои очерки «Бахти Рӯзафзун»-и нависанда ба ҳисоб меравад, ки бевосита ба воқеияти тасвир иртибот мегирад. Чунин воқеиятро нависанда бо ҳунару маҳорати хос инъикос намудааст. Махсусияти дигари ҳунари нависанда дар он аст, ки дар зимни таҷассуми бунёди неругоҳ масъалаҳои ободониву бунёдкорӣ ва муносибати хуб бо мардуми одиро матраҳ менамояд [2, с. 7-16; 18, с. 99-103].

Нишон додани кордониву иродатмандӣ, муносибати нек, рафоқату ростқавлӣ, устуворию матонат, хайрхоҳию ҷавонмардӣ ва дигар фазилатҳои начибӣ қаҳрамон – директори сохтмони неругоҳи барқи обии Роғун Зиёратшо Ашуров дар очерки «Бунёдкор» ба назар мерасад. Маҳз чунин хислатҳои қаҳрамон ба ҳалли проблемаҳо мусоидат намуда, таваҷҷуҳи хонандаро ҷалб менамояд. Дар иртибот ба давраҳои фаъолияти қаҳрамон матраҳ намудани баъзе аз масъалаҳои вобаста ба таърихи бунёди неругоҳ ва овардани факту даделҳои ҷолиб, ки баёнгари аҳаммияти иншоот дар хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ва минтақа мебошанд, ба хонанда намунаи ибрат нишон додани фаъолияти қаҳрамон баёнгари таҷассуми воқеият дар асар мебошад, ки бевосита ҳунари нигорандагии нависандаро низ нишон медиҳад [2, с. 16-24; 18, с. 103-108].

Тавассути фактҳои муътамад рад гардидани овозаҳои бардурӯғ дар атрофи неругоҳи Роғун ҷавҳари асосии лавҳаи «Рӯзи фирӯз»-и Р. Аҳмадро ташкил медиҳад. Ин асар замоне эҷод гардидааст, ки дар бораи идома ёфтани ё наёфтани корҳои сохтмонӣ дар неругоҳ овозаҳои беасос паҳн мегардиданд. Фактҳои, ки нависанда дар бораи корҳои дар иншоот анҷомдодашуда ва ғунҷоиши обанбори неругоҳ овардааст, эътимоди хонандаро ба суханони ӯ афзун мекунад ва дар дили ӯ барои бунёди ин иншооти ҳаётан муҳим шуълаи умедро фурӯзон менамояд [2, с. 29-32; 18, с. 109-112].

Дар маркази очерки «Умеди зиндагӣ»-и ин нависанда фаъолияти котиби ташкилоти ибтидоии ҳизбии сохтмони неругоҳи Иброҳим Исмоилов ба қалам дода шудааст. Нависанда бо қаҳрамони асар замоне вомехурад, ки ӯ дар нафақаи меҳнатӣ қарор дорад. Варақгардон намудани хотироти замони гузашта ва ба ёд овардани сафари худ ба Роғун, ки соли

1977 рӯй додааст, тасвири манзараҳои майдони меҳнат ва ба қалам додани ҷаъолияти меҳнатӣ ва роҳи тайкардаи қаҳрамон, нишон додани маҳорату кордонӣ ва ҳисси масъулиятшиносии ӯ якҷоя бо факту далелҳои, ки дар асар ба кор бурда шудаанд, боиси таъсирбахш баромадани каломи нависанда гардидаанд [2, с. 33-38; 18, с. 115-119].

Нишон додани нақши созандаи инсон ва маҳсули дастони ӯ будани ободониву бунёдкориҳо дар лавҳаи «Иншооти нодир»-и нависанда мақоми маҳсус дорад. Аз бебарориҳои сохтмони Роғун баъди оғози бозсозии горбачёвӣ бо таассуф ёд кардани қаҳрамони асар Николай Иванович Николаев ва аз талошҳои роҳбари давлат барои бунёди ин иншооти нодир изҳори қаноатмандӣ намудану ҳамчун мутахассис ба анҷоми неки сохтмон боварӣ доштани ӯ баёнғари воқеияти ҳол буда, дар асар бо афкори рангини нависанда ҷилои бадеӣ пайдо кардааст [2, с. 38-42; 18, с. 119-124].

Дар очерки «Аз Роғун то Зорун»-и Р. Аҳмад таъсирбахш баромадани каломи нависанда ба зодаи ҳамин мавзеъ будану робитаи дӯстӣ барқарор кардани ӯ бо роҳбарият ва мутахассисону коргарони сохтмони неругоҳ, аз ҷараёни корҳои сохтмонӣ дар иншоот ва заҳматҳои фидокорони арсаи меҳнат ба хубӣ огоҳ будани ӯ иртиботи бевосита дорад. Ручуъ ба таърихи гузаштаи маҳал, таҷассуми масъалаҳои вобаста ба бунёди Роғун, ба ҳам рабт додани масъалаҳои матраҳшаванда дар қисмҳои асар аз масъалаҳои мебошанд, ки ба маҳорати эҷодии нависанда иртиботи бевосита доранд. Тасвири симои қаҳрамон Сайдамир Сиёҳмардов ва муҳити оилавии ӯ, нишон додани роҳи тайнамуда, ҷаъолияти корӣ, масъулиятшиносӣ зоҳир намудан дар ҳалли проблемаҳо ва ба боварии роҳбарият сазовор гардидану зина ба зина боло рафтани ӯ дар асар баёнғари онанд, ки нависанда ба ҷаъолияти қаҳрамон хуб шинос буда, борҳо бо ӯ вохӯрдааст. Овардани факту рақамҳои муҳим аз забони қаҳрамон аз мутахассиси пуртаҷриба будани ӯ гувоҳӣ медиҳад. Ба хусус тасвири муҳокимарониҳои қаҳрамон роҷеъ ба манфиати неругоҳи Роғун ба хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ва минтақа, таъсири мусбати он ба экосистема, хисороте, ки аз саривақт бунёд нагардидани иншоот ба хоҷагии халқи ҷумҳурӣ расидааст, барои дарки матлаби нависанда бисёр муҳим мебошанд [19, С. 21-25].

Аз асар ба хубӣ эҳсос мегардад, ки тахайюли нависанда тобеи воқеият аст. Аз ҷумла факту далелҳои дорои аҳаммияти таърихӣ ва барои ҷалби тавачҷуҳи хонанда муҳим, ба тариқи қиёс овардани баъзе аз факту рақамҳо, аз ҷумла муқоисаи иқтисодии энергетикӣ Роғун бо Норак баёнғари таъмини воқеияти публитсистӣ дар асар мебошанд.

Дар очерки «Аз Роғун то Зорун» образ воситаи муҳимми ифодаи моҳияти воқеият буда, якҷоя бо воситаҳои тасвир каломи нависандаро боварибахш гардондааст. Он ба мантиқи сухани нависанда тобеъ буда, барои кушодани моҳияти мавзӯи асар мусоидат намудааст ва ҳамчун воситаи маърифати воқеият хизмат мекунад. Дар тасвири симои қаҳрамон ҳам суханони муқаррарии бо вожаҳои умумистеъмоли забон ифодаёфта ва ҳам воситаҳои нисбатан образноку муассир тавбаъ корбаът шуда, таҷассуми иттилоотӣ эҳсосӣ, баҳо додан ва водору талқин карданро, ки ба услуби публитсистӣ хос мебошад, таъмин намудаанд. Дар баробари ин маҳорати нависанда дар эҷоди асар ба истифодаи воситаҳои нисбатан оммафаҳму умумистеъмоли забон, тарзи баёни содаву раво, бо ҷумлаҳои кӯтоҳ ифода кардани фикр, интиҳоби мавзӯю қаҳрамон иртиботи қавӣ дорад. Ин ҳама дар маҷмӯъ баёнғари таҷассуми ҳунарии воқеият буда,

барои чулби таваччуҳи хонанда мусоидат мекунад [3, с. 216-253; 18, с. 126-256].

Асарҳои публитсистии иарбут ба бунёди неругоди Роғуни Ҷамолӣдин Тошматовро таърихномаи мухтасари ин иншооти муҳим номидан мумкин аст. Нависанда барои ҳамаҷониба кушодани симои қахрамонон камтар кӯшиш намуда, ба корбурди факт таваччуҳи зиёд намудааст. Аз ин ҷост, ки асарҳои ӯ як андоза ба пажӯҳиши илмӣ монанд гардидаанд. Дар ин асарҳо симои инсонҳои арсаи меҳнат таҷассум ёфтааст. Маҳорати нависанда дар тарғиби ғояи созандагӣ ва неруи бунёдкори инсон возеҳ ба назар мерасад. Овардани маълумотҳои таърихӣ, ҳикматҳои ҳаётиву латифаҳои халқӣ дар оғози баъзе аз асарҳо ва ҳадису ҳикоеҳои пандомез дар мобайну охир барои пуртаъсир баромадани каломи тасвирии насиванда мусоидат кардаанд, инчунин, иқтибос аз суханони сардори давлат ва мутахассисону коршиносон дар бораи захираҳои гидроэнергетикии Тоҷикистон ва аҳаммияту зарурати бунёди неругоҳи Роғун далелнокии суханони нависандаро таъмин намудаанд [20, с. 8-9].

Чунин асарҳо маҳсули сафарҳои муаллиф ба сохтмони неругоҳ мебошанд. Тафсилоти мақсади сафар, баёни мухтасари таърихи мавзё ва зиндагии сокинони он, таассурот аз ояндаи хуби маҳал, тавсифи ҷавлонгоҳи бинокорони неругоҳ, мулоқот бо роҳбарону масъулини сохтмон, суҳбат бо мӯйсафедони маҳал ва огоҳӣ пайдо кардан аз таърихи гузаштаи мавзё, тавсифи корномаҳо дар сохтмон, таҷассуми симои мардони заҳмат баёнгарии воқеоти тасвир дар асарҳои нависанда ба ҳисоб мераванд.

Образҳои, ки дар ин асарҳо таҷассум ёфтаанд, шахсони воқеӣ ва соҳиби касбу кори гуногун буда, мақсаду мароми ягона доранд, сохтмони «кохи нур» (таъбири нависанда) эшонро ба ҳам овардааст. Дар ин образҳо симоҳои мушаххас ва дар айни замон умиятдодашудаи воқеият, ки дорои аҳаммияти эстетикӣ мебошанд, тасвир шудаанд. Нависанда бо ёрии образҳо моҳияти мутамаркази таҷассуми воқеиятро таъмин намуда, часорату шуҷоат ва ҳисси баланди масъулияти қахрамонон, паҳлуҳои муҳими ҳаёти қахрамоноро дар иртибот ба сохтмони неругоҳ нишон додааст. Барои ифодаи матлаб ва тасвири симои қахрамонон ҳам аз усули ҳикоят ва ҳам аз имкониятҳои диалог васеъ истифода шудааст. Барои мукамал гардондани симои қахрамонон нависанда баъзан аз дафтари ёддошт ва баъзан аз забони онҳо низ факту рақамҳо меорад. Чунин факту рақамҳо аҳаммияти таърихӣ дошта, таъсирнокии сухани нависандаро афзун мегардонанд [20, с. 49-93].

Дар баробари ин, махсусияти замону макон дар ин асарҳо хуб риоя гардидааст. Таҷассуми ҳодисаҳо дар замону макони муайян ба ҳадафҳои муаллиф иртибот дошта, барои дарки матлаб мусодат менамоянд. Нависанда бо таҷассуми замону макони мушаххаси ҳодисаю воқеаҳо на танҳо ҳақиқати воқеиро инъикос менамояд, балки ба ақлу фаҳм ва ҳиссиёти хонанда низ таъсир мерасонад. Риояи махсусияти замонии ҳодисаҳо тавассути истинод ба гузаштаи бунёди неругоҳ, вазъи имрӯзаи сохтмон ва аҳаммияти ояндаи он ба хоҷагии халқи ҷумҳурӣ таъмин гардида, занҷири хронологӣ (ягонагии замону макони вуқуи ҳодисаҳо ва робитаи табиӣи ҳамоҳангии онҳо)-и ҳодисаю воқеаҳо ба амал меорад. Макони тасвири ҳодисаҳо на рамзиву ҳаёӣ, балки воқеӣ буда, майдони фаъолияти ҷараёнҳои кори сохтмон ба ҳисоб меравад. Таъмини ягонагии замону макон барои иртиботи воқеаҳо ва офаридани риштаи ягонаи тасвири ҳодисаҳо

истифода шуда, ба хонанда таассуроти зарурӣ мебахшад ва воқуниши ҳиссии ўро ба вучуд меорад.

Истифода аз имконоти лексикую грамматикӣ забон, бо забони содаю раван баён намудани матлаб, корбурди вожаҳои хамафаҳму умумиистеъмол, канорагирӣ аз ташбеҳоти гӯшношунид, истиораҳои пушидаву кинояҳои норавшан ва муболиғаҳои нолозим аз паҳлуҳои умдаи ҳунари нигорандани нависанда ба ҳисоб мераванд. Тасвири манзараҳои табиат барои таъмини иртиботи ҳодисаҳою воқеаҳо ва таҷассуми макони вуқуи онҳо нақши муҳим бозида, на танҳо обуранги бадеии матнро таъмин, балки барои дарки воқеият аз ҷониби хонанда ва нишон додани ҷанбаҳои иҷтимоии асарҳо мусоидат менамояд. Корбурди ҷумлаҳои унвонӣ, саволи риторикӣ, ибораҳои рехта ва зарбулмасалу мақолҳо, ташбеҳоти мувофиқ, истилоҳоти соҳаҳои сохтмону энергетика ва техникӣ дар ифодаи матлаби нависанда бисёр муҳим мебошанд. Чунин воситаҳои луғавию грамматикӣ, аз як тараф, баёнгари ҳунару маҳорати нависанда буда, аз тарафи дигар, воқеияти тасвирро ба назари хонанда ҷилвагар менамоянд, ўро дар зерӣ таъсири каломӣ нависанда қарор медиҳанд [20, с. 68-96].

Тафовути асарҳои ба бунёди ин иншооти азим бахшидаи нависандаи халқии Тоҷикистон Бахтиёр Муртазо аз ҷунин осори дигар адибон дар он аст, ки аз онҳо руҳияи баланди миллӣ эҳсос мешавад. Ин асарҳо натиҷаи омӯзиши ҷандинсолаи ҷараёни сохтмони неругоҳи Роғун аз тарафи муаллиф буда, дар маҷмуаи «Нурофарин»-и нависанда ҷамъ оварда шудаанд ва аз ҷиҳати таъйиноти жанрӣ очерки проблемавӣю портретӣ мебошанд. Муносибати таҳқиқии нависанда аз ин асарҳо ба хубӣ дарк карда мешавад, ки пайдо кардани роҳи ҳалли проблемаҳои вобаста ба бунёди неругоҳи Роғун ба неруи инсон, қобилияти зеҳнӣю касбӣ, маҳорату кордонӣ ва таҷрибаю малакаи ӯ вобастагии калон дорад. Аз ҷумла, дар очерки «Садди сойи Оби Шур» муносибати таҳқиқию таҳлили нависанда ба мавзӯ ва воқеоти тасвир аён буда, ҷунин муносибат дар заминаи фактҳои боэътимод сурат гирифтааст. Дар очерки «Пирӯзии муҳандиси тоҷик» «*ба ташаккулу камолоти касбӣ ва хиради роҳбарӣ*»-и қаҳрамон тавачҷуҳ зоҳир гардидааст [7, с. 96-97].

Ба ҳам омезиш ёфтани аносири жанрҳои публитсистӣю бадеӣ, муносибати нависанда ба воқеияти тасвир ва фикру мулоҳизаҳои бевоситаи муаллиф дараҷаи даҳлати ўро ба моҳияти ҳалли проблемаҳои инъикосшаванда нишон додаанд. Муаллиф ҷанбаҳои иртиботию эстетикӣро ба таври тавҷам қор фармуда, дурустӣю эътимоднокии аносири тасвиру баёнро ба воситаи фактҳо собит намудааст. Таҷассуми ҳақиқати иҷтимоӣ дар ин асарҳо ба дараҷаи зарурӣ сурат гирифтааст, ки аз маҳорати нигорандагии адиб дарак дода, ҳамчун омили барангезандаи эҳсосоти хонанда ба дарки воқеият мусоидат менамояд.

Образҳои, ки дар ин асарҳо таҷассум ёфтаанд, воқеӣ буда, фаъолияти онҳо дар доираи замону макони муайян сурат мегирад. Маҳорату кордонии қаҳрамонон ва масъулиятшиносӣю бо ҳисси баланди миллӣ муносибат намудан ба ҳалли проблемаҳо аз фаъолияти пурсамари қаҳрамонони асарҳо дарак дода, мавқеи устувори эшон баёнгари қобилияти баланди қорӣ ва ҳисси масъулиятшиносӣ мебошад. Баррасии ҷалби ҷавонони маҳаллӣ ба қорӣ сохтмон ва касбу ҳунариҳои вобаста ба сохтмони нерӯгоҳ, аз ҷумла, нақбкани, бетонрезӣ, пармагарӣ, таркишгарӣ ва амсоли инро омӯзондан ба

онҳо моҳияти таҳқиқию проблемавӣ доштани асарҳоро нишон медиҳад [7, с. 97].

Забони асарҳо содаву равон буда, маҳз бо ёрии воситаҳои забон воқеаҳо тасвиру проблемаҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Бо ёрии воситаҳои забон нависанда ба хонанда робита барқарор намуда, ўро иштирокчии бевоситаи ҳодисаву воқеаҳои тасвир, шоҳиди эҳсосоти ботинии худу қаҳрамонони асарҳо мегардонад, ба ин восита таваччуҳи ўро ба матлаби тасвир ҷалб менамояд, шавқу завқи ўро ба мутолиаи асарҳо пурзўр гардонда, ақидаи хешро ба хонанда талқин менамояд. Хонанда ба он матлабе, ки нависанда зимни эҷоди асарҳо дар пеши худ гузоштааст, ба осонӣ пай мебарад, аз мақсаду мароми ў огаҳ мешавад. Нависанда зимни эҷоди асарҳо матлабро бештар бо воҳидҳои луғавии оммафаҳму умумиистеъмоли забони адабии меъёрӣ баён менамояд, то ҳадди имкон аз қорбурди воҳидҳои луғавии душворфаму камистеъмоли забонҳои бегона ва ба меъёри забони адабӣ номувофиқ хуҷдорӣ мекунад. Воҳидҳои луғавии иқтибосии арабию аврупоӣ ва истилоҳоти соҳавие, ки дар асарҳо қор фармуда шудаанд, барои дарки матлаб душворӣ пеш намеоранд. Барои таъмини муносибати оммавӣ, арзу дарки матлаб аз имконияти диалог васеъ истифода бурда, муносибати пурсамари ҳамсуҳбатонро инъикос ва тасвири зиндаи онро таъмин менамояд, ки он на танҳо василаи муқаррарии пурсишу посух, балки ангезандаи муҳимми ба маърифату тарбия ва арзишпазирӣ фаро гирифтани хонанда, воситаи ифодаи эҳсосоти мусоҳибон, ташвиқу тарғиб ва нишон додани роҳи ҳалли проблемаҳо ва пешрафти қор ба ҳисоб меравад, ба ақлу фаҳми хонанда таъсир расонда ўро аз ҷараёнҳои иҷтимоӣ воқиф месозад. Маҳз мақсадноку мувофиқи тақозои мавзую жанр, бандубаст, сюжет, табиату моҳияти асар ва ҳадафҳои нависанда истифода шудани диалог ба асарҳо як навъ неру мебахшад, барои дарки маълумоти муайян ва фикру андешаҳои мухталиф аз тарафи аудитория мусоидат мекунад.

Бо истифодаи бамавриди аъзоҳои ҷидаи ҷумла мавзӯи баҳс нисбатан муқаммал, фактҳо дақиқ ва фикри нависанда нисбатан ифоданоку пуртаъсир баён карда шудааст. Ибораҳои рехта ва зарбулмасалу мақолҳои халқӣ далелнокии дохилӣ ва завқу салиқаи балеии каломи нависандаро барои офаридани матни муаассир таъмин намуда, барои ҷалби таваччуҳи хонанда имкон фароҳам овардаанд. Бо истифодаи калимаву таъбирҳои ҳамоҳанги «бадсиришит – зишит», «Оби Шур – Кохи Нур», «фаросат – маҳорат», «маҳфили сур – сементи шур», «сара ҳам карда – гапа кам карда» нависанда то андозае оҳангнокии суҳанро таъмин, матлабро гўшнавоз ва дилкашу форам баён намудааст, ки барои дарки матлаб ва дар хотир беҳтар нақш бастанӣ мазмуну мундариҷаи асарҳо нақши муҳим дошта метавонанд.

Ифодаҳои маҷозӣ, ибораҳои сифатии пуробуранг ва калимаҳои пуробуранги гуфтугўйиву китобӣ барои таъмин гардидани образнокии каломи нависанда ва таъсирбахш гардидани матлаб ба қор бурда шудаанд. Асарҳои нависанда вобаста ба мазмуну мундариҷа «Садди сойи Оби Шўр», «Оташи қалби инсон», «Роҳи “Нурафшон”», «Оғози сохтмонро дўст дорам», «Бригадаи аввалини нақбканон» ва «Пирўзии муҳандиси тоҷик» ном гузошта шудаанд. Сарлавҳаи асарҳо нисбатан кўтоҳ буда, ғояи асосии матнро ошқор мекунанд, таваччуҳи хонандаро ҷалб намуда, дар бораи масъалаи матраҳшуда ба таври мухтасар маълумот медиҳанд. Муносибати хонандаро ба ҳодисаю воқеаҳо ва проблемаҳо ташаккул дода, ба зехну

шуури ӯ таъсир мерасонанд. Мавқеи муаллифро ба ҳодисаю проблемаҳои матраҳшаванда ифода намуда, барои фарқ кардани матн аз маҷмуи мавод мусоидат мекунанд.

Як фарқи муҳимми асарҳои публитсисти Бахтиёр Муртазо дар он аст, ки дар онҳо таъсири адабиёти бадеӣ зиёд ба назар мерасад. Нависанда дар заминаи таҷассуми образи инсон проблемагузори менамояд ва роҳи ҳалли мушкилотро ҷӯё мешавад. Қаҳрамонон ниҳоят ғаъол мебошанд. Нависанда дар баробари нишон додани чунин ғаъолмандӣ ба кушодани дунёи ботинии қаҳрамонон саъй менамояд.

Шералӣ Мусо аз ҷумлаи адибонест, ки ҳанӯз аз овони донишҷӯӣ ба сохтмони нерӯгоҳи Роғун иртиботи бевосита доштааст [22, с. 108]. Аз ин ру, дар асарҳои бадеиву публитсисти ба бунёди ин иншооти азим бахшидаи ӯ таҷассуми ҳодисаҳои муҳимми ҳаёти иҷтимоӣ мавқеи муҳим дорад [22, с. 47]. Дар ин асарҳо мавқеи шахрвандии муаллиф бо дарки набзи ҳаёти иҷтимоӣ тавҷам буда, пешрафти корҳо дар сохтмони нерӯгоҳ ва ҳашамати воқеоте, ки дар маҳалли сохтмон ба амал меоянд, сарчашмаи илҳами ӯ ба ҳисоб мераванд [5, с. 199]. Бо чунин илҳами саршор ӯ барои офаридани асар мавзӯ пайдо намуда, сюжет меофарад, руҳияи иҷтимоӣ замонаро бо пафоси баланди публитсисти ба қалам медиҳад. Аз ҷумла, дар «Достони Роғун» ёддошти мушоҳида ва нақлу тасвири раванди бунёдкориҳо бо рӯчуҳои лирикуву эмотсионалии адиб якҷоя истифода шудаанд. Муаллиф барои ҷалби тавачҷуҳи хонанда аз аносири калом бадеӣ зиёд истифода бурдааст [21, с. 267]. Дар ин асар нависанда барои таъсирбахш ифода намудани матлаб воситаҳои таъсирбахши сухан, аз қабилӣ муболиға, мушоҳида, истиора, ташбеҳ, тамсил, киноя, ҳаҷв, рӯчу ва амсоли инро фаровон корбаст намуда, аз имконоти зарбулмасалу мақолҳои халқӣ ва ибораҳои рехта хуб истифода бурдааст, порчаҳои назмиву насро аз осори гузаштагон бамаврид оварда [21, с. 267], барои офаридани сюжети ҷолиб кӯшиш ба харҷ додааст.

Рӯчуҳои баёнги галаёни ботинӣ нависанда буда, дар ифодаи эҳсосоти таманниёти ӯ нақши калон бозидаанд. Истифодаи диалог ва монологи публитсисти ба таври васеъ сурат гирифта, барои пешниҳоди маълумоти муҳиму боварибахш, нуқоти назари мухталиф, нишон додани ҷузъиёти ба назар ноён, ташаккули афкори омма ва ҷалби тавачҷуҳи хонанда муҳим мебошанд.

Дар очерки «Ситораи Роғун» тасвири масъулиятшиносии булдозеррон Александр Шишов ва ҷасорату шӯҷоати ӯ дар самти ҳалли мушкилот муҳим ба ҳисоб меравад. Нишон додани ташаббускориҳои қаҳрамон ва муносибати ӯ ба техникаву таҷҳизот ба маҳорати нависанда ва воқеияти тасвир иртиботи бевосита дорад. Очеркҳои «Их воспитал Роғун», «Ошёнӣ уқобон», «Кӯҳнавард», «Ҳусни зиндагӣ», «Вахшро хоб мебинам» ва «Рӯзи нур» бо ҷанбаи қавии таҳлили тасвири фарқ мекунанд. Ин асарҳо мувофиқи руҳияи давра замона офарида шуда, пафоси баланди иҷтимоӣ доранд. Дар онҳо ҳақиқати воқеӣ бо ёрии факту рақамҳо таҷассум ёфтааст. Таассуроти эҳсосоти ботинии адиб бо тасвири рӯйдоду воқеаҳо тавҷам кор фармуда шуда, барои нишон додани шукӯҳу ҳашамати нерӯгоҳи Роғун ва боварӣ ба ояндаи дурахшони мамлакат хизмат кардааст. Нависанда бо истифода аз унсурҳои мухталифи нақлу тасвир, манзараофарӣ, корбурди факту далелҳо ва воситаҳои мухталифи забон рангорангии баёнро таъмин намудааст. Тасвири корнамоиҳои қаҳрамонон, нишон додани ҳислату

характер ва муносибати онҳо ба қору захмат, тафсили бонизоми ҷузъиёти воқеаҳо аз ғаболмандии муаллиф дарак медиҳанд. Сафарҳои тулониву бардавом ба мавзеи сохтмон, шохиди қахрамониҳо дар қорзори меҳнат, суҳбату вохуриҳо бо аҳли захмат, тасвириҳои пурэхсос, рӯчуҳои монологӣ, инъикоси лаҳзаҳои ҷолиб барои табиӣ ифода ёфтани матлаби нависанда нақши муҳим бозида, барои бедории завқи хонанда мусоидат менамоянд.

Хулоса, дар асарҳои Шерали Мусо таҷассуми эҳсосоти ботинии нависанда мавқеи муҳим дорад, ки ин ба саҳнасозии муаллиф имкон фароҳам овардааст. Нависанда бештар ба тасвири зоҳирии ҳодисаю воқеаҳо аҳамият диҳад ҳам, аз асарҳо садоқати ватандӯстӣ ва муҳаббатӣ эҳтироми бепоёнӣ адиб ба сарвари давлат эҳсос мегардад. Таҷассуми бадеии воқеият дар асарҳои публитсистиӣ марбут ба бунёди неругоҳи Роғун бо роҳу усулҳои мухталиф ифода ёфта, баёнҳои маҳорати эҷодии муаллифон мебошад, ба ақлу фаҳм ва ҳиссиёти хонанда таъсир расонда, дар баланд гардидани завқи бадеиву эстетикӣ ӯ мусоидат менамояд.

Адабиёт

1. Аҳмадов Р. Фатҳуллоев, С. Оҳангҳои Роғун / Р. Аҳмадов, С. Фатҳуллоев // Садои Шарқ . – Душанбе, 1985. – № 2. – С. 86-94.
2. Аҳмад Р. Роғун – бахти рӯзафзун / Р. Аҳмад. – Душанбе: Рӯшноӣ, 2003. – 84 с.
3. Аҳмад Р. Роғун – ифтихори миллат / Р. Аҳмад. – Душанбе: Адиб, 2011. – 440 с.
4. Мардон Р. Зинаи сеюми инкишоф / Р. Мардон // Садои Шарқ. – Душанбе, 1986. – № 3. – С. 70-87.
5. Муродов М. Б, Истиклолият ва рушди матбуоти даврӣ / М. Б. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 224 с.
6. Муродӣ М. Таҳқиқи публитсистиӣ НБО-и «Роғун» (дар заминаи маводи «Садои Шарқ» – 1974-1990) // Паёмномаи фарҳанг. – 2023. – №2. – С. 83-95
7. Муродӣ М. Таҳқиқ ва тасвир дар очеркҳои Бахтиёр Муртазо (дар мисоли маводи маҷмуаи «Нурофарин» / М. Муродӣ // Паёмномаи фарҳанг. – Душанбе, 2024. – № 1 (65). – С. 93-103.
8. Муртазо Б. Нурофарин / Б. Муртазо. – Душанбе: Адиб, 2022. – 258 с.
9. Налский Я. Ҷавони Роғун / Я. Налский // Садои Шарқ . – Душанбе, 1979. – № 3. – С. 74-80.
10. Савченков Н. Фурсат ғанимат / Н. Савченков // Садои Шарқ . – Душанбе, 1984. – № 8. – С. 83-90.
11. Табачников М. Акси садо / М. Табачников // Садои Шарқ . – Душанбе, 1974. – № 2. – С. 68-78.
12. Табачников М. Ибтидои роҳ / М. Табачников // Садои Шарқ . – Душанбе, 1979. – № 7. – С. 50-60.
13. Табачников М. Одамони нави Роғун / М. Табачников // Садои Шарқ . – Душанбе, 1982. – № 5. – С. 70-81.
14. Хоҷаев М. Роҳи Роғун дигар аст / М. Хоҷаев // Садои Шарқ. – Душанбе, 1982. – № 3. – С. 47-54.
15. Хоҷаев М. Роҳи Роғун дигар аст / М. Хоҷаев // Садои Шарқ . – Душанбе, 1984. – № 1. – С. 85-89.
16. Хоҷаев М. Роҳи Роғун дигар аст / М. Хоҷаев // Садои Шарқ . – Душанбе, 1984. – № 5. – С. 94-104.

17. Хоҷаев М. Чустуҷӯ ва бозёфтҳо / М. Хоҷаев // Садои Шарқ . – Душанбе, 1985. – № 10. – С. 3-9.
18. Ҷумъаев М. Тасвири бунёдкориҳои азим дар публицистикаи тоҷик / М. Ҷумъаев. – Душанбе: Истеъдод, 2023. – 240 с.
19. Ҷумъаев М. О. Дар бораи маҳорати нависанда Раҷабалӣ Аҳмад дар таълифи очерки «Аз Роғун то Зорун» / М. О. Ҷумъаев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2024. – № 1. – С. 21-25.
20. Ҷумъазода М. Таҷассуми бунёди иншоотҳои гидроэнергетикӣ дар асарҳои публицистии Ҷамолиддин Тошматов / М. Ҷумъазода. – Душанбе: Истеъдод, 2025. – 220 с.
21. Юсуфов И. А. Баъзе вижагиҳои нақлу тасвир дар «Достони Роғун»-и Шералӣ Мусо/ И. А. Юсуфов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ – Душанбе, 2023. – № 8. – С. 267-277.
22. Юсуфӣ И. Адиби публицист / И. Юсуфӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2025. – 160 с.

Ҷумъазода Меҳроб

ИСТИНА РОГУНСКОЙ ГИДРОЭЛЕКТРОСТАНЦИИ И ЕЁ ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВОПЛОЩЕНИЕ В СОВРЕМЕННОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ

В научном исследовании рассматривается художественное воплощение реальности в некоторых публицистических произведениях, связанных со строительством Рогунской гидроэлектростанции. Исследование показывает, что художественное воплощение реальности в подобных произведениях происходит различными способами и имеет отношение к фактам и цифрам, а также к художественному и творческому мастерству каждого из авторов. Аналитические и исследовательские аспекты таких работ осуществляются посредством наблюдения и сравнения, бесед и опросов, а также исследований и экспериментов, выражая точку зрения авторов и глубокое понимание проблемы. Читатель, благодаря изложениям авторов, также знакомится с созидательными процессами и воспринимает процесс воплощения в жизнь под влиянием слов писателя. Ссылки на официальные документы играют важную роль в качестве доказательств и источников информации, повышая достоверность произведений и наглядно демонстрируя позицию авторов. Это объясняет важность строительства Рогунской гидроэлектростанции и пробуждает интерес читателя к данной теме. Путевые заметки авторов, их встречи и беседы на строительной площадке, воплощение образов героев, их профессионализм, ответственность, мировоззрение и человеческая пронизательность тесно связаны с важностью и актуальностью вопросов, касающихся хода строительных работ. Из произведений хорошо осознаётся, что воображение писателей подчинено реальности. Воплощение образов является важным средством выражения сути реальности и, вместе со средствами описания, делает слова писателя убедительными.

Ключевые слова: публицистика, художественное воплощение, Рогунская гидроэлектростанция, соотношение реальности, факт, исследование, наблюдение, сравнение, беседа, проверка, проблема, анализ, указание, детали

событий, писатель, созидательный труд, воздействие речи, герой, ответственность, логика речи.

Jumazoda Mehrob

THE REALITY OF THE ROGHUN HYDROELECTRIC POWER STATION AND ITS ARTISTIC REPRESENTATION IN MODERN PUBLICISM

This study examines the artistic representation of reality in a number of publicistic works devoted to the construction of the Roghun Hydroelectric Power Station. The research demonstrates that reality is portrayed through various artistic approaches that combine factual information, statistical data, and the creative mastery of individual authors. The analytical and investigative dimensions of these works are developed through observation and comparison, interviews and surveys, as well as documentary research, enabling authors to express their perspectives and provide a profound understanding of the issues under consideration. Through the authors' narratives, readers become acquainted not only with the construction process itself but also with the creative methods employed in its depiction. References to official documents serve as important sources of information and evidence, enhancing the credibility of the works and clearly reflecting the authors' viewpoints. Such references also underscore the significance of the Roghun Hydroelectric Power Station and stimulate readers' interest in the subject. Particular attention is given to the authors' travel notes, their meetings and conversations with workers and specialists at the construction site, and their portrayal of individuals whose professionalism, sense of responsibility, worldview, and personal qualities are closely connected with the implementation of this large-scale national project. The analyzed works demonstrate that the authors' artistic imagination remains firmly grounded in reality. The creation of vivid images and characters serves as an important means of revealing the essence of reality and, together with expressive literary devices, enhances the persuasiveness and artistic value of the narrative.

Keywords: publicism, artistic embodiment, Roghun hydroelectric power station, reality, fact, observation, comparison, conversation, verification, problem, analysis, details of events, writer, creative work, speech, hero, responsibility.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Чумъазода Мехроб** – доктори илмҳои филологӣ, ходими пешбари илмии шуъбаи ахбори омма ва таъбу нашри ПИТФИ. Нишона: 734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Н. Қарабоев, 150/2, х.1-13. Тел.: (+992) 93 589 6408 E-mail: mehriob@mail.ru

Сведения об авторе: **Джумъазода Мехроб** – доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела СМИ и издательского дела НИИКИ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабоева, 150/2, кв. 1-13. Тел.: (+992) 93 589 6408. E-mail: mehriob@mail.ru

Information about the author: **Jumazoda Mehrob** – Doctor of Philology, Leading researcher at the Department of Media and Publishing at the Research Institute of Cultural and Information. Tajikistan, Dushanbe, 150/2 N. Karaboyev Street, 1-13. Phone: (+992) 93 589 6408. E-mail: mehrob@mail.ru

ТДУ:002+07+05+9тоҷик+655.4/5+008+37тоҷик
Исмоилова Фарзона

АЗ ТАЪРИХИ ТАШАККУЛ ВА ТАҲАВВУЛИ РЪЗНОМАИ «ҲАҚИҚАТИ ХОВАЛИНГ»

Дар мақола таърихи ташаккул, марҳилаҳои рушд ва фаъолияти рӯзномаи ноҳиявии «Ҳақиқати Ховалинг» дар замони рақамишавӣ таҳқиқ шудааст. Таъкид мегардад, ки соли 1930 Ховалинг ҳамчун ноҳия таъсис ёфта, ба ин муносибат зарурати таъсиси нашрия ба вуҷуд меояд. Аммо бо сабаби набудани шароити имконот ва мутахассисони таъбу нашр интишори шумораи аввали нашрияи ин ноҳия бо номи «Большевики Ховалинг» соли 1935 рух медиҳад. Рӯзнома то соли 1951 «Коммунисти Ховалинг», аз соли 1953 «Ҳақиқати Ховалинг» ном гирифтааст. Нашри рӯзнома моҳи майи соли 1958 бо рақами №38 (119) баробари барҳам додани ноҳия қатъ гардида, соли 1983 бо таъсиси дуҷумбораи ноҳия фаъолияти он аз нав оғоз мегардад. Фаъолияти рӯзномаро ба чор марҳала метавон ҷудо кард: 1935-1958 – марҳалаи таъсис, ташаккул ва инкишофи рӯзнома; 1984-1991 – эҳё ва камолоти рӯзнома; 1991-2015 – соҳибистиқлолӣ; 2015 ба баъд – марҳалаи рақамишавӣ. Ҳар яке аз ин марҳалаҳо везагии хос дорад, ки дар мақола муфассал баррасӣ шудааст. Рӯзномаи «Ҳақиқати Ховалинг» дар душвортарин шароит интишор гардида, дар инъикоси ҳаёти ноҳия, тарғиби дастуру барномаҳои Ҳокимияти маҳаллии мақомоти давлатӣ, рушди соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, баланд бардоштани ҳисси ватандӯстиву ҳештаниносии мардуми ноҳия, тарбияи рӯзноманигорону адибони маҳал нақши бориз гузоштааст.

Калидвожаҳо: «Ҳақиқати Ховалинг», «Большевики Ховалинг», «Коммунисти Ховалинг», омил, ташаккул, таҳаввул, таҳлил, таҳқиқ, баррасӣ, муҳаррир, сармуҳаррир, марҳилаҳои рушд, мундариҷа, жанр.

Муқаддима. Матбуот нахустин воситаи ахбори омма ба шумор рафта, то ба имрӯз дар баробари пешрафти босуръати илму техника, рушди бемайлоии васоити электронии ахбори омма ва интернет, нақш ва мавқеи худро нигоҳ доштааст. Дар илми журналистикаи тоҷик гарчи доир ба пайдоиш, ташаккул ва дирӯзу имрӯзи рӯзномаҳои аввалини тоҷикӣ корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ анҷом ёфтаву дастурҳои илмию таълимӣ ва методӣ ба ҷоп расида бошанд ҳам, аммо дар бораи матбуоти даврии минтақавӣ пажӯҳишҳо кам аст.

Паҳлуҳои гуногуни фаъолияти матбуоти маҳаллии минтақавӣ Кӯлоб дар як қатор китобҳо ба монанди “Журналистикаи Хатлон: вазъият тамоюл ва дурнамои рушд” [9], «Чеҳраи Хатлон» [8], «Садҳо савол барои сатре» [15], “Ҷойгоҳи жанрҳо дар матбуоти минтақа (дар мисоли рӯзномаҳои «Навиди Кӯлоб» ва «Кулябская правда» солҳои 2017-2021)” [1], «Аз таърихи пайдоиш ва ташаккули васоити ахбори оммаи минтақавӣ Кӯлоб» [13] «Матбуоти маҳаллии Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз» [4,5] зикр шудааст. Бо вуҷуди ин, паҳлуҳои гуногуни он, хусусан нашрияҳои алоҳида то ба ҳол ба пуррагӣ омукта нашудааст. Махсусан нашрияҳои минтақавӣ Кӯлоб хеле кам мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор гирифтааст. Зеро чунончи профессор Мурод

Муродӣ қайд кардааст: "...дар шинохти илмӣ чунин ақидаи қолабие маъмул гардида буд, ки гӯё матбуоти маҳаллӣ мундариҷаи якранг дорад, бештар дастуроти ҳукумати маҳаллиро инъикос мекунад, аз ҷиҳати фарогирии мавзуот ва аз ҷиҳати ҳудуди паҳш нисбатан маҳдуд аст, барои таҳқиқ мавод наметад. Ин ва дигар омилҳо боис буданд, ки ба ин типи матбуоти даврӣ эътибори илмӣ камтар шуд [5, с.110]. Ин андеша дуруст аст, зеро бисёриҳо бар он назаранд, ки матбуоти минтақавӣ барои пажӯҳиши илмӣ маводи кофӣ дода наметавонад, ҳол он ки аксарияти рӯзномаҳои ноҳиявӣ дар кишвари мо таърихи 80-90 сол доранд. Бо назардошти ин ва амсоли ин авомил матбуоти даврии маҳаллии тоҷик ниёз ба таҳқиқ дорад.

Метод ва методологияи таҳқиқ. Таҳқиқи мавзӯ дар заминаи методологияи илми публитсистикашиносӣ сурат гирифта, дар раванди омузиш аз методҳои таърихӣ (барои муайян намудани омилҳои ташаккул ва таҳаввули нашрияҳои даврӣ), таҳлили контентӣ (тасниф ва баррасии мундариҷаи нашрияҳо) ва муқосисавӣ (ошкор ва нишон додани аносири умумӣ ва хоси нашрияҳои даврӣ дар марҳалаҳои ташаккул ва таҳаввул) истифода шуд.

Қисми асосӣ. Пайдоиши матбуоти даврии минтақавӣ, дар ҳар кишвар вобаста ба таъриху сохти давлатҳо гуногун аст. Дар Тоҷикистон матбуоти даврии минтақавӣ охириҳои солҳои 20-уми асри XX ва ибтидои солҳои 30-юм пайдо шудааст. Чунончи муҳаққиқ М. Муродӣ навиштааст: "дар даҳсолаи 1930 дар аксари навоҳии кишвар нашрияи даврӣ таъсис дода шуданд. Ин ҳолат барои ташаккули низомии типи нави матбуоти даврӣ, ҳосса матбуоти маҳаллии кишвар замина гузошт. Матбуоти маҳаллӣ ба ҷузъи таркибии матбуоти даврӣ бадал гардид" [4, с.88].

Бино бар маълумоти муҳаққиқ Н. Маъмурзода «То соли 1933 дар музофотҳои Тоҷикистон 21 рӯзномаи ноҳиявӣ ба вуҷуд омад, ки теъдоди умумии нашри онҳо ба 28 ҳазору 200 адади он замон рекордӣ мерасид» [9, с. 14]. Рӯзномаҳои ноҳиявӣ асосан ба масъалаҳои баланд бардоштани маданияти кормандон, коллективонидани хоҷагии деҳот, саводнокии аҳоли, мусоидат карда, ба сохтумони ҷомеаи сотсиалистӣ аҳаммияти бештар меоданд.

«Дар соли 1931 дар шаҳри Кӯлоб сохтумони матбааи шаҳрӣ сар шуд. Дар моҳи июни соли 1931 нахустин газетаи шаҳрӣ «Ҳақиқати Кӯлоб» нашр шуда баромад» [16, с. 19]. Аммо ин аввалин рӯзнома дар ин минтақа набуд, зеро нахустин рӯзнома ҳануз соли 1928 бо номи «Маҳви бесаводӣ» ба нашр расид. Фаъолияти ин рӯзнома дер давом накард ва он соли 1932 қатъ гардид. Аммо он тавонист барои таъсиси дигар рӯзномаҳо дар минтақа замина гузорад. Аз ин пас тадриҷан дар ҳар як ноҳияи минтақаи Кӯлоб рӯзномаҳо ташкил шуданд.

Ховалинг яке аз ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб ба шумор рафта, он соли 1930 ташкил шудааст. Маълум аст, ки дар ҳар як шаҳр ва ё ноҳия баҳри тарғибу ташвиқи сиёсати Ҳукумат ва фаъолияти Мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ нашрияи даврӣ зарур аст. Аз ин рӯ, дар солҳои 30-юм баробари ташкили ноҳия рӯзномаҳо таъсис ёфтанд. Дар Ховалинг пас аз панҷ соли таъсиси ноҳия, рӯзнома таъсис ёфт. Ҳарчанд Кумитаи ҳизбии ноҳия дар бораи ташкил намудани рӯзномаи ноҳиявӣ ҳануз 4-уми апрели соли 1934 қарор қабул карда бошад ҳам, бинобар сабаби дар маркази ноҳия набудани шароити корӣ, базаи полиграфӣ, кадрҳои журналистӣ ва хуруфчину

чопкунанда, соли 1935 нахустин шумораи рӯзнама бо номи «Болшевики Ховалинг» дар ҳаҷми 1500 нусха дар шаҳри Кӯлоб аз чоп бароварда шуд. Идораҳои рӯзнамаву матбаа соли 1936 дар ҳуди ноҳия ташкил карда шуд, ки ҳама корҳо дастӣ иҷро мешуданд. Дар ин маврид профессор И. Усмонов чунин ёдовар шудааст: «Ибтидои солҳои сиюм дар Тоҷикистон матбуоти округӣ ба вучуд омад. Дар ин солҳо дар аксарияти ноҳияҳо рӯзнамаҳо ба вучуд омаданд. Аз ҷумла «Байрақи ленинизм» (ноҳияи Ҳисор) ..., «Ҳақиқати Ховалинг» (баъдтар бо номи «Комунисти Ховалинг») ва ғайраҳо чоп мешуданд» [14, с 50].

Бинобар зикри муҳаққиқ рӯзнама нахуст бо номи «Ҳақиқати Ховалинг» нашр шуда, баъдан номи «Болшевики Ховалинг»-ро гирифтааст. Аммо таҳқиқи мо нишон дод, рӯзнама аз замони таъсис, яъне соли 1935 бо номи «Болшевики Ховалинг» фаъолият мекардааст. Он бо ҳамин унвон 16 сол нашр шуда, баъдан унвони «Ҳақиқати Ховалинг»-ро гирифтааст. Ин андешаро гуфтаҳои Амир Саиди Мункӣ, тасдиқ мекунад. Ӯ таъкид мекунад, ки «Рӯзнама то соли 1951 бо номи «Болшевики Ховалинг» нашр мешуд. Аз соли 1951 бо номи «Комунисти Ховалин» ва аз соли 1953 бо номи «Ҳақиқати Ховалинг» нашр мешуд» [12, с. 3]. Пас аз таъсиси дубораи ноҳияи Ховалинг (1983) рӯзнама то давраи соҳибистиклолӣ бо номи «Комунисти Ховалинг» фаъолият кардааст.

Дар солҳои аввали фаъолият идораи рӯзнама ва матбааи он дар як ҳоначаи хурди шуъбаи алоқа ҷойгир будааст. Нахустин муҳаррири рӯзнамаи мазкур Б. Олимов буд. Ин рӯзнама бо таъсиси худ дар рушду нумуи хоҷагии халқи ноҳия саҳми босазо гузошт. Нашри мақолаҳои хусусияти тавсифидошта дар бораи деҳқонон (колхозчиён) онҳоро руҳбаланд намуда, ба меҳнати софдилона ва шабонарӯзӣ водор менамуд.

Лозим ба ёдоварист, ки дар солҳои сиюм ва чилуми асри гузашта дар институтҳои педагогӣ ва колечҳои мо ихтисоси рӯзноманигорӣ мавҷуд набуд. Аз ин рӯ, ба ҳайси муҳаррир (ҳоло ин вазифаро сармуҳаррирон бар душ доранд, И.Ф.) дар рӯзнамаҳои навтаъсиси ноҳиявӣ шахсони босавод (он замон ин истилоҳ миёни мардум бисёр машҳур буд ва шахсе, ки колеч, институт ё мадраса хондаву хату савод дорад ва хондаву навишта метавонад, чунин ном мебуданд) аз ҳисоби кормандони касбу кори гуногун ба ҳайси муҳаррир таъйин мешуданд. Махсусан омузгорон, ки он замон миёни аҳолии шаҳру ноҳия ва маҳал соҳиби обуруву иззат буданд, онҳоро ба кори рӯзнамаҳои ноҳиявӣ ҷалб менамуданд. Ин анъана дар рӯзнамаи «Ҳақиқати Ховалинг» низ қорӣ буд. Аз ҷониби дигар, дар он солҳо «муҳбирони коргару деҳқон» амал мекард. Муҳбирони коргару деҳқон зуд-зуд мавод омода намуда, ба идораи ин рӯзнама мефиристонданд. Дар ду марҳилаи фаъолияти (солҳои 1935-1958 ва солҳои 1983-1990) рӯзнамаи «Ҳақиқати Ховалинг» низ муҳбирони коргару деҳқон саҳми босазо доштанд. Онҳо пайваста маводи омаданамудаи худро дар жанрҳои хабару мақола ва гузоришу лавҳа ба редаксияи рӯзнама мефиристонданд.

Чун то солҳои 40-ум ҳануз дар кишвар алифбои латиниасос истифода мешуд, аз ин рӯ рӯзнамаи «Болшевики Ховалинг» то аввалҳои соли 1941 бо ҳуруфоти латинӣ чоп мешуд. Пас аз ин рӯзнама бо алифбои кирилӣ бо номҳои «Болшевики Ховалинг», «Комунисти Ховалинг» ва «Ҳақиқати Ховалинг» то барҳам хурдани ин ноҳия, яъне то соли 1958 аз чоп мебаромад. «Рӯзнамаи ноҳиявӣ “Болшевики Ховалинг” дар ҳақиқат роҳи пуршарафоро

тай намуда, меҳнаткашонро ба бунёди ҳаёти нав даъвату сафарбар кардааст. Сокинони ноҳия дар он солҳо маҳз тавассути рӯзнома аз ташкилҳои аввалин ячейкаҳои хизбӣ, аввалин хочагиҳои коллективӣ, иқдому ташаббусҳои мардум боҳабар мешуданд» [10, с. 166].

Аз соли 1942 то соли 1955 сармуҳарририи рӯзномаро Абдулҳай Мирзоев бар душ доштааст. Дар соли 1953 рӯзнома тағйири ном карда ба «Ҳақиқати Ховалинг» бадал гардид. Аз соли 1955 то соли 1956 сармуҳарририи рӯзнома бар уҳдаи Мирзоали Назаров гузошта шуд ва солҳои 1956-1958 сармуҳарририи рӯзнома боз бар уҳдаи Абдулҳай Мирзоев гузаштааст. Дар давраи сармуҳарририи ӯ рӯзнома фаъолияти пурсамар доштааст. Нашри рӯзнома моҳи майи соли 1958 бо рақами (№38(119)) баробари барҳам додани ноҳия қатъ гардид.

Ҳамин тавр, рӯзномаи «Ҳақиқати Ховалинг» тули 25 сол аз фаъолият боз монд. 26-уми апрели соли 1983 ноҳияи Ховалинг аз сари нав таъсис дода шуд. Баробари таъсиси дубораи ноҳия бо сабаби набудани шароити мусоид, мавҷуд набудани утоқи қорӣ рӯзнома зуд нашр нашуд. Аммо роҳбарияти ноҳия дар андешаи таъсиси рӯзнома буданд, аз ин рӯ то охири сол дар заминаи ду хонаи истиқоматӣ идораҳои рӯзномаву матбаа таъсис дода шуда, кормандони онҳо ба кор шуруъ намуданд. Нахуст ҳайъати таҳририяи рӯзнома сарчамъ карда шуда, сипас тарҳи рӯзнома, ҷамоварии мавод барои он шуруъ шуд. Ҳарчанд аз охири соли 1983 идораи рӯзнома ба фаъолият шуруъ намуда бошад ҳам, шумораи нахустини он якуми январи соли 1984 бо номи «Коммунисти Ховалинг» аз чоп баромад. Ба ҳайси сармуҳаррир ба ин рӯзномаи навтаъсис рӯзноманигори ботаҷриба Зухур Гадовев таъин гардид ва то соли соли 1987 рӯзнома зери таҳрири ӯ нашр мегардид. Муҳаққиқ Кутбиддинов А. дуруст қайд намудааст, ки нашрияҳои ноҳиявӣ ҳамчун василаи иртибот бо мардум имкони таблиғу ташвиқ зиёдтар доранд. Ин рисолат ҳарчанд ҳоси замони шуравӣ буд, аммо то кунун боқӣ мондааст, зеро нашрияи ноҳиявӣ ба анъанаҳои худудаш ошноӣ, таъсирбахш будани мавзӯҳоро вобаста ба таъбу завқи хонандааш бештар медонад [3, с. 27]. Рӯзномаи «Ҳақиқати Ховалинг» низ дар ин давра миёни мардуми ноҳия ва минтақа мақоми хосса дошта, маводи он инъикоскунандаи ҳаёти мардуми ноҳия будааст.

Пас аз нашри дубора ба идораи рӯзнома муҳбирони боистеъдоди ҷавон ба кор омаданд. Яке аз чунин муҳбирон Саидҷалол Сатторзода буд, ки баъдан солиёни зиёд дар ин рӯзнома ба ҳайси муҳбир ва баъд ба ҳайси сармуҳаррир фаъолият намуд. Бояд гуфт, ки дар рушд ва фаъолияти пурсамари рӯзномаи «Ҳақиқати Ховалинг» саҳми ин рӯзноманигори ботаҷриба ва бомаҳорат назаррас аст. Саидҷалол Сатторзода зиёда аз 30 сол дар ин рӯзнома қору фаъолият намуда, доир ба таърихи нашрия ва фаъолияти рӯзноманигорони варзида дар ин рӯзнома китобҳо чоп намудааст. Ӯ аз таъсиси дубораи рӯзнома ва нашри аввалин шумораи он чунин ёдовар шудааст: «Мо, ҷавонон... ба кор шуруъ намудем... 31 декабри соли 1983 буд. Ҷои қори мо бошад, аз сабаби фаршҳои коргоҳ, рангардашудаи тар ва бе ҷиҳоз буданашон, хавлӣ – болои ягона тути қалони қадимаи аз реша қандашудаи ба қавле «хоб» қарор гирифт. Ҳамин тавр, шумораи аввали рӯзномаро бо машаққатҳои зиёд, вале бо шавқу завқи бепоён аз чоп баровардем, ки ин дар дилу дидаи мо як умр нақш баст...» [10, с. 33]. Рӯзнома мунтазам аз чоп мебаромаду тадриҷан хонандагонаш зиёд мегардид. Чун мавзӯҳои мубрами ҳаёти ноҳия дар он инъикос меёфт, аз ин сабаб мутолиаи он ба аудиторияи маҳал писанд буд. Бахусус, обрӯи рӯзномаву

кормандони он рӯз то рӯз меафзуд.

Муҳаққиқон бар он назаранд, ки «Рӯзномаи «Ҳақиқати Ховалинг» ду марҳилаи таърихи сар кардааст. Марҳилаи аввал (аз соли 1935 то соли 1989), яъне мавҷудияти ҳокимияти шуравӣ ва марҳилаи дуюм бошад аз даврони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз соли 1990 ин ҷониб)» [13, с. 91]. Аммо, ба андешаи мо, агар марҳилаҳои ташаккули рӯзномаи «Ҳақиқати ховалинг»-ро ба чор давра тақсим намоем дурусттар мешавад:

1. Марҳилаи аввал таъсис, ташаккул ва инкишофи рӯзнома (аз соли 1935 то соли 1958).

2. Марҳилаи дуюм эҳё ва камолоти рӯзнома (аз соли 1984 то соли 1991).

3. Марҳилаи сеюм фаъолияти рӯзнома дар даврони соҳибистиклолӣ (аз соли 1991 то соли 2015).

4. Марҳилаи чаҳорум айёми рақамишавӣ (аз соли 2015 то ин ҷониб).

Марҳилаи аввалро таъсис ва ташаккули рӯзнома номидан мумкин аст. Дар ин марҳила дар атрофи рӯзнома ҷавонони боистеъдод чамъ омада, бо наشري маводи гуногунсафт дар ривочу равнақ ёфтани кори рӯзнома сахм гузоштанд.

Марҳилаи дуюм эҳёи дубораи рӯзнома ва давраи камолоти он аст. Дар ин марҳала як зумра ҷавонони боистеъдод дар идораи рӯзнома сарчамъ шуда, дар инъикоси ҳаёти мардуми ноҳия сахм гирифтанд. Ҳамчунин, рӯзнома дар озмунҳои вилоятиву ҷумҳуриявӣ иштирок намуда, сазовори ҷойҳои намоён мегашт. Аз ҷумла рӯзнома дар арафаи ҷашни 50-солагиаш, 22-юми ноябри соли 1985 бо «Грамотаи Фаҳрии Президиуми Совели Олии РСС Тоҷикистон» мукофотонида шуд.

Марҳилаи сеюми рӯзнома ба солҳои аввали соҳибистиклолии кишвар рост меояд, ки бо сабаби сар задани ҷанги шаҳрвандӣ чун дигар шаҳру ноҳияҳои кишвар барои ин рӯзнома низ марҳилаи хеле душвор буд. Аз як ҷониб нобасомониҳо, аз ҷониби дигар сиёсати ноустувор ва бад будани шароит иҷозат намедод то рӯзнома мисли пештара фаъолияти хушро пурсамар ба роҳ монад. Дар ин давра бисёре аз муҳбирони рӯзнома бо сабаби бад будани вазъияти сиёсӣ, душвории шароити корӣ ва нагирифтани маош корро тарк карданд. Аз соли 1992 то соли 2013 сармуҳарририи рӯзномаро рӯзноманигор Саидҷалол Саторзода бар душ дошт. Маҳз ӯ нагузошт, ки дар чунин марҳилаи душвортарин ҳам рӯзнома аз фаъолият бозмонад. Рӯзнома солҳои 1992-2013 зери сармуҳарририи ӯ фаъолияти пурсамар дошт. Бояд гуфт, ки рӯзнома пас аз барҳам хурдани ҳукумати шуравӣ ду сол (1990-1992) бо номи «Оинаи рӯз» нашр мешуд. Дар асоси қарори Шурои депутатҳои халқи ноҳия аз 9-уми ноябри соли 1992 ба ҷойи «Оинаи рӯз» ба рӯзнома номи собиқи худ «Ҳақиқати Ховалинг» гузошта шуд. Пас аз солҳои 2000-ум бошад фаъолияти рӯзнома беҳтар гардида, ба инъикосгари комили ҳаёти ноҳия табдил ёфт. Ба монанди дигар рӯзномаҳо дар давраи соҳибистиклолӣ аксарияти кормандони рӯзномаро шахсони ботачриа дар ин соҳа ташкил медиҳанд. «Дар навбати аввал чунон ба назар мерасад, ки нашрияҳои даврӣ бо кормандони эҷодӣ таъминанд, фаъолияти худро мунтазам идома медиҳанд, чараёни ҳаёти иҷтимоии шаҳру вилоятро инъикос менамоянд. Аммо моҳиятан ағлаби кормандони эҷодӣ собиқадорони солхӯрдаанд, майли ҷавонон ба кори матбуот камтар аст» [7, с. 11]. Дар рӯзномаи «Ҳақиқати Ховалинг» низ дар ин давра аксарияти кормандон шахсони аз 40 сола боло буда, шумораи муҳбирони ҷавон дар он ангуштшумор буд ва ин вазъ то кунун идома дорад.

Марҳилаи чорумиро аз он сабаб марҳилаи рақамишавӣ номидем, ки дар ин давра фаъолияти рӯзнома беҳтар гашта, баъзан маводи он дар сомонаҳо ва рӯзномаҳои дигар бознашр мешуд. Рӯзномаи «Ҳақиқати Ховалинг» дар сомонаи иҷтимоии Фейсбук саҳифаи худро дорад ва маводи рӯзнома дар ин саҳифа гузошта мешавад. «Бо тавсеаи васоити электронии ахбор дастрасӣ ба иттилоот сахлу осон гашта, дар таблиғи ахбор пешравӣ ва таҳаввулоти ҷадид рӯйи қор омад. Аз ҷумла, журналистикаи чандрасонаӣ, ё ба истилоҳ «конвергентная журналистика» маҳз дар асоси инкишофи воситаҳои электронӣ ба вучуд омада бо суръат рушд мекунад [2, с. 38]. Маҳз рушди васоити электронии ахбор аз рӯзноманигорони матбуот тақозо мекунад то ҳарчӣ зудтар саҳифаҳои электронии худро таъсис диҳанд ва ё сомонаҳои махсуси худро дошта бошанд. Саҳифаи рӯзномаи «Ҳақиқати Ховалинг» дар сомонаи иҷтимоии Фейсбук хеле фаъол аст. Сармуҳаррири рӯзномаро бошад аини замон Мавлуда Назарова бар душ дорад.

Хулоса. Паҷуҳиши мавзӯ ба мо имкон медиҳад, ки дар фарҷом чунин натиҷаҳоро ҳосил намоем:

1. «Ҳақиқати Ховалинг» тайи 90 сол аст, ки нашр мешавад ва дар муқоиса ба дигар рӯзномаҳои ноҳиявии минтақаи Кӯлоб фаъол аст.

2. Рӯзномаи мазкур чун мактаби бузурги тарбия дар сайқали маҳорати эҷодии рӯзноманигорону адибони шинохта Мачид Салим, Ғафор Мирзо, Ҳабибулло Файзулло, Амир Саиди Мункӣ ва дигарон сахми арзанда гузоштааст.

3. Рӯзномаи «Ҳақиқати Ховалинг» дар душвортарин шароит интишор гардида, ҳатто дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар кишвар аз фаъолият боз намондааст. Агарчи бо тағйирёбии замон ва сиёсати давр рӯзнома дар тули фаъолияти бисёрсолаи худ ҷандин маротиба номи худро иваз карда бошад ҳам, аммо рисолати худ, маҳбубият ва шухрату обурӯи худро аз замони таъсис то ин дам ҳифз кардааст.

4. Аз мутолиаи мушоҳидаҳо бармеояд, ки аҳли эҷоди рӯзномаи «Ҳақиқати Ховалинг» дар ҳама давру замон кӯшиш кардаанд, ки дар озмунҳои гуногун, ки миёни рӯзноманигорон дар сатҳи ноҳияву вилоят ва ҷумҳури баргузор мегардад, иштирок намоянд. Аз ҷумла рӯзнома панҷ маротиба дар озмуни махсус зери рубрикаи «Муҳофизати табиат-қарзи шаҳрвандии мо» дар вилояти Хатлон сазовори ҷои аввал ва мукофотҳо гаштааст.

5. Як бартарии дигари ин рӯзнома аз дигар рӯзномаҳои ноҳиявии минтақа дар он аст, ки он тавассути наشري саҳифаҳои махсус дар муаррифии ҳаёту фаъолият ва заҳматҳои фарзандони баруманди ин ноҳия сахм мегирад. Чунончи, танҳо дар соли 2025 настрия шумораҳои худро ба 80-солагии фарзанди диёр шоир Ҳабибулло Файзулло», 100-солагии шоири халқ Қурбоналӣ Раҷаб» ва 100-солагии бемористони марказӣ бахшидааст.

6. Настрия дар сомонаи иҷтимоии Фейсбук саҳифаи махсуси худро дорад, ки ҳар шумораи анъанавии он дар ин саҳифа ҷой дода мешавад. Агарчи рӯзнома моҳе як ё ду маротиба нашр мешавад, аммо хабарҳои тозаи он дар бораи ҳаёти сиёсиву иқтисодӣ ва фарҳанги иҷтимоии ноҳия ҳар рӯз дар саҳифаи иҷтимоии Фейсбук нашр мешаванд.

Адабиёт

1. Исмоилова Ф. Қойгоҳи жанрҳо дар матбуоти минтақа (дар мисоли рӯзномаҳои «Навиди Кӯлоб» ва «Кулябская правда» солҳои 2017-2021) / Ф. Исмоилова. – Душанбе: Матбаа, 2022. – 72 с.
2. Исоев Қ. Матбуоти маҳаллӣ дар шароити ташаккули журналистикаи чандрасонаӣ (дар мисоли водии Рашт) // Паёмномаи фарҳанг. – 2016. – №4 (3). – С. 38–41.
3. Қутбиддинов А. Матбуоти маҳаллӣ - оинаи ҳаёти деҳот (Баъзе андешаҳо дар хошияи «Оинаи Рашт») // Паёмномаи фарҳанг. – 2016. – №4 (36). – С. 26–37.
4. Матбуоти маҳаллии Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Ҷилди I / мураттиб М. Муродов; зери назари Ш. Комилзода; муҳаррирон: А. Қутбиддинов, М. Қумъаев. – Душанбе: Аржанг, 2020. – 352 с.
5. Матбуоти даврии маҳаллии Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз (Ҷилди II) / мураттиб М. Муродов. – Душанбе, 2020. – 372 с.
6. Муродов М. Б. Истиқлолият ва рушди матбуоти даврӣ / М. Муродов, Душанбе: Аржанг, 2017. – 220 с.
7. Муродов, М., Қумъаев, М. Вазъ ва дурнамои матбуоти маҳаллӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2014. – №3 (27). – С. 7–12.
8. Маъмурзода Н. Чехраи Хатлон / Н. Маъмурзода. – Душанбе, 2013. – 562 с.
9. Маъмурзода Н. Журналистикаи Хатлон: вазъията тамоюлҳо / Н. Маъмурзода. – Душанбе, 2015. – 205 с.
10. Мункӣ А., Ховалинг / С. Мункӣ, С. Сатторзода. – Душанбе: Ирфон, 2001. – 300 с.
11. Мункӣ А. Журналистони диёри Восеъ / С. Мункӣ. – Душанбе, 2015. – 200 с.
12. Мункӣ А. Ёде аз таърихи 80-солаи рӯзномаи ноҳиявии «Ҳақиқати Ховалинг» // Ҳақиқати Ховалинг. – 2015. – 11 декабр.
13. Сафарзода М. Аз таърихи пайдоиш ва ташаккули васоити ахбори оммаи минтақаи Кӯлоб / Сафарзода М., Исмоилова Ф., Алишери А. Кӯлоб: «КВД Матбаа», 2019. – 127 с.
14. Усмонов И. Таърихи журналистикаи тоҷик / И. Усмонов., Давронов Д – Душанбе, 2008. – 280 с.
15. Холов Қ. Садҳо савол барои сатре / Қ. Холов. – Кӯлоб: Сада, 1996. – 202 с.
16. Шарифов Д. Хатлон дар солҳои сиюм / Д. Шарифов. – Кӯлоб, 1991. – 48 с.
17. Нашрияти Маҷлиси вакилони халқи ноҳияи Ховалинг «Ҳақиқати Ховалинг» – 1930-2020.

Исмоилова Фарзона

ИЗ ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ И РАЗВИТИЯ ГАЗЕТЫ «ХАКИКАТИ ХОВАЛИНГ»

В статье рассматривается история создания, этапы развития и деятельности региональной газеты «Хакикати Ховалинг» в эпоху цифровизации. Подчеркивается, что в 1930 году Ховалинг был образован как район, и в связи с

этим возникла необходимость в создании печатного издания. Однако из-за отсутствия условий, возможностей и специалистов в издательском деле первый номер этого районного издания под названием «Большевицкий Ховалинг» вышел в 1935 году. До 1951 года газета называлась «Коммунист Ховалинга», а с 1953 года – «Хакикати Ховалинг». Издание газеты было прекращено в мае 1958 года под номером № 38 (119) в связи с ликвидацией района, а в 1983 году, с восстановлением района, его деятельность возобновилась. Деятельность газеты можно разделить на четыре этапа: 1935-1958 годы – этап создания, формирования и развития газеты; 1984-1991 годы – возрождение и зрелость газеты; 1991-2015 годы – обретение независимости; с 2015 года – этап цифровизации. Каждый из этих этапов имеет свои особенности, которые подробно рассматриваются в статье. Газета «Хакикати Ховалинг» издавалась в самых сложных условиях и сыграла значительную роль в отражении жизни района, продвижении наставлений и программ местного самоуправления, развитии различных секторов народного хозяйства, повышении чувства патриотизма и самосознания жителей района, а также в воспитании местных журналистов и писателей.

Ключевые слова: «Хакикати Ховалинг», «Большевик Ховалинга», «Коммунист Ховалинга», фактор, формирование, эволюция, анализ, исследование, обзор, редактор, главный редактор, этапы развития, содержание, жанр.

Ismoilova Farzona

THE HISTORY OF THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE NEWSPAPER “HAQIQATI KHOVALING”

This article examines the history of the establishment, development, and activities of the regional newspaper *Haqiqati Khovaling* in the context of digitalization. It is noted that Khovaling was established as a district in 1930, in Tajikistan, creating the need for a local periodical publication. However, owing to the lack of resources, technical facilities, and qualified publishing specialists, the first issue of the district newspaper, under the title *Bolsheviki Khovaling*, was not published until 1935. Until 1951, the newspaper was issued under the name *Kommunisti Khovaling*, and from 1953 onward it became known as *Haqiqati Khovaling*. Publication ceased in May 1958 with Issue No. 38 (119) following the dissolution of the district. In 1983, after the district was re-established, the newspaper resumed its activities. The history of the newspaper may be divided into four major stages: 1935-1958, the period of establishment and initial development; 1984-1991, the period of revival and consolidation; 1991-2015, the period of independence; and from 2015 onward, the stage of digital transformation. Each of these periods possesses distinctive characteristics, which are examined in detail in the article. Despite operating under difficult conditions, *Haqiqati Khovaling* played a significant role in documenting the life of the district, disseminating the policies and programs of local authorities, promoting the development of various sectors of the economy, fostering patriotism and civic consciousness among the population, and supporting the professional growth of local journalists and writers.

Keywords: *Haqiqati Khovaling*, *Bolsheviki Khovaling*, *Kommunisti Khovaling*, regional press, newspaper history, formation, development, digitalization, editor, editor-in-chief, stages of development, content, genre.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилова Фарзона – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи журналистикаи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ. Суроға: ҶТ, 735360, кӯчаи С. Сафаров-16. Тел: 985-99-52-46. E. mail: farzibonu@mail.ru

Сведения об авторе: Исмоилова Фарзона – кандидат филологических наук, дотцент кафедры журналистика КГУ имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ, 735360 г. Куляб, улица С. Сафаров. E. mail: farzibonu@mail.ru. тел: (+992) 985-99-52-46.

Information about the author: I smoilova Farzona – candidate of philological sciences, senior lecturer of the journalism department of KSU named after Abuabdulloh Rudaki. Address: RT, 735360 Kulyab, S. Safarov street. Mob: 985-99-52-46. Email: farzibonu@mail.ru

ТДУ:002+05+07+008+37тоҷик+82тоҷик+003+003.03

Эшонқулов Эшонқул

АНЪАНА ВА НАВОВАРӢ ДАР МАКТУБИ ПУБЛИТСИСТӢ

Дар мақола моҳият, хусусият ва ҷойгоҳи мактуби публитсистӣ ҳамчун шакли эпистолярии баёни андешаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ дар низомии муосири муошират мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар он ба вежагиҳои жанрии мактуби публитсистӣ, аз ҷумла муроҷиатнокӣ, баёни андешаи шахсӣ, мавҷудияти масъалаи иҷтимоӣ ва истифодаи забони содаву равшан таваҷҷуҳи махсус зоҳир шудааст. Ҳамчунин, сохтор ва услуби матни мактуб, аз ҷумла истифодаи унсурҳои нутқи гуфтугӯӣ, воситаҳои таъсирбахшии риторикӣ ва хусусиятҳои инфиродии баёни муаллиф таҳлил гардидааст. Муаллиф навъҳои асосии жанри мактуб, аз қабилӣ мактуби кушода ва мактуби беунводро тавсиф намуда, нақши онҳоро дар таъсиррасонӣ ба афкори омма ва ташаққули мавқеи иҷтимоӣ нишон медиҳад. Ба хусус, вежагии дугонаи мухотаб (шахси мушаххас ва доираи васеи хонандагон) ҳамчун яке аз омилҳои муҳими таъсиргузори ин жанр арзёбӣ мегардад. Дар баробари ин, дар мақола масъалаи таҳаввулоти жанри мактуб дар шароити рушди технологияҳои иттилоотӣ ва густариши фазои интернетӣ баррасӣ шудааст. Нишон дода мешавад, ки бо пайдоиши расонаҳои электронӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ ва платформаҳои рақамӣ шакл ва муҳтавои мактуб тағйир ёфта, навъҳои нави омехтаи жанрӣ ба вуҷуд омадаанд. Муаллиф ба тағйироти забонӣ ва услубии мактуб дар муҳити маҷозӣ, аз ҷумла истифодаи аломатҳои графикӣ, ихтисораҳо ва воситаҳои визуалӣ низ таваҷҷуҳ зоҳир менамояд. Дар баробари ин, нигоҳдориҳои унсурҳои анъанавии жанр ҳамчун омилҳои муҳими устувори он таъкид мегардад. Хулоса жанри мактуби публитсистӣ дар замони муосир бо ҳамгириши анъана ва навоарӣ рушд намуда, ҳамчун воситаи муассири таъсиррасонӣ ба афкори ҷамъиятӣ ва ташаққули муҳити иттилоотӣ нақши муҳим мебозад.

Калидвозжаҳо: мактуби публитсистӣ, муоширати муосир, матбуоти даврӣ, мактуби кушода, мактуби беунвон, услуби гуфтугӯӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, муоширати оммавӣ, технологияҳои иттилоотӣ.

Муқаддима. Жанри мактуби публитсистӣ яке аз шаклҳои муҳимми баёни андешаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ буда, он дар тури таърих бо таҳаввулоти ҷомеа пайваста рушд ёфтааст ва тадриҷан аз воситаи одии муошират ба абзори таъсиррасонӣ ба афкори омма табдил гардида, имрӯз дар муҳити расонаӣ ва фазои рақамӣ мавқеи хос касб намудааст. Аз ин рӯ, дар шароити рушди технологияҳои иттилоотӣ ва густариши воситаҳои иртиботӣ масъалаи ҳамоҳангии анъана ва навоарӣ дар номанигории публитсистӣ аҳаммияти махсус пайдо мекунад. Аз ин ру, омӯзиши вежагиҳои анъанавӣ ва навоариҳо дар жанри мактуби публитсистӣ, муайян намудани нақш ва ҷойгоҳи он дар низоми муосири муошират, инчунин таҳлили тағйироти шаклӣ ва мазмунӣ дар шароити рушди технологияҳои рақамӣ, ки ҳадафи асосии ин таҳқиқ аст, муҳим мебошад.

Методҳои таҳқиқ: Дар ҷараёни таҳқиқ аз усули таърихӣ барои баррасии марҳилаҳои ташаккул ва рушди жанри мактуб, усули таҳлил ва муқоиса ҷиҳати муайян намудани хусусиятҳои анъанавӣ ва навоарона, усули типологӣ дар таснифи намудҳои гуногуни мактуби публитсистӣ ва усули тавсифӣ ба мақсади шарҳи вежагиҳои услубӣ ва сохтори жанри мактуб истифода шуд.

Қисми асосӣ. Таърихи пайдоиши мактуб аз замони ихтирои хат ва нигориш шуруъ шуда, бо рушди соҳаҳои гуногуни фаъолияти иҷтимоии инсон пайваста густариш ва таҳаввулот ёфтааст. Дар оғоз он барои расондани иттилоот миёни афрод ё гурӯҳҳои иҷтимоӣ истифода мешудааст, баътар ба адабиёт ворид шуда, ҳамчун жанри адабӣ шакл гирифтааст [1, с. 7]. Дар садаҳои охир шакли публитсистии он маъмул гардида, вежагиҳои жанрӣ пайдо кард. Махсусан, дар садаи XIX, ки матбуот ҳамчун расонаи афкори иҷтимоӣ рушд кард, номанависӣ ҳамчун жанри публитсистӣ хеле раванқ ёфт ва шаклҳои гуногуни услубии он ба миён омаданд.

Имрӯз мактуб нисбат ба дигар жанрҳо дар публитсистика истифодаи бештар дорад. Вақте мактуб ба фазои публитсистӣ ворид мегардад, он дигар танҳо воситаи муошират нест, балки ба абзори таъсир ба доираи васеи хонандагон ва ҳидояти онҳо ба ягон намунаи муайяни рафтор табдил меёбад. Жанри мактуб дар бахшҳои гуногуни ин соҳа – матбуоти даврӣ (рӯзномаву маҷаллаҳо), реклама ва PR, инчунин сиёсат васеъ истифода мешавад [3, с. 220].

Мактуби публитсистӣ, ба таърифи муҳаққиқ М. Муродӣ, жанрест, ки “ҳиссиёт, фикр ва андешаи нигорандаро ба ин ё он масъалаи муҳим дар шакли музокираи дӯҷониба ва ё бисёрҷониба фаро мегирад” [9, с.163]. Ин шакл имконият медиҳад, ки муаллиф бо хонанда робитаи бевоситаи равонӣ барқарор намояд ва таъсири эҳсосиро бештар гардонад.

Вежагии асосии жанри мактуб хитоби маллиф ба мухотаб мебошад, ки он муҳтавои матни мактубро ташкил медиҳад. Муҳтавои матн бошад, аз унсурҳои гуногун ташкил меёбад, ки вежагии илмӣ “предмети баҳс”, далелҳо барои муътақид кардани мухотаб, баъзан “тасвири” образноки

зиндагӣ, ҷаҳони ботинии мухотаб ва баёни лирикии руҳия ва андешаи муаллиф аз он ҷумлаанд.

Дар мактуб он ҷӣ ин унсурҳои муҳтаво ба ҳам мепайвандад ва ба як матни воҳид табдил медиҳад, шакл мебошад. Чунон ки А. И. Гертсен ба таври образнок қайд кардааст, шакли хитоби мустақим ба мухотаб “монанди ҷомаи занона кушоду васеъ аст, на банд дорад ва на ҷое аз он тангӣ мекунад” (4, с. 69). Ин имконияти шаклии мактубро А. И. Гертсен дар назар дошта, ҷои дигар ишора кардааст, ки “ман шакли мактубро нисбат ба хошиянависиҳо ва қавсҳо авлотар мешуморам” (5 с. 158).

Озодии шакли мактуб, пеш аз ҳама, дар сохтори матн ва услуби нигориш зоҳир мегардад. Муаллифи мактуб ҳангоми сохтани матн аз чанд принцип, ки озодии шаклро таъмин мекунад, кор мегирад, аз ҷумла принципҳои ассотсиативӣ, шакли ибтидоии сохтани сюжет ва рушди мантиқии фикр. Номанигор вақте ки аз номи худ сухан мегӯяд, ногузир аз принципи ассотсиативӣ истифода мекунад. Ин навъи сохтмони матн дар номаҳое, ки муаллиф ва мухотабашон шахсони танҳоянд, бартарӣ дорад. Вақте ки нависанда меҳода хислати гирандари васеътар тасвир кунад, наметавонад баъзе шаклҳои ибтидоии сохтани сюжетро низ ба кор набарад. Бо вучуди ин, принципҳои мазкур сохтори номаро ба се қисмати алоҳида тақсим намекунад, балки ин қисматҳо ба таври табиӣ ба ҳам печида, як навъ тору пуд ба вучуд меоранд ва иморати ягонро шакл медиҳанд.

Аслан матни мактуб як навъ матни нутқ бо услуби гуфтугӯӣ мебошад, ки дар шакли хаттӣ ифода ёфтааст [3]. Бино бар ин, услуби нигориш низ ба муаллиф имкон медиҳад, ки ба мухотаб, ки шахси муайян мебошад, бо услуби суҳбат муроҷеат ва фикри худро бо эҳсосот ва забони хос баён кунад. Ҳамчунин, вобаста ба он ки муаллиф ба мухотаб ҷӣ гуна муносибат дорад, услуби мактуб метавонад, вежагиҳои суҳбати дӯстона, баҳс ё хитобро дошта бошад.

Бино бар он ки мактуб дар ибтидо ба нутқи гуфтугӯӣ тааллуқ дошт, қобилияти гузаштан аз як услуб ба услуби дигар ва аз як мавзӯ ба мавзӯи дигарро дорад. Дар мактуб услуби нутқи шифоҳӣ– муроҷеат, саволҳои риторикӣ, нидоҳо, калимаҳо, такрорҳо, хитобҳо ва радиқҳои таъкидӣ нисбатан бештар истифода мешавад. Чун дар мактуб матлаб аз номи муаллиф баён мешавад, услуб бештар дорои вежагии хоси нутқи фардӣ, аз ҷумла тарзи иборасозии ғайримеъёрӣ, унсурҳои забони гуфтугӯии одӣ, ҳатто калимаҳо ва ибораҳои жаргонӣ мебошад.

Пайдоиши навъҳои гуногуни мактуб ҳам зодаи ҳамин озодии шакл мебошанд. Навъҳои асосии ин жанр мактуби кушод, кушода ё саркушода ва мактуби беунвон мебошанд. Мактуби кушода, “муроҷеати бевоситаи муаллиф ба унвони инсони мушаххас (одатан ба унвони шахси воломақом) аст, ки ба мақсади таваҷҷуҳи ӯро ба проблемаи баррасишаванда ҷалб намудан сурат мегирад” [9, с. 163].

Мукотибаи шахсӣ ба худии худ буда, арзиши нашр дар сафҳаҳои рӯзномаро надорад, ҳатто агар он дар бораи мавзӯи муҳим ҳам бошад. Чунон ки муҳаққиқон М. Муродӣ О. Салимзода қайд карданд, “махз ба рағбати аудиторияи васеъ дардхур будани масъалаи муҳокимашаванда ва аҳаммияти иҷтимоӣ пайдо кардани он зарурати дар матбуоти даврӣ

интишор шудани мактубро ба миён меорад” [10, с. 206]. Агар дар мактуб масъала мавҷуд набошад, он аҳаммияти иҷтимоӣ надорад ва он чӣ аҳаммияти иҷтимоӣ надорад, ба таъбири муҳаққиқ И. Усмонов, “ба матбуот кашида шуданаш дуруст нест” [16, с. 85].

Аз тарафи дигар, мактуби кушода ҳамчун як навъи жанри публицистика, ғайр аз гирандаи бевосита, боз гирандаи дигар ҳам дорад, ки он хонандаи рӯзнома аст. Маҳз ҳамин вежагӣ боис мегардад, ки мактубро на ба лифофа муҳр зада мефиристанд, балки дар ВАО интишор мидиҳанд. Дар ин гуна мактуб рӯи сухан на танҳо ба шахси гиранда, балки ба ҳамаи онҳое мебошад, ки ақидаи матраҳшударо ҷонибдорӣ мекунанд. Дар мактуби кушода мухотаби мустақим ҳамчун намояндаи гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ ё хонандагон зоҳир мегардад, ки барои онҳо муштаракоти ақидагӣ, ҳолатҳои раванӣ ва рафтор хос аст. Ҳамзамон, доираи васеи хонандагон ҳамчун мухотаби умумӣ ба дарки мавқеи публицист нисбат ба шахси мухотаб ва гурӯҳе, ки ӯ ба он тааллуқ дорад, тавачҷуҳ зоҳир менамоянд.

Ба ин тартиб, мактубе, ки ба як шахс равона шудааст, дар амал аз ҷониби шумораи зиёди хонандагон қабул ва арзёбӣ мегардад. Хусусияти шаклӣ боис мегардад, ки таъсири коммуникативии он низ вежагии хос касб намояд: хонанда худро гӯё иштирокчии ғайримустақими муколамаи байни ду шахс эҳсос мекунад. Ин ҳолат имкон фароҳам меорад, ки хонанда ба таҳлили ихтилофи назарҳо, мавқеъҳои муаллиф ва мухотаб пардохта, нисбат ба онҳо муносибати шахсӣ зоҳир намояд. Ҷолиб аст, ки ин раванд бидуни муроҷеати мустақим ба хонанда сурат мегирад. Дар натиҷа, хонанда ба таври ғайри мазмунӣ мактубро бо таҷриба, андеша ва эҳсосоти шахсии худ муқоиса мекунад.

Ҳамин тавр, мактубе, ки мухотабаш як шахс аст, аз ҷониби бисёриҳо хонда мешавад ва онҳоро во медорад, ки сари ин мавзӯ ё масъалаҳо андеша кунанд. Дар чунин таъсирбахшӣ низ шакли хоси мактуб нақш дорад. Хонанда гӯё шоҳиди суҳбати дӯстона ё баҳси ду нафар мешавад, гӯё аз рози «пинҳон»-е тасодуфан огоҳӣ меёбад. Мактуб ӯро водор мекунад, ки моҳияти ихтилофҳо ё андешаҳои фисристанда ва гирандаро дарк кунад ва мавқеи яке аз онҳоро интихоб намояд. Хонанда бадоҳатан фикру мулоҳизаҳо, эҳсосот ва рафтори худро бо ин «мактуби бегона» муқоиса мекунад. Дар ин маврид мактуб ба публицист имкон медиҳад, ки бидуни муроҷеаи мустақим ба ҳадафи худ, ки таъсир расондан ба доираи васеи хонандагон аст, даст ёбад.

Вежагиҳои мактуби кушода ба мактубҳои, ки аз номи як гурӯҳ ё дастаи муаллифон ба унвони шахси муайян навишта мешаванд, низ хосанд. Дар чунин ҳолат муаллифи дастаҷамъӣ ҳамчун исми ҷомеъ намудор мегардад.

Миниатюраҳои публицистӣ – матнҳои кӯтоҳ, ки ба шакли мақолаҳо ё навиштаҳои хурдҷамми дорои мазмунӣ иҷтимоӣ мебошанд ва дар баҳши «Мактубҳои хонандагон» ҷоп мешаванд, низ аз навъҳои мактуби кушода мебошанд. Ин гуна матнҳо услубан як лавҳаи кӯтоҳи бадеӣ-публицистианд. Ҳаҷми фишурда, забони нишонрас, унсурҳои тасвир, маъноӣ амиқи иҷтимоӣ ва лаҳни муроҷеат имкон медиҳанд, ки хонанда дар як лаҳза ба хулосаи зарурӣ ояд. Масалан, лавҳаи зерин, ки “Дарахти танҳо

ва хонаи бетонӣ” унвон дорад ва дар бахши “Мактубҳои хонандагон” нашр шудааст, дорои вежагиҳои мактуб мебошад: “Дар байн вайронаҳои як ҳавлии кӯҳна, ки акнун ҷояшро бинои маъмурии ҳафтиқлима мегирад, танҳо як дарахти зардолуи шукуфон монда буд. Тракторҳо бо ваҳм садо медоданд ва коргарон бо табар ба он наздик мешуданд. Дарахт гӯё бо забони сабзи баргҳо илтиҷо мекард:

– Маро набурред, ман боз солҳо сояи худро бар сари шумо мегустанам ва шуморо аз тобиши офтоби сӯзон наҷот медиҳам! - Мо деворҳои бетонӣ месозем, оинабандӣ мекунем ва онро «ҳусни шаҳр» меномем. Аммо чаро дарк намекунем, ки ҳеч як девори лолагуни сунӣ наметавонад ҷои як барги сабзи зинда ва нафаси поки табиатро гирад? Мо шаҳро обод мекунем ё ҷони онро мегирем?”. Дар ин матн чун дар ҳар гуна мактуб, “рукни асосӣ мавқеи номанавис ва “даъвои ӯ” маҳсуб меёбад, ки ба тобишҳои маъноӣ, муассирии ақида, хусусияти мавзӯ ва тарзи муҳокимарониҳои ӯ мусоидат менамояд” [10, с. 211].

Навъи дуҷуми жанри мактуб мактуби беунвон мебошад, ки на ба шахси алоҳида, балки ба гурӯҳи сершумор ё ҳатто ба тамоми хонандагони рӯзнома равона мешавад. Вокунӣ ба чунин мактубҳо низ хусусияти шахсӣ дорад, ҳар кас метавонад матлаби онро ба тарзи худ қабул кунад. Чунон ки муаллифони асари “Асосҳои эҷоди рӯзноманигорӣ” нигоштаанд, “дар ин навъи мактуб характери фардии муносибати номанавис ва номагир то андозае тира гардида, моҳияти иҷтимоиву равонӣ ва сиёсии он зиёдтар мешавад” [10, с. 210]. Онро хонанда ҳамчун муроҷиати мустақим ба худ қабул мекунад, вале дар айни замон дармеёбад, ки онҳо ба дигарон низ равона шудаанд. Яъне мактуби бенишонӣ ҳамзамон ба ҳама ва ба ҳар як шахс алоҳида нигаронида мешавад ва хонанда метавонад худро яке аз афроди ҳамон гурӯҳи муҳотаб эҳсос кунад. Аз ин рӯ, мактубҳои беунвон нақши муҳимми муттаҳидкунандагӣ доранд.

Баъзе шаклҳои дигари публицистикаи эпистолярӣ, монанди муроҷиатномаҳо, эълomiaҳо, изҳорот ва табрикоат низ дорои вежагиҳои мактуби беунвон мебошанд. Муроҷиатномаҳо ва эълomiaҳо, ки бештар дар давраи муборизаҳо ва табодулотҳои иҷтимоӣ серистиқода мегарданд ва ҳадафшон даъват ба иқдомҳои мушаххаси сиёсӣ ва фаъол гардондану муттаҳид кардани гурӯҳҳои калони омма аст, равона мешаванд. Муроҷиатномаҳо дар матбуоти даврӣ ба гурӯҳҳои гуногуни аҳоли низ нигаронида мешаванд.

Мактубро муҳаққиқон аз рӯи сохтор ба навъҳо ҷудо кардаанд. Дар таснифи И. Усмонов мактуб метавонад, аз чунин навъҳо иборат бошад:

1. Мактуби як кас ба як кас.
2. Мактуби ду ва зиёда одамон ба як кас.
3. Мактуби як кас ба ду ё зиёда гирандагон.
4. Мактуби ду ва зиёда одамон ба ду ва зиёда одамон.
5. Мактуби шахси танҳо ба гурӯҳи калоне.
6. Мактуби як гурӯҳ одамон ба гурӯҳи калоне [16, с. 86]

Ҳамчунин, мавқеи коллективҳои меҳнатӣ ва созмонҳои ҷамъиятӣ нисбат ба рӯйдодҳои муҳимми иҷтимоӣ бештар дар шакли изҳорот баён мешавад. Матнҳои табрикоатӣ ҳам, ки аз тарафи бисёре аз муҳаққиқон

ҳамчун як шакли мактуби публитсисти шинохта шудаанд, дар шакли паёмҳои расмӣ иншо мегарданд.

Аммо ҳамаи навъҳои жанри мактуб, бо вучуди гуногунӣ, дорои хусусиятҳои умумии матни публитсисти мебошанд. Аз ҷумла:

- Мурочиатнокӣ – матн ба шахс ё гурӯҳи муайян равона мешавад.
- Баёни андешаи шахсӣ – муаллиф фикри худро озодона баён мекунад.
- Мавзуи иҷтимоӣ – аксар вақт масъалаҳои муҳимми иҷтимоӣ баррасӣ мешаванд.
- Забони сода ва равшан – матн бо забони ба хонандагон фаҳмо иншо мешавад, ҳарчанд ки услуби нутқи соҳиби номаро дорад.

Жанри мактуби публитсисти ҳамчун василаи баёни афкори иҷтимоӣ ҳамаҷадам бо динаргуниҳои ҷомеа таҳаввул ёфта, рушд мекунад. Бо дигаргун шудани фазои иҷтимоӣ сиёсии шуравӣ ва давраи истиқлолияти давлатӣ дар мавзӯ ва мундариҷаи мактуби публитсисти тағйирот ба амал омад. Акнун “дар баробари масъалаҳои адабӣ ва фарҳангӣ, масъалаҳои иҷтимоӣ сиёсӣ амсоли «сиёсат ва илм, муносибатҳои инсонӣ ва истеҳсолӣ» дар шакли мактуби публитсисти мавриди баҳс қарор мегиранд. Ҳатто масъалаҳои адабие, ки дар мактубҳои публитсисти матбуоти даврии имрӯз интишор мешаванд, оӣ аз руҳияи сиёсӣ нестанд [10, с. 208].

Дар баробари ин, воситаҳои наشري мактуб низ бо пешрафти технологияҳои нави иттилоотӣ густариш меёбанд, ки омилҳои дигари таҳаввулоти мактуби публитсисти ба шумор меравад. Василаи интишори матнҳои мактуби публитсисти дар оғоз катибаҳо, баъдан китоб ва ниҳоят матбуоти даврӣ буданд. Дар замони мо, ки дар пайи оммавӣ гардидани муоширати Интернетӣ ва ба миён омадани воситаҳои электронии интишори мактуб бо суръат густариш меёбад, шакли мактуби маҷозӣ ё визуалӣ бештар роиҷ гардида истодааст.

Муҳаққиқ М. Ю. Сидоров каналҳои маъмултари интишори мактубҳои электрониро тасниф карда, гузариҳои электронии ВАО, порталҳои хабарии интернетӣ, сомонаҳои ташкилоту муассисаҳо, каналҳои ғайрирасмии наشري иттилоотиро аз маъмултари онҳо медонад [14, С. 25-29]. Махсусан, ба вучуд омадани телевизионҳои интернетӣ.

Сомонаҳои ташкилоту муассисаҳо, аз қабилҳои муассисаҳои илмӣ, иттилоотӣ, хадамоти PR, ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ, созмонҳои иҷтимоӣ, экологӣ ва монанди инҳо, ба муҳотабон на танҳо дар бораи рӯйдод ё факт хабар медиҳанд, балки монанди ВАО метавонанд тавассути расондани андешаи нуфузнок афкори ҷамъиятиро ба нафъи муассиси худ тағйир диҳанд.

Расонаи ғайрирасмии интишори иттилоот муоширати шахси алоҳида бо муҳотаб ё оммаи муҳотабон мебошад, ки дар натиҷаи мубодилаи афкор ба ҳам таъсир мерасонанд. Дар ин навъи муошират шахсе, ки дар бахши муайяне аз шури ҷамъиятӣ маъруф аст, метавонад ба афкори омма таъсир расонад. Ба ин гуна расонаи муошират форумҳо, блогҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ ва мубодилаи шарҳҳо дар наворҳои хабарии ВАО дохил мешаванд. Ин навъи муоширати визуалӣ дар айни замон бештар маъмул гардидааст.

Ҳамчунин, фазои интернетӣ, омезиши телевизион ва Интернет [2, с. 111] тарзи муоширатро ба кулӣ тағйир додааст. Мактубе, ки пештар ба як шахс навишта мешуд, имрӯз метавонад дар як вақт ба ҳазорон нафар расад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки муоширати интернетӣ хусусияти оммавӣ касб кардааст ва мантиқ дигар “мактуб” нестанд, балки як навъ матни расонаӣ мебошанд. Ҳамчунин, раванди бо ҳам омехта шудани жанрҳо ба мушоҳида мерасад, масалан, мактуб+пост+мақола ва шаклҳои нави омехта ба миён меоянд. Ба иборати дигар, марзи байни мактуби анъанавӣ ва матни расонаӣ дар фазои интернет қариб аз байн меравад.

Дар забони мактуб низ фазои маҷозӣ таҳаввулот ба вучуд овард. Имрӯз дар матнҳои мактуби публитсистӣ раванди афзоюндаи истифодаи аломатҳои графикӣ, ихтисораҳо ва кӯтоҳнависӣ ба мушоҳида мерасад [11, с. 80]. Бо вучуди ин, ба андешаи муҳаққиқ М. Токтагазӣ, дар ояндаи наздик ин тамоюл то андозае мутавозин хоҳад шуд ва таносуб миёни мазмунӣ иттилоотӣ мактуб, истифодаи аломатҳои графикӣ, ихтисораҳо ва кӯтоҳнависиҳо ба фоидаи аввали тағйир хоҳад кард. Ҳамчунин, истифодаи файлҳои визуалӣ, монанди, формати .gif, ки бори маъно мекашанд [15], бештар маъмул хоҳад шуд.

Дар маҷмуъ, метавон гуфт, ки бо пешрафти илму техника жанри мактуби публитсистӣ минбаъд низ ба тағйирот дучор гардида, такмил меёбад ва ба равандҳои рушди тамаддуни инсонӣ мутобиқ мешавад. Гуногунии расонаҳои паҳши жанри мактуб, дар навбати худ, ба публитсист имкониятҳои васеи таҳқиқӣ ва эҷодиро фароҳам меорад. Ба андешаи бисёре аз муҳаққиқон, равандҳои нави таҳаввул ва тақомули жанри мактуб нав шуруъ шуда, давраи номаҳои қоғазӣ воқеан пушти сар мешавад. Давраи муоширати электронӣ ба тозагӣ оғоз ёфта истодааст ва чӣ гуна шакл гирифтани он на танҳо аз шакли расонаҳо ва имкониятҳои техникӣ, балки аз омилҳои муҳимми дигаре, аз ҷумла, пеш аз ҳама, маҳорати публитсист низ вобаста аст.

Хулоса. Жанри мактуби публитсистӣ ҳамчун шакли муҳимми иртиботи ҷамъиятӣ дар раванди рушди ҷомеа ба тағйироти назаррас дучор гардида, имрӯз бо шаклҳои нави дар фазои расонаӣ ва интернетӣ зухур мекунад. Бо вучуди навоариҳо, унсурҳои анъанавии он, аз ҷумла муроҷиатнокӣ, баёни андешаи шахсӣ ва хусусияти таъсиррасонӣ ҳифз шудаанд. Пешрафти технологияҳои иттилоотӣ имкониятҳои нави эҷодӣ ва коммуникативиро барои ин жанр фароҳам оварда, онро ба як воситаи муассири таъсир ба афкори ҷамъиятӣ табдил медиҳад. Дар натиҷа, ҳамгироии анъана ва навоарӣ омили асосии рушди минбаъдаи номанигории публитсистӣ ба шумор меравад.

Адабиёт

1. Античная эпистоляграфия. – Москва, 1967. – 270 с.
2. Карим Р. Заминаҳои иваз шудани алгоритми ҷамъоварӣ ва паҳн кардани иттилоот дар заминаи технологияи рақамӣ [Матн] / Р. Карим Паёмномаи фарҳанг. – 2023. – № 3 – С. 108-119.
3. Курьянович А.В. Эпистолярный дискурс как средство современной межличностной и социальной коммуникации. <https://cyberleninka.ru>. (Дата обращения: 08. 01. 20206).

4. Герцен А. И. Полн. собр. соч. Т. 16. – М., 1959. – 529 стр.. <https://russian-literature.org>. (Дата обращения: 08. 01. 20206).
5. Герцен А. И. Полн. собр. соч. Т. 18. – М., 1959. – 766 стр. <https://russian-literature.org>. (Дата обращения: 25. 01. 20206).
6. Иванов Л. Ю. Язык Интернета: заметки лингвиста. URL: <http://flogiston.ru/projects/articles>. (Дата обращения: 18. 02. 20206).
7. Мавлонзода, Ш. Вижагиҳои услубии ҳусни оғоз ва анҷоми номаҳои устод Айнӣ / Ш. Мавлонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филология. –2020. –№8. – С. 36-39.
8. Маликзод, А. Номанигории устод Айнӣ / А. Маликзод // Садои Шарқ. –2021. – № 8. – С. 140 - 148.
9. Муродӣ М. Донишномаи фарҳанги рӯзноманигорӣ. Муҳаррир Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2016. – 480 с.
10. Муродӣ М. Салимзода О. Асосҳои эҷоди рӯзноманигорӣ (Китоби дарсӣ. Нашири дуҷуми таҷдидёфта). – Душанбе: Донишварон, 2022. – 360 с.
11. Осипова О . В . Понятие «государственная информационная политика» в аспекте политической коммуникации: к определению актуального содержания // Вестник Северо-Восточного федерального ун-та им . М. К. Аммосова. – 2010. – № 4. – С. 79–83.
12. Протопопова О.В. Эпистолярный жанр // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М.Н. Кожинной. М., 2003. – С.627.
13. Саъдуллоев А., Гулмурод П. Жанрҳои таҳлили матбуот. – Душанбе, 1994. – 64 с.
14. Сидорова М. Ю. Интернет-лингвистика: русский язык. Межличностное общение . – М., 1989. – 2006 . – 193 с
15. Токтагази М.. Анализ и типологизация современных образцов эпистолярной публицистики в различных СМИ: перспективы развития эпистолярного жанра в современной публицистике. Вестник ТГПУ (tspu bulletin). 2017. 7 (184).
16. Усмонов И. К. Жанрҳои публицистика. – Душанбе, 2009. – 140 с.
17. Шукруллоев Б. Жанри мактуб: рисолат ва имконот. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 114 с.

Эшонкулов Эшонкул

ТРАДИЦИЯ И НОВАТОРСТВО В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ПИСЬМЕ

Статья посвящена изучению вопроса традиции и новаторства в эпистолярном жанре публицистики. В ней рассматриваются сущность, характеристики и место письма как эпистолярной формы выражения социальных, политических и культурных мыслей в современной системе коммуникации. В статье особое внимание уделяется жанровым особенностям эпистолярной публицистики, включая адресность, выражение личного мнения, наличие социальной проблемы и использование простого и ясного языка. Также анализируются структура и стиль текста письма, включая использование элементов разговорной речи, эффективных риторических приёмов и индивидуальные особенности авторского выражения. Автор описывает

основные типы жанра письма, такие как открытое письмо и письмо без адресата, и показывает их роль во влиянии на общественное мнение и формировании социальной позиции. В частности, двойственность адресата (конкретное лицо и широкий круг читателей) рассматривается как один из важных факторов, влияющих на этот жанр. В то же время в статье обсуждается вопрос эволюции жанра письма в контексте развития информационных технологий и расширения интернет-пространства. Показано, что с появлением электронных СМИ, социальных сетей и цифровых платформ форма и содержание письма изменились, и возникли новые смешанные типы жанра. Автор также обращает внимание на лингвистические и стилистические изменения письма в виртуальной среде, включая использование графических символов, сокращений и визуальных средств. При этом подчёркивается важность сохранения традиционных элементов жанра как фактора его стабильности. В результате делается вывод, что жанр публицистического письма развивался в современную эпоху с интеграцией традиций и новаторства, играя важную роль как эффективное средство воздействия на общественное мнение и формирования информационной среды.

Ключевые слова: эпистолярная публицистика, современная коммуникация, периодические издания, открытое письмо, письмо без адресата, разговорный стиль, социальные сети, массовая коммуникация, информационные технологии.

Eshonqulov Eshonqul

TRADITION AND INNOVATION IN PUBLICISTIC LETTERING

The article is devoted to the study of the issue of tradition and innovation in the genre of the publicist letter. It discusses the essence, characteristics and place of the letter as an epistolary form of expressing social, political and cultural ideas in the modern system of communication.

The article pays special attention to the genre features of the publicist letter, including addressability, expression of personal opinion, the presence of a social issue and the use of simple and clear language. The structure and style of the letter text, including the use of colloquial speech elements, effective rhetorical devices and individual characteristics of the author's expression, are also analyzed.

The author describes the main types of the letter genre, such as an open letter and an untitled letter, and shows their role in influencing public opinion and forming a social position. In particular, the duality of the addressee (a specific person and a wide range of readers) is considered one of the important factors influencing this genre.

At the same time, the article discusses the issue of the evolution of the letter genre in the context of the development of information technologies and the expansion of the Internet space. It is shown that with the emergence of electronic media, social networks and digital platforms, the form and content of the letter have changed, and new mixed types of the genre have emerged.

The author also pays attention to the linguistic and stylistic changes of the letter in a virtual environment, including the use of graphic symbols,

abbreviations and visual aids. At the same time, the preservation of traditional elements of the genre is emphasized as an important factor in its stability.

As a result, it is concluded that the genre of the publicistic letter has developed in modern times with the integration of tradition and innovation, playing an important role as an effective means of influencing public opinion and shaping the information environment.

Keywords: epistolary journalism, modern communication, periodicals, open letter, letter without a title, conversational style, social networks, mass communication, information technology.

Маълумот дар бораи муаллиф: Эшонкулов Эшонкул – ходими пешбари илмии шуъбаи ахбори омма ва таъбу нашри ПИТФИ. Нишонӣ: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Н. Қарабоев, 17. Телефон (+992) 934-61-51-60, E-mail: askikho@mail.ru

Сведения об авторе: Эшонкулов Эшонкул – ведущий научный сотрудник отдела СМИ и издательского дела НИИКИ. Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Н. Карабаева, 17. Тел.: (+992) 934-61-51-60. E-mail: askikho@mail.ru

Information about the author: Eshonkulov Eshonkul – Leading scientific worker of the Department of Mass Media and Publishing issues of the RICL. Address: 734018, Republic of Tajikistan, Dushanbe, N. Karabaev avenue, 17. Phone: (+992) 934-61-51-60. E-mail: askikho@mail.ru

МУНДАРИЧА

Мероси фарҳангӣ

Раҳимӣ Д. Назаре ба персонажҳои асотирии халқии тоҷикӣ.....	5
Раҳимзода К. Гӯрғули ва ташаккули ҳамосаи миллии тоҷикон: аз решаҳои эронӣ то анъанаи муосир.....	14
Сафарқулова Г., Насрудинова Ф. Дайри будоии Ачинатеппа.....	25
Зебарниё М. Бозтоби фалсафаи шодӣ дар ҷашнҳои миллии тоҷикон.....	33

Фаъолияти иҷтимоиву фарҳангӣ

Нурматзода Ҳ., Саидов А. Ҷойгоҳи фарҳанг, мероси фарҳангӣ дар Паёмҳои Пешвои миллат.....	42
Ҷамолова Ҳ. Касби китобдорӣ дар Тоҷикистон.....	52

Санъатшиносӣ

Абдуллоев Ш. Санъати театрии тоҷик: аз анъанаҳои даврони шуравӣ то навоариҳо дар замони истиқлол.....	59
Умарқул Р. Ҳомид Маҳмудов ва ташаккули нахустин театри касбии миллӣ.....	70
Исрибшоева Н. Ҳаёти мусиқии Бадахшон дар солҳои 1950-1960	80

ВАО ва таъбу нашр

Ҷумъазода М. Ҳақиқати Роғун ва таҷассуми ҳунарии он дар публиксистикаи муосир.....	89
Исмоилова Ф. Аз таърихи ташаккул ва таҳаввули рӯзномаи «Ҳақиқати Ховалинг».....	102
Эшонқулов Э. Анъана ва навоарӣ дар мактуби публиксистӣ.....	110

СОДЕРЖАНИЕ

Культурное наследие

Рахими Д. Взгляд на таджикских народных мифологических персонажей.....	5
Рахимзода К. «Гургули» и формирование национального эпоса таджиков: от иранских корней к современной традиции.....	14
Сафаркулова Г., Насрудинова Ф. буддийский монастырь Аджина-Теппа.....	25
Муллоахмадшоҳ З. Отражение философии радости в национальных праздниках таджиков.....	33

Социально-культурная деятельность

Нурматзода Х., Саидов А. Место культуры и культурного наследия в Посланиях Лидера нации.....	42
Джамолова Х. Библиотечная профессия в Таджикистане.....	52

Искусствоведение

Абдуллоев Ш. Театральное искусство Таджикистана: от советских традиций к новаторству в период независимости.....	59
Умаркул Р. Хомид Махмудов и становление первого профессионального национального театра Таджикистана.....	70
Исрибшоева Н. Музыкальная жизнь Бадахшана в 1950-1960-е годы.....	80

СМИ и издательское дело

Джумаев М. Истина Рогунской гидроэлектростанции и её художественное воплощение в современной публицистике.....	89
Исмоилова Ф. Из истории создания и развития газеты «Хакикати Ховалинг».....	102
Эшонкулов Э. Традиция и новаторство в публицистическом письме.....	110

CONTENTS

Cultural heritage

Rahimi D. A view on Tajik folk mythological characters	5
Rahimzoda K. Gurghuli and the formation of the Tajik National Epic: from Iranian roots to modern tradition.....	14
Safarkulova G., Nasrudinova F. Ajinateppa or the Buddhist monastery of Ajinateppa	25
Zebarniyo M. The reflection of the philosophy of joy in Tajik national holidays.....	33

Social and cultural activities

Nurmatzoda H., Saidov A. The role of culture and cultural heritage in the Addresses of the Leader of the Nation.....	42
Jamolova H. The librarianship profession in Tajikistan.....	52

Art studies

Abdulloev Sh. Theatre arts in Tajikistan: from soviet traditions to innovation during independence period.....	59
Umarqul R. Homid Mahmudov and the formation of Tajikistan's first professional National Theatre	70
Isribshoeva N. Musical life of Badakhshan in the 1950s-1960s	80

Mass Media and publishing issues

Jumazoda M. The reality of the Roghun Hydroelectric Power Station and its artistic representation in modern publicism.....	89
Ismoilova F. The history of the establishment and development of the newspaper "Haqiqati Khovaling"	102
Eshonqulov E. Tradition and innovation in publicistic letters	110

ТАРТИБИ ТАҚРИЗДИҲӢ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМИЕ, КИ БА МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ» БАРОИ ЧОП ПЕШНИҲОД МЕГАРДАНД

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, аз ташхиси пешакӣ гузаронида мешаванд (ташхис аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририя – мутахассисони соҳа анҷом дода мешавад) ва сипас дар доираи тартиботи ҷорӣ барои чоп қабул мегарданд. Талабот барои тартиб додани шакли ниҳоии матни мақола дар ҳар як шумораи маҷалла чоп карда мешавад.

Ҳангоми қабули шакли дастнависи мақола, корбарони маҷалла доир ба мундариҷа ва риояи талаботи асосӣ ба муаллиф хабар медиҳанд. Норасоӣҳое, ки дар мақола ҷой доранд, то оғози ташхис аз ҷониби муаллиф бояд баргараф карда шаванд. Сипас мақолаи илмӣ, дар доираи талаботи ҷорӣ, барои ташхис ба аъзоёни ҳайати таҳририя ва ё мутахассисони соҳа (номзадҳо ва докторони илм) равоӣ карда мешавад.

Дар тақриз бояд хусусиятҳои муҳими мақола асоснок карда шаванд. Аз ҷумла, навоариҳои илмӣ, муҳимияти омӯзиши масъала, арзиши таърихӣ ва фактологияи мақола, дурустии иқтибосҳои нишондодашуда, услуби матн, истифодаи адабиёти солҳои охир ва камбудию норасоӣҳои мақола. Дар охири тақриз ба мақола баҳои умумӣ дода мешавад ва ба ҳайати таҳририя дар мазмунҳои зерин хулосаи муқарризи пешниҳод мегардад: ба чоп тавсия карда шавад; баъди ислоҳи камбудииҳо ба чоп тавсия карда шавад; барои тақриз иловатан ба мутахассиси дигари масъалаи дахлдор фиристода шавад; барои чоп тавсия карда намешавад. Ҳаҷми тақриз бояд аз як саҳифа кам набошад.

Мақолаҳои илмӣ барои чоп қабулгардида, аммо ба тағйирот ниёздошта, бо нишон додани тавсияҳои муқарризи ва муҳаррир ба муаллифон фиристода мешаванд. Муаллифон бояд камбудию норасоӣҳои ҷойдоштаро ислоҳ намуда, шакли ниҳоии матни ҷопӣ ва электронии мақоларо бо дастхати пештарааш ба маҷалла пешниҳод намоянд. Баъди ислоҳи камбудииҳо мақолаи илмӣ тақроран барои тақриз супорида мешавад ва сипас аз ҷониби ҳайати таҳририя барои ҷопи он иҷозат дода мешавад.

Мақолае, ки ба он тақризи мусбат дода шуда, ҷопи он аз тарафи ҳайати таҳририя ҷонибдорӣ гардидааст, барои нашр қабулгардида ба ҳисоб меравад.

Раванди тақриздихӣ ба мақолаҳои дастнавис ошкоро сурат намегирад. Паҳн намудани хабар дар бораи раванди тақриздихӣ мақолаи дастнавис боиси поймол гардидани ҳуқуқи муаллиф мегардад. Муқарризон барои нусхабардорӣ намудани матни мақола ва истифодаи он барои эҳтиёҷоти худ ҳуқуқ надоранд.

Муқарризон, инчунин аъзоёни ҳайати таҳририя то нашри мақола иттилооти дар матни мақолаи дастнавис ҷойдоштаро ба манфиати худ истифода карда наметавонанд. Тақризиҳо дар идораи маҷалла ба муддати то 5 сол нигоҳдорӣ мешаванд.

Идораи нашрия хангоми дархости дахлдор нусхаҳои тақризиҳо ба Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол менамояд.

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ»

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводятся членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в каждом номере журнала.

Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков. В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии - не менее одной страницы текста.

Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора.

Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд. Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5 лет.

Редакция журнала направляет копии рецензий в ВАК Республики Таджикистан при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ «Паёмномаи фарҳанг» пешниҳод мегарданд

Дар маҷаллаи «Паёмномаи фарҳанг», асосан, мақолаҳои фарогирандаи таҳқиқотҳои илмӣ оид ба соҳаҳои фарҳанг, санъат, китобдорӣ, ахбори омма ва таъбу нашр, хунарҳои мардумӣ ва ғайра, ки дар худ навгонӣ доранд, чоп карда мешаванд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мувофиқати сохти мақолаи илмӣ ба талаботи муқаррарнамудаи маҷалла; б) натиҷаи таҳқиқоти илмӣ будани мақола; в) мувофиқат намудани мавзӯи мақола ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла.

Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи муаллифони дигар бе ишораи иқтибос истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, хошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошанд.

Ҳаҷми умумии мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Зубайдӣ А.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола қору фаъолият менамояд;

– номи мақола;

– матни асосии мақола;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯй ва на бештар аз 25 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 8 то 10 адад бояд таҳия карда шавад;

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф қору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи қори муаллиф.

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, манбаи иқтибос адабиёти №4 ва саҳифаи 25 мебошад.

Накшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

Суроғаи мо: ш. Душанбе, хиёбони Н. Қарабоев, 17 (ошёрнаи 2), ПИТФИ, шуъбаи воситаҳои ахбори омма ва таъбу нашр. Тел.: (+992 37) 233-84-58, murodi@mail.ru

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник культуры»

В научном журнале «Вестник культуры» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по гуманитарным наукам: культуре, искусству, библиотековедению, СМИ и печатным изданиям, народным ремеслам и другим, имеющим новизну.

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например: Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- название статьи, аннотация и ключевые слова оформляются на трех языках (на таджикском, русском и английском языках). Аннотация оформляется в объеме не менее 25 строк, ключевые слова от 8 до 10 слов или словосочетаний;
- информация об авторе на трех языках (таджикском, русском и английском). Здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), занимаемая должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора.

При цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название.

Наш адрес: г. Душанбе, проспект Н. Карабаева, 17 (2 этаж), НИИКИ, отдел средств массовой информации и издательского дела. Тел.: (+992 37)233-84-58; turodi@mail.ru

ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ

Наирияти илмию тахлилӣ
2026, № 2 (74)

ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ

Научно – аналитическое издание
2026, № 2 (74)

HERALD OF CULTURE

Scientific and analytical edition
2026, № 2 (74)

Сармуҳаррир
номзади илмҳои филологӣ
Аминзода Абдулфаттоҳ

Мухаррири масъул
доктори илмҳои филологӣ, профессор
Муродӣ Мурод

Мухаррири техникӣ
Қузиёв Қумъабой

Ба чоп 18. 06. 2026 имзо шуд. Андозаи 60X84 1/8.
Коғази офсетӣ. Хуруфи Times New Roman Tj.
Чопи офсет. Ҷузъи чопии шартӣ 16.
Адади нашр 200 нусха. Супориши № 10/26

Маҷалла дар чопхонаи ҶДММ «Аржанг»
ба табъ расидааст.
ш. Душанбе, кӯчаи С. Шерозӣ – 21

